

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KÜTAHYA ÇEŞMELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin VERİM

Enstitü Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erkan ATAK

MAYIS 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

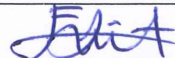
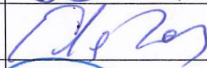
KÜTAHYA ÇEŞMELERİ

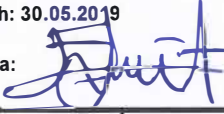
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin VERİM

Enstitü Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

“Bu tez 30/05/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Erkan ATAK	KABUL	
Doç. Dr. Ela TAŞ	KABUL	
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU	KABUL	

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	YASEMİN VERİM
Öğrenci Numarası	:	1260Y30100
Enstitü Anabilim Dalı	:	SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
Enstitü Bilim Dalı	:	SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	KÜTAHYA ÇEŞMELERİ
Benzerlik Oranı	:	%9
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.		
 30/05/2019 Öğrenci İmza		
☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.		
Bilgilerinize arz ederim.		
...../...../20..... Öğrenci İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Erkan ATAĞ		
Tarih: 30.05.2019 İmza: 		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun var olmasıyla suyun kullanımı başlamış, yaşamın devamlılığı ile birlikte suyun önemi bir hayli artmıştır. Medeniyet seviyesinin zamanla yükselmesi sonucunda farklı su yapıları ortaya çıkmıştır. Bu anlamda su medeniyetini yansıtan en önemli yapı gruplarından biri çeşmeler olmuştur.

Kütahya Çeşmeleri adlı tez çalışmasında Roma ve Erken Bizans Dönemi'ne ait mezar stelinden dönüştürülmüş 3 adet çeşme ve 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar olan 25 adet Osmanlı dönemi çeşmesi araştırılıp incelenmiş ve Anadolu'daki benzer örneklerle karşılaştırılıp değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, çeşmelerin tarihlendirme sorunlarına değinmek, mimari ve süsleme özelliklerini belgelemektir. Mimarlık tarihi içinde önemli bir yere sahip olan çeşmeler, korunması ve kayıt altına alınması gereken önemli kültürel varlıklarımızdır.

Bu konuyu seçmemde beni yönlendiren, çalışmam esnasında bilgi ve deneyimleriyle bana yardımcı olan danışman hocam Doç. Dr. Erkan ATAĞ'a ve bölüm hocalarıma, sevgili arkadaşım Arş. Gör. Rûmeysa IŞIK YAYLA'ya, bölgeyi tanımam da ve kaynak bulmamda yardımını esirgemeyen araştırmacı-yazar ve şair Esat ANIK'a, kitabe çevirilerinde büyük yardımı olan Arş. Gör. Enes DEPE ve sevgili arkadaşım Filiz DEPE'ye, planların çiziminde emeği olan Mimar Beyza ÖZYÜREK'e, cephe çizimi ve kaynak araştırması aşamasında her türlü desteğini esirgemeyen Sanat Tarihçi Ayhan ÖNCELEN ve sevgili arkadaşım Arş. Gör. Gizem ÖNCELEN'e ve bu süreçte bana yardımcı olan sevgili kuzenim Gizem SÖNMEZ'e çok teşekkür ederim. Tezimin her safhasında benden desteğini esirgemeyen eşim Arş. Gör. Ercan VERİM'e sonsuz teşekkür ederim.

Yasemin VERİM

30.05.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	VI
ÇİZİM LİSTESİ.....	VII
FOTOĞRAF LİSTESİ	IX
ÖZET.....	XII
ABSTRACT	XIII
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KÜTAHYA’NIN TARİHİ VE COĞRAFYASI	6
1.1. Kütahya’nın Tarihçesi	6
1.1.1. Türk Dönemi Öncesi.....	6
1.1.2. Türk Dönemi Sonrası.....	8
1.2. Coğrafi Konum.....	12
BÖLÜM 2: ÇEŞME MİMARİSİ	14
2.1. Çeşme Mimarisinin Ana Hatları.....	14
2.2. Roma Dönemi Çeşmeleri	14
2.3. Bizans Dönemi Çeşmeleri	15
2.4. Selçuklu Dönemi Çeşmeleri	16
2.5. Osmanlı Dönemi Çeşmeleri	19
BÖLÜM 3: KATALOG	25
3.1. Kütahya Çeşmeleri	25
3.1.1. Servili Cami Çatal Çeşme.....	25

3.1.2. Çukur Camii Çeşmesi	29
3.1.3. Şengül Camii Çeşmesi	33
3.1.4. Paşa Çeşmesi	38
3.1.5. Ulu Camii Sakahane Çeşmesi.....	42
3.1.6. Ilık Çeşme	46
3.1.7. Servi Mahallesi Çeşmesi.....	50
3.1.8. Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi	54
3.1.9. Sadettin Camii Sakahane Çeşmesi.....	58
3.1.10. Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2	62
3.1.11. Meydan Çeşmesi.....	66
3.1.12. Dilarem Çeşmesi.....	71
3.1.13. Hacı İbrahim Sokak Çeşmesi.....	75
3.1.14. Fuat Paşa Çeşmesi	79
3.1.15. Balpınar Sokak Çeşmesi	83
3.1.16. Eyüp Ağa Çeşmesi.....	89
3.1.17. Sultanbağı Çatal Çeşme	93
3.1.18. Sıcak Çeşme.....	97
3.1.19. Ulu Camii Payandasındaki Çeşme.....	103
3.1.20. Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi	107
3.1.21 Maruf Çeşmesi.....	110
3.1.22. Hürriyet Çeşmesi	114

3.1.23. Çinili Çeşme	120
3.1.24. Ahi Evren Camii Çeşmesi	126
3.1.25. Cemaleddin Mescidi Çeşmesi.....	131
3.1.26. Ali Paşa Cami'nin Karşı Köşesinde Bulunan Çeşme	135
3.1.27. Karadonlu Mescidi Çeşmesi 1	139
3.1.28. Cedit Mahallesi Çeşmesi	144
3.2. Kütahya'da Günümüze Ulaşamayan Çeşmeler	149
3.2.1. Kütahya Kurşunlu Camii Bitişindeki Çeşme.....	149
3.2.2. Kütahya İshak Fakih Camii Çeşmesi.....	149
3.2.3. Kütahya Cafer Paşa Çeşmesi	149
3.2.4. Kütahya Arslan Bey Camii Karşısındaki Meydan Çeşmesi	150
3.2.5. Kütahya Pekmez Pazarı Kuyumcular Çarşısı Mehmed Paşa Çeşmesi.....	150
3.2.6. Kütahya Seyid Mehmed Paşa Çeşmesi.....	150
3.2.7. Kütahya Cemaleddin Mahallesi Ali Paşa Konağı Çeşmesi	150
3.2.8. Kütahya Kurşunlu Camii Sokağındaki Kitabe Alınlıklı Çeşme	150
3.2.9. Kütahya Macar Evi Çeşmeleri.....	150
3.2.10. Kütahya Maruf Mahallesi Melegirmez Sokaktaki Çeşme	151
3.2.11. Kütahya Musalla Mezarlığındaki Çeşme.....	151
3.2.12. Kütahya Yeni Mahalle Dibek Aralığındaki Çeşme	151
3.2.13. Kütahya Hamidiye Mahallesi Rabia Hanım Çeşmesi.....	151
3.2.14. Kütahya Küpecik Camii Karşısındaki Çeşme	151

3.2.15. Kütahya Aşağı Hisar Mahallesiindeki Çeşme	151
3.2.16. Mehterbaşızade Mehmed Ağa Çeşmesi.....	152
3.2.17. Kütahya Yukarı Hisar Mahallesiindeki (Hisar Kahvesi Arkası) Çamaşırlık ve Çeşme.....	152
3.2.18. Kütahya Hacce Fatma Hanım Mektebi Altındaki Çeşme.....	152
3.2.19. Kütahya İç Kalesinde 1 Nolu Çeşme	152
3.2.20. Kütahya İç Kalesinde 2 Nolu Çeşme	153
BÖLÜM 4: KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME	154
4.1. Mimari Özellikleri	154
4.1.1. Konum Özellikleri	154
4.1.2 Bağımlı Çeşmeler	154
4.1.3. Bağımsız Çeşmeler	156
4.2. Tipoloji	157
4.3. Kemer Formları	158
4.4. Yapı Elemanları.....	162
4.4.1. Üst Örtü	162
4.4.2. Alınlık	163
4.4.3. Kemer	163
4.4.4. Ayak.....	163
4.4.5. Kitabe.....	164
4.4.6 Musluk Taşı / Ayna Taşı.....	164
4.4.7 Tas Nişi / Tas Yuvalığı	165

4.4.8. Dinlenme Sekisi / Bekleme Sekisi.....	165
4.4.9 Kurna / Yalak / Su Teknesi.....	165
4.5. Süsleme	166
4.5.1. Bitkisel Süsleme	166
4.5.2. Geometrik Süsleme.....	171
4.5.3. Figüratif Süsleme.....	174
4.6. Yapı Malzemesi Kullanımı	174
4.6.1 Taş malzeme	174
4.6.2 Tuğla malzeme.....	175
4.6.3 Mermer malzeme	175
4.6.4 Devşirme malzeme	175
SONUÇ.....	178
KAYNAKÇA	182
EKLER.....	189
Ek 1: Terimler Sözlüğü	189
Ek 2: Çeşme Bölümlerini Gösteren Çizim	192
Ek 3: Çeşmelere Ait Genel Bilgilerin Yer Aldığı Tablo	193
ÖZGEÇMİŞ.....	195

KISALTMALAR

Bk.	:	Bakınız
Cm	:	Santimetre
Der.	:	Derleyen
Ed.	:	Editör
H.	:	Hicri
Haz.	:	Hazırlayan
Foto.	:	Fotoğraf
M	:	Miladi
M	:	Metre
M.Ö.	:	Milattan Önce
M.S.	:	Milattan Sonra
Ö.	:	Ölümü
R.a.	:	Radıyallahu anh
Trc	..:	Tercüme eden
vb.	:	Ve benzeri
v. dğr.	:	Ve diğerleri
y.y.	:	Yüzyıl

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1	: Servili Cami ve Çatal Çeşme Planı.....	27
Çizim 2	: Çeşmenin Cephe Çizimi	27
Çizim 3	: Çukur Camii Çeşmesi'nin Restitüsyon Çizimi	31
Çizim 4	: Çukur Camii Çeşmesi Cephe Çizimi.....	31
Çizim 5	: Şengül Camii Çeşmesi Planı	35
Çizim 6	: Şengül Camii Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen).....	35
Çizim 7	: Paşa Çeşmesi Planı	40
Çizim 8	: Paşa Çeşmesi Cephe Çizimi	40
Çizim 9	: Kütahya Ulu Camii Sakahane ve Çeşmesi Planı	44
Çizim 10	: Kütahya Ulu Camii Sakahane Çeşmesi Cephe Çizimi.....	44
Çizim 11	: İlk Çeşme Planı	48
Çizim 12	: İlk Çeşme Cephe Çizimi.....	48
Çizim 13	: Servi Mahallesi Çeşmesi Planı	52
Çizim 14	: Servi Mahallesi Çeşmesi Cephe Çizimi	52
Çizim 15	: Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi Planı	56
Çizim 16	: Saadettin Camii Sakahane Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen).....	60
Çizim 17	: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 Plan.....	64
Çizim 18	: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 Cephe Çizimi(A. Öncelen).....	64
Çizim 19	: Meydan Çeşmesi Planı (B. Özyürek)	68
Çizim 20	: Meydan Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen).....	68
Çizim 21	: Dilarem Çeşmesi Planı	73
Çizim 22	: Dilarem Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen).....	73
Çizim 23	: Hacı İbrahim Çeşmesi Planı	77
Çizim 24	: Hacı İbrahim Çeşmesi Cephe Çizimi (G. Öncelen)	77
Çizim 25	: Fuat Paşa Çeşmesi Planı	81
Çizim 26	: Fuat Paşa Çeşmesi Cephe Çizimi	81
Çizim 27	: Balpınar Sokak Çeşmesi Planı (B. Özyürek).....	86
Çizim 28	: Balpınar Sokak Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen).....	86
Çizim 29	: Eyüp Ağa Çeşmesi Planı	91
Çizim 30	: Eyüp Ağa Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen).....	91
Çizim 31	: Çatal Çeşme Planı	95
Çizim 32	: Çatal Çeşme Cephe Çizimi (A. Öncelen).....	95

Çizim 33 :	Sıcak Çeşme Planı	100
Çizim 34 :	Sıcak Çeşme Cephe Çizimi (A.Öncelen)	100
Çizim 35 :	Kütahya Ulu Camii Planı.....	105
Çizim 36 :	Kütahya Ulu Camii Payandasındaki Çeşmenin Planı.....	105
Çizim 37 :	Kütahya Ulu Camii Payandası Çeşmesi Cephe Çizimi	105
Çizim 38 :	Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi (B. Özyürek).....	109
Çizim 39 :	Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi Cephe Çizimi.....	109
Çizim 40 :	Maruf Çeşmesi Cephe Çizimi	111
Çizim 41 :	Hürriyet Çeşmesi Planı (B. Özyürek).....	117
Çizim 42 :	Hürriyet Çeşmesi Cephe Çizimi	117
Çizim 43 :	Çinili Çeşme Planı (B. Özyürek).....	123
Çizim 44 :	Çinili Çeşme Cephe Çizimi	123
Çizim 45 :	Ahi Evren Camii Çeşmesi Planı	128
Çizim 46 :	Ahi Evren Camii Çeşmesi Cephe Çizimi	128
Çizim 47 :	Cemaleddin Mescidi Çeşmesi Planı	133
Çizim 48 :	Cemaleddin Mescidi Çeşmesi Cephe Çizimi	133
Çizim 49 :	Ali Paşa Camii'nin Karşı Köşesindeki Çeşmenin Cephe Çizimi.....	137
Çizim 50 :	Karadonlu Mescidi Çeşmesi 1 Planı.....	141
Çizim 51 :	Karadonlu Mescidi Çeşmesi 1 Cephe Çizimi (A.Öncelen).....	141
Çizim 52 :	Cedit Mahallesi Çeşmesi Cephe Çizimi	146

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1	: Servili Cami Çatal Çeşme 1980 Tarihli Fotoğrafı	28
Fotoğraf 2	: Servili Cami Çatal Çeşme'nin Niş ve Kemerı.....	28
Fotoğraf 3	: Servili Cami Çatal Çeşme'nin Devşirme Malzemeli Ayna Taşı.....	28
Fotoğraf 4	: Çukur Camii Çeşme Kitabesi.....	32
Fotoğraf 5	: Çukur Camii Çeşme Kemerı.....	32
Fotoğraf 6	: Çukur Camii Çeşmesi Kalan İzlerinden Bir Detay.....	32
Fotoğraf 7	: Şengül Camii Çeşmesi Dış Görüşü.....	36
Fotoğraf 8	: Yuvarlak Kemer Formu	36
Fotoğraf 9	: Şengül Camii Çeşmesi'nin 1980 Tarihli Fotoğrafı	37
Fotoğraf 10	: Paşa Çeşmesi Kitabesi	40
Fotoğraf 11	: Paşa Çeşmesi Kemer Formu	41
Fotoğraf 12	: Paşa Çeşmesi Devşirme Taşıyıcıları (mullion).....	41
Fotoğraf 13	: Ulu Camii Sakahane Çeşmesi'nin Kitabesi.....	45
Fotoğraf 14	: Ulu Camii Sakahane Çeşmesi'nin Dış Görünümü	45
Fotoğraf 15	: Ulu Camii Sakahane Çeşmesi'nin Üçgen Alınlığından Bir Detay.....	45
Fotoğraf 16	: Ilık Çeşme Kitabesi.....	49
Fotoğraf 17	: Çeşmenin Dış Cephe Görünümü	49
Fotoğraf 18	: Servi Mahallesi Çeşmesi Kitabesi	53
Fotoğraf 19	: Servi Mahallesi Çeşmesi Genel Görünüm.....	53
Fotoğraf 20	: Servi Mahallesi Devşirme Taşıyıcıları (mullion)	53
Fotoğraf 21	: Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi Genel Görünümü.....	56
Fotoğraf 22	: Çeşmenin Devşirme Malzemeli Taşıyıcıları (mullion).....	57
Fotoğraf 23	: Çeşmenin Süslemelerinden Bir Detay	57
Fotoğraf 24	: Sadettin Camii Sakahane Çeşmesi'nin Genel Görünümü	60
Fotoğraf 25	: Çeşmenin Kitabesi	61
Fotoğraf 26	: Çeşmenin Kurnasından Bir Görünüm.....	61
Fotoğraf 27	: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 Genel Görünüm	65
Fotoğraf 28	: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 Devşirme Mimari Plastik Parça.....	65
Fotoğraf 29	: Meydan Çeşmesi Genel Görünüm	69
Fotoğraf 30	: Çeşmenin Yuvarlak Kemer Formu	69
Fotoğraf 31	: Çeşmenin Taşıyıcılarından Bir Detay	70
Fotoğraf 32	: Çeşmenin Kurnası	70

Fotoğraf 33 :	Dilarem Çeşmesi Genel Görünüm	74
Fotoğraf 34 :	Hacı İbrahim Sokak Çeşmesi Genel Görünüm	78
Fotoğraf 35 :	Çeşmenin Yuvarlak Kemerli	78
Fotoğraf 36 :	Fuat Paşa Çeşmesi Kitabesi	82
Fotoğraf 37 :	Fuat Paşa Çeşmesi Genel Görünüm	82
Fotoğraf 38 :	Balpınar Sokak Çeşmesi Genel Görünüm	87
Fotoğraf 39 :	Çeşmenin Devşirme Taşıyıcıları (baluster)	87
Fotoğraf 40 :	Çeşmenin Yuvarlak Kemerli	88
Fotoğraf 41 :	Çeşmenin Devşirme Malzemeli Kurnası	88
Fotoğraf 42 :	Eyüp Ağa Çeşmesi Genel Görünüm	92
Fotoğraf 43 :	Eyüp Ağa Çeşmesi Detay	92
Fotoğraf 44 :	Çatal Çeşme Kitabesi	96
Fotoğraf 45 :	Çatal Çeşme Genel Görünüm	96
Fotoğraf 46 :	Çeşmenin Yakından Görünümü	96
Fotoğraf 47 :	Sıcak Çeşme Kitabesi	101
Fotoğraf 48 :	Çeşmenin Kemer Formu	101
Fotoğraf 49 :	Çeşme ve Çamaşırlığından Genel Görünüm	102
Fotoğraf 50 :	Çeşmenin Cephe Süslemeleri	102
Fotoğraf 51 :	Ulu Camii Payandasında Bulunan Çeşmenin Genel Görünümü	106
Fotoğraf 52 :	Çeşmenin Kurnasından Bir Detay	106
Fotoğraf 53 :	Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi Genel Görünüm	109
Fotoğraf 54 :	Maruf Çeşmesi Genel Görünümü	111
Fotoğraf 55 :	Maruf Çeşmesi Yakından Görünümü	112
Fotoğraf 56 :	Çeşmenin Ayna Taşından Bir Detay	112
Fotoğraf 57 :	Çeşmenin Ayna Taşı Üzerinde Bulunan Bitkisel Bezemeli Pano	113
Fotoğraf 58 :	Çeşmenin Kurnasından Bir Detay	113
Fotoğraf 59 :	Hürriyet Çeşmesi Genel Görünüm	118
Fotoğraf 60 :	Çeşme Alınlığında Bulunan II. Abdülhamid Tuğrası	118
Fotoğraf 61 :	Çeşmenin Kitabesi	119
Fotoğraf 62 :	Çeşmenin Kurnasından Bir Detay	119
Fotoğraf 63 :	Çinili Çeşme Genel Görünümü	124
Fotoğraf 64 :	Çeşmenin Üçgen Alınlığından Bir Detay	124
Fotoğraf 65 :	Çeşmenin Taşıyıcıları	125

Fotoğraf 66 :	Çeşmenin Orijinal Olmayan Çini Panoları	125
Fotoğraf 67 :	Ahi Evren Camii Çeşmesi'nin Genel Görünümü	129
Fotoğraf 68 :	Çeşmenin Kemer Formu	129
Fotoğraf 69 :	Çeşmenin Çini Kitabesi	130
Fotoğraf 70 :	Çeşmenin Günümüz Malzemesi Olan Çatı Kaplaması (shingle)	130
Fotoğraf 71 :	Cemaleddin Mescidi Çeşmesi Genel Görünümü	134
Fotoğraf 72 :	Çeşmenin Basık Kemer Formu	134
Fotoğraf 73 :	Çeşmenin Geçmiş Yıllarda Bulunan Çini Panosu	134
Fotoğraf 74 :	Ali Paşa Cami'nin Karşı Köşesinde Bulunan Çeşme Genel Görünümü	137
Fotoğraf 75 :	Çeşmenin Kemer Formu	138
Fotoğraf 76 :	Çeşmenin Üçgen Alınlığı	138
Fotoğraf 77 :	Çeşmenin Kurnası	138
Fotoğraf 78 :	Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 Genel Görünümü	142
Fotoğraf 79 :	Çeşmenin 1980 Yılına Ait Bir Fotoğrafı	142
Fotoğraf 80 :	Çeşmenin Yakın Bir Görünümü	143
Fotoğraf 81 :	Çeşmenin Üst Bölümünden Bir Detay	143
Fotoğraf 82 :	Çeşmenin Alt Bölümünden Bir Detay	143
Fotoğraf 83 :	Cedit Mahallesi Çeşmesi Genel Görünümü	146
Fotoğraf 84 :	Çeşmenin Alt Bölümünden Bir Detay	147
Fotoğraf 85 :	Çeşmenin Üçgen Alınlığı	147
Fotoğraf 86 :	Kabartmalı İçki Kabı (Kantharos)	148
Fotoğraf 87 :	Kabartmalı Kartal Figürü	148
Fotoğraf 88 :	Çeşmenin Kurnası	148

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐	
Tezin Başlığı: Kütahya Çeşmeleri				
Tezin Yazarı: Yasemin VERİM		Danışman: Doç. Dr. Erkan ATAK		
Kabul Tarihi: 30.05.2019		Sayfa Sayısı: xiii (ön kısım) + 195 (tez)		
Anabilim Dalı: Sanat Tarihi				
Kütahya şehir merkezinde, Türk-İslam döneminde inşa edilmiş çeşmelerin tanıtıldığı bu çalışmanın amacı, çeşmelerin tarihlendirme sorunlarına değinmek, mimari ve süsleme özellikleri belgelemektir. Kütahya şehir merkezi, bu çalışmanın coğrafi sınırlarını oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında, kentte Beylikler ve Osmanlı döneminde inşa edilmiş çeşmeler, arazi çalışmaları ile tespit edilecek ve sanat tarihi açısından incelenecektir. Kütahya’da, Germiyanoglu Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde çok sayıda çeşme inşa edilmiş, ancak bunlardan sadece 28 tanesi günümüze ulaşmıştır. Bu çeşmelerin de bazıları orijinal özelliklerini kaybetmiş ve bazıları da kısmen harap olmuştur. Günümüzde, Hürriyet Çeşmesi, Çinili Çeşme ve Kütahya Ulu Camii Sakahane Çeşmesi gibi çok az sayıdaki örnek orijinalliklerini korumaktadır. Kütahya çeşmelerinden sadece bir tanesi Germiyanoglu Beyliği döneminde inşa edilmiştir, geriye kalan tüm çeşmeler Osmanlı İmparatorluğu dönemine tarihlendirilmektedir. Kütahya çeşmeleri içinde kitabeli olanlar olduğu gibi kitablesiz olan çeşmeler de vardır. Ayrıca, kentteki çeşme kitabelerinin tahrip edildiği ve bazı çeşme kitabelerinin ise yapım tarihi içermediği tespit edilmiştir. İnşa tarihi bilinmeyen çeşmeler, yakın ve uzak coğrafyalardaki benzer mimari ve süsleme özelliklere sahip çeşmeler temel alınarak tarihlendirilmiştir. Kütahya çeşmeleri, kendine has mimari ve süsleme özellikleri ile Osmanlı mimarlığı ve çeşme mimarisi içinde önemli bir yere sahiptir. Detaylı bir kaynak araştırması ve arazi çalışması yapıldıktan sonra, çeşmelerin ölçüleri alınarak çizimleri yapılmış ve fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir. Daha sonra çevredeki iller ve Osmanlı sınırlarındaki diğer bölgelerde bulunan benzer çeşmelerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.				
Anahtar Kelimeler: Kütahya, Kütahya Çeşmeleri, Germiyanoglu Beyliği, Çeşme, Çeşme Mimarisi				

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph.D.		
Title of Thesis: Fountains of Kütahya				
Author of Thesis: Yasemin Verim		Supervisor: Assoc. Prof. Erkan ATAĞ		
Accepted Date: 30.05.2019		Number of Pages: xiii (pre text) + 195 (main body)		
Department: Art History				
The aim of this study is to touch on the chronical problems of the fountains built during Turkish – İslamic period located in Kütahya city centre and to document the architectural and ornamentation features. The city centre of Kütahya constitutes the geographical boundaries of this study. Within the scope of this study, the fountains built in Beyliks and Ottoman period in the city will be determined by field studies and examined in terms of art history. A great number of fountains were built in Kütahya during the period of Beylik of Germiyanids and Ottoman Empire however, only 28 of them have managed to reach our present day. Some of these fountains have lost their original characteristics and some have been partially ruined. Today, only few examples such as “Hürriyet Fountain”, “Çinili Fountain” and “Sakahane Fountain of Kütahya Great Mosque” are preserving their originality. Only one of the fountains of Kütahya was built during the period of Beylik of Germiyanids. All the remaining fountains are dated to the period of the Ottoman Empire. There are fountains without inscription in Kütahya fountains as well as with inscription. Furthermore, it has been determined that the fountain inscriptions have been destroyed and some of the fountain inscriptions were found to have no construction date. The fountains with unknown date of construction are dated on the basis of fountains with similar architectural and ornamental features in the near and distant geographies. Kütahya fountains have an important place in Ottoman architecture and fountain architecture with their unique architectural and ornamental features. After concluding a detailed literature research and field studies, the illustrations were drawn by measuring fountains and documented by photographs. Afterwards, it was interpreted by comparing these fountains with similar ones in the surrounding provinces and other areas in the Ottoman borders.				
Keywords: Kütahya, Fountains of Kütahya, Beylik of Germiyanids, Fountains, Fountain Architecture				

GİRİŞ

İnsanlığın var olması ile beraber su her zaman önemli bir ihtiyaç kaynağı olmuştur. Bu nedenle insanlık ve medeniyet genellikle su kenarlarında toplanmıştır.¹ Su insanoğlunun yaşamını devam ettirebilmesi için en önemli ihtiyaçlarından birisi olduğu gibi, yerleşik hayata geçen insan topluluklarının da en önemli sorunlarından biri olmuştur.² Yaşam kaliteleri yükselen toplumlar, mevcut imkânlar, tecrübe ve bilgiyle farklı yapılar inşa etmeye başlamıştır. Zamanla insanoğlu sosyal gelişmeye, ekonomik refaha ve siyasî üstünlüğe paralel olarak da bir su medeniyeti ortaya çıkarmıştır. Mimarlık tarihi içerisinde de çeşmeler su medeniyetini yansıtan önemli yapı gruplarından birisidir.³

Çeşme kelimesinin Farsça'da göz anlamına gelen çeşm kelimesinden geldiği kabul edilir.⁴ Çeşme özelliğinde sayılabilecek ilk örnek Lagaş kentindeki M.Ö 3000 civarına tarihlenen Babil Havuzu'nda kayaya oyulmuş çeşmelerdir⁵. Günümüzdeki çeşmelere benzeyen ilk çeşmeler ise Antik Yunan'da inşa edilmiş olan Nymphaeum adı verilen havuzlu anıtsal çeşme yapılarıdır. Nymphaeum adı numphe'den türemiştir. Numphe ise Antik Yunan'da su kaynakları, dağlar ve ormanlarda yaşadığını inanılan su perilerine verilen isimdir. Daha sonra Roma mimarisinde bu tarzda çok sayıda çeşme yapılmıştır.⁶

Osmanlı döneminde inşa edilen çeşmeler de kendinden önce gelen Türk-İslam dönemi çeşmelerinden farklı değildir. Ancak Osmanlı döneminde yeni oluşumlarla birlikte çeşme yapımına daha çok önem verilmiştir.⁷ Çeşmeler abdest almak için zorunlu olduğundan her caminin bünyesinde veya çevresinde bulunmaları gerekir. Ayrıca bu dönemde çeşmeler cadde ve sokaklarda yer almış ve hayrat olarak nitelendirilmiştir. Çok sayıda çeşme yapıldığı için, Osmanlı çeşmelerinin süsleme ve mimari özelliklerinde çeşitlilik oluşmuştur. İşlev ve mimari özelliklerinin yanında Osmanlı sanatında süsleme sanatındaki değişimi en iyi yansıtan yapılar da çeşmeler olmuştur.⁸

¹ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Anadolu Kaplıcaları ve Selçuklular* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1957), 305.

² Yılmaz Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yaynevi, 1997), 1.

³ Tahsin Yıldırım, "Su Kültürümüz", *Türk Kültüründe Su*, haz. İbrahim Akış – Ferhat Aslan (İstanbul: Anka Matbaacılık, 2007), 109.

⁴ Ayla Ödekan, "Çeşme", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (İstanbul: YEM Yayın, 1997), I: 396.

⁵ Ödekan, "Çeşme", I: 396.

⁶ Adnan Turani, "Nimfeum", *Sanat Terimleri Sözlüğü*, 16. Baskı (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2015), 106.

⁷ Beyhan Erçağ, "İstanbul Su Mimarisinde Yapı ve İşlevleriyle Çeşmeler", *İlgi* 49 (1987): 4.

⁸ Erçağ, "İstanbul Su Mimarisinde Yapı ve İşlevleriyle Çeşmeler", 4; Sezer Tansuğ, "18. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı", *Vakıflar Dergisi* 6 (1965): 93-101.

Osmanlı mimarisinde çeşmeler şadırvan çeşmeleri, sütun çeşmeleri, meydan çeşmeleri, iskele çeşmeleri, cephe çeşmeleri, sokak çeşmeleri olarak sınıflandırılmıştır.⁹ Bunun yanında konumları ve mevcut durumlarına göre sınıflamalar da yapılmıştır. Bunlardan ilki, yapıldıkları yer ve çevrenin zemin kotu altında kalan çeşmelere "çukur çeşme" denilirken, iki ya da üç cepheli çeşmelere de "çatal çeşme" denilmektedir. Çatal çeşmeler, meydan çeşmelerinin bir grubunu teşkil ederler¹⁰.

Geç Osmanlı döneminde, Klasik Osmanlı dönemi mimari özelliklerinin çeşmelerde etkili olduğu görülürken Batı sanatı mimari ve süsleme özelliklerinin çeşmelere yansıdığı görülür.¹¹ Özellikle Neo-klasik, Barok, Rokoko ve Eklektik tarzlar, Osmanlı sanatına etki ettiği gibi çeşme mimarisine de etkilemiştir.¹² Mimarideki Batılılaşma dönemini ile birlikte çeşmelerde sıklıkla kıvrık dallar ve akantus yapraklarından oluşan süsleme kompozisyonları, ayna taşlarının kemersiz olması, oval çerçeve içindeki tuğraların, yoğun bir şekilde uygulandığı görülmektedir.¹³ Ampir üslubun etkisindeki askı çelenkler/girlandlar, askerlikle ilgili motifler (meşaleler, ok, kılıç, top, tüfek) Barok ve Rokoko üsluba uygun çiçekler, yapraklar, rozetler, perde ve püskül motifleri bu dönem çeşme mimarisi özelliklerini yansıtır.¹⁴

Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli bir sancak, uzun bir süre de Anadolu Beylerbeyliği merkezi olan Kütahya'da Germiyanoglu Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde birçok çeşme inşa edilmiş, ancak bunlardan çok azı günümüze ulaşabilmiştir.¹⁵ 2017-2018 yıllarında Kütahya şehir merkezinde, Türk döneminde inşa edilmiş çeşmeleri tespit etmek amacıyla arazi çalışmaları yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilen çeşmeler tespit edilmiş ve 28 tanesi incelenerek belgelenmiştir (Harita 1).

⁹ A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Su Mimarisi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 23.

¹⁰ Semavi Eyice, "Çeşme", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), VIII: 279-280.

¹¹ Eyice, "Çeşme", VIII: 277.

¹² Mustafa Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), VII: 872-877.

¹³ Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", VII: 873-876.

¹⁴ Eyice, "Çeşme", VIII: 280-284; Ödekan, "Çeşme", I: 396-397; Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", VII: 872-877.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri* (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1932), 158; Hakkı Dursun Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya* (İstanbul: Formül Matbaası, 1981-1982), 38-43; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1997), 16; Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, 2001), 78-79; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllı, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: IX. Kitap*, trc. Yücel Dağlı, v.dğr. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 14.

Kütahya'daki Türk dönemi çeşmeleri hakkında günümüze kadar pek fazla yayın yapılmamış, bu yayınlarda da çeşmeler hakkında detaylı bilgilere yer verilmemiştir. Ara Altun'un "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi «bir deneme»" adlı yayınında Kütahya'daki bazı çeşmeler hakkında kısaca değerlendirmeler yapılmış, bazılarının çizimleri yapılarak fotoğraflarına yer verilmiştir. 2010 yılında M. Mustafa Kalyon tarafından yayınlanan "Kütahya'da Su Medeniyeti" adlı kitapta da Kütahya'daki su yapıları hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir. Ancak bu çalışma bilimsel bir çalışmadan ziyade tanıtım rehberi niteliğinde hazırlanmıştır. Yani daha önce yapılan çalışmalarda kısa bilgilere yer verilmiş, çeşmeler hakkında detaylı bir çalışma hazırlanmamıştır.

Kütahya'da, Türk-İslam döneminde inşa edilmiş çeşmelerin anlatıldığı bu çalışmada, günümüze sağlam veya harap vaziyette ulaşmış çeşmelerin tarihi sorunlarına değinmek, mimari ve süsleme özellikleri anlatmak amaçlanmıştır.

Konu ve Kapsam

Bu çalışmada, Kütahya ili şehir merkezinde yer alan Türk-İslam dönemine tarihlenen çeşmeler, tarihi, mimari ve süsleme özellikleri açısından incelenecek, sanat tarihi ve mimarlık tarihi açısından değerlendirilecektir.

Kütahya şehir merkezi, çalışmanın coğrafi sınırlarını oluşturmaktadır. Şehir merkezinde bulunan, Türk-İslam döneminde inşa edilmiş çeşmeler de çalışmanın ana konusudur.

Amaç

Kütahya ilinde yapılması planlanan bu çalışmada, şehir merkezinde yer alan ve Türk-İslam dönemine tarihlenen çeşmelerin, yüzey araştırması ile tespit edilerek sanat tarihi açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Önem

"Kütahya Çeşmeleri" adlı tezimizde, Kütahya şehir merkezinde bulunan ve su mimarisinin önemli bir grubunu oluşturan çeşmeler araştırılıp incelenecek, bilinmeyen bazı çeşme örnekleri ise değerlendirilerek Türk-İslam mimarisi içindeki önemi belirtilecektir.

Yöntem

- 1- Çalışmada öncelikle Kütahya şehir merkezinde mevcut olan çeşmelerin tespiti için yüzey araştırması yapılmıştır.
- 2- Tespit edilen çeşmelerin GPS koordinatları belirlenerek farklı haritalarda konumları işaretlenmiştir.
- 3- Araştırmalar sonucunda tespit edilen çeşmelerin, jalon, şerit metre ve lazer metre kullanılarak ölçekli çizimleri yapılmış, fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir.
- 4- Yapılan çalışmalarla eş zamanlı olarak Ankara, İstanbul, Sakarya, Isparta ve Kütahya'daki kütüphanelerde ve online erişilebilen kaynak ve veri tabanlarında araştırma yapıp Kütahya'nın tarihi ve çeşmeleri hakkında bilgi toplanmıştır.
- 5- Arazi çalışması ve kaynak araştırması sonucunda tespit edilen çeşmeler, inşa edildiği dönem ve türlerine göre sınıflandırılmış, ayrıntılı tanım ve açıklamaları yapıldıktan sonra genel bir değerlendirmesi yapılmış ve son olarak yakın ve uzak coğrafyalardaki benzer örneklerle karşılaştırılmıştır.
- 6- Tüm inceleme ve çalışmalar sonucunda elde edilen veriler nitel yöntemlerle değerlendirilip Yüksek Lisans Tezi olarak sunulmuştur.

Harita 1: eşmelerin Şehir Merkezindeki Konumu¹⁶

¹⁶ Haritadaki çeşmeler katalogdaki sıraya göre numaralandırılmıştır.

BÖLÜM 1: KÜTAHYA’NIN TARİHİ VE COĞRAFYASI

1.1. Kütahya’nın Tarihçesi

1.1.1. Türk Dönemi Öncesi

Kütahya’da ilk yerleşimin ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Tarih boyunca kent Batı Anadolu’daki önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Anadolu içlerinden gelen ticari ve askeri yollar Kütahya üzerinden Ege kıyılarına uzanmaktadır. Ayrıca Anadolu’nun iç kısımlarından İstanbul ve Bursa’ya uzanan yollar da Kütahya yakınlarından geçmektedir. Bizans Dönemi’nde hem askeri hem de ticari yol olarak kullanılan Dorylaion’dan (Eskişehir) başlayarak Akroenos (Afyonkarahisar)’a devam eden ve buradan Ikonion’a (Konya) uzanan yol Cotyaeium’dan yani Kütahya’dan geçmekteydi.¹⁷ Bu durumlar Kütahya’nın Antik Çağ’dan günümüze kadar tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmasını sağlamıştır. Eski kaynaklara göre Kütahya’nın antik çağlardaki adı Cotyaeium, Cotyaeum, Cotyoeum, Kotyaeion, Katiaeon, Catiaeum ve Koti şeklinde geçmektedir.¹⁸ X. yüzyılda yaşamış Suidias adlı bir yazara göre de ünlü Yunan masalcı Ezop’un doğum yeri Cotyaeium yani günümüzdeki adıyla Kütahya’dır.¹⁹ Bugünkü şehre hâkim tepede kurulduğu tahmin edilen Cotyaeium kentine dair herhangi bir arkeolojik veri bulunmamaktadır.

Antik Çağ haritalarında Phrygia bölgesinde yer alan Kütahya ve çevresine ilk kez Frigler egemen olmuştur. M.Ö. 546 yılında, Pers İmparatorluğu krallarından Kyros, Anadolu’nun çoğu bölgesini ele geçirmiş ve Kütahya’da Phrygia hâkimiyetine son vermiştir.²⁰ Kütahya’nın Pers Dönemi hakkındaki bilgileri oldukça sınırlıdır. M.Ö. 333’te Büyük İskender Kütahya’daki Pers egemenliğine son vermiştir.²¹ Büyük İskender’in 323 yılındaki ölümünün ardından, Makedonya Krallığı parçalanmış ve kent

¹⁷ M. Murat Baskıcı, *Bizans Dönemi’nde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, 2. Baskı (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016), 21.

¹⁸ Jean Baptiste Bourguignon d’Anville, *Geographie Ancienne Et Historique* (Paris: V. Lecou Libraire, 1834), I: 312; Hakkı Dursun Yıldız, “Kütahya’nın Tarihçesi”, *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya* (İstanbul: Formül Matbaası, 1981-1982), 35; Charles Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, trc. Ali Suat (Ankara: Enforasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002), II: 284.

¹⁹ Suidias, X. yüzyılda yaşamış Bizanslı bir yazardır. “Suda” adlı eserinde Ezop’un Kütahya’da doğduğunu ileri sürmüştür. Eğer bu bilgi doğru ise M.Ö. VI. yüzyılda Kütahya’da bir yerleşim vardır, ancak bu henüz ispatlanmış bir bilgi değildir. Ayrıntılı bilgi için bk.. John Anthony Cramer, *Geographical and Historical Description of Asia Minor: With a Map* (Oxford: Oxford University Press, 1832), II: 17; Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, 284.

²⁰ Herodotos, *Tarih*, trc. Müntekim Özmen, 13. Baskı (İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017), 816; Veli Sevin, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası* (Ankara: TTK Basımevi, 2001), I: 30.

²¹ Jona Lendering, *Büyük İskender*, trc. Burak Sengir (İstanbul: Kitap Yayınevi LTD., 2009), 101-107

Büyük İskender'in kumandanlarından Antigonos idaresine geçmiştir.²² Kütahya bu tarihten sonra bir süreliğine Antigonos Hanedanı'na bağlı kalmıştır. Antigonos Hanedanlığından sonra kent 301 yılı civarında Lysimachus Krallığı sınırları içinde kalmıştır.²³ Daha sonrasında Kütahya, I. Nicomedes (MÖ. 278-M.Ö. 255) tarafından Bithynia Krallığı sınırlarına katılmıştır.²⁴ Kent, 228 yılındaki Aphrodisium Savaşı sonrasında, Pergamon Kralı I. Attalus tarafından Pergamon Krallığı'na dâhil edilmiştir.²⁵ M.Ö. 133 yılından sonra Pergamon Krallığı'nın bütün toprakları Roma İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş ve dolayısıyla Kütahya ve çevresinde Roma hâkimiyeti başlamıştır.²⁶

Roma İmparatorluğu hâkimiyetindeki süreç hakkında Kütahya ile ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Şehir merkezi ve çevresinde bu dönemden günümüze kalan herhangi bir yapı veya yapı kalıntısı bulunmamakla birlikte yazılı kaynaklarda da Kütahya'nın Roma tarihi hakkında pek fazla bilgi yer almamaktadır. Ancak bu dönemin izlerini müzelerdeki eserlerden ve tezin konusu olan çeşmelerdeki Roma dönemi mimari plastik parçalardan görmek mümkündür.²⁷ M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun Doğu Roma İmparatorluğu ve Batı Roma İmparatorluğu olarak ikiye bölünmesinin ardından Kütahya Doğu Roma sınırlarına dâhil olmuştur.²⁸ Yazılı kaynaklarda Kütahya'nın Erken Bizans Dönemi (395-565) tarihi hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu dönemde Kütahya'nın önemli bir merkez olduğu, hatta piskoposluk merkezi olduğu bazı kaynaklarda geçmektedir.²⁹ VII. yüzyıldan itibaren Bizans toprakları themalara ayrılmaya başlanmış, bu themalar ve sınırları da daha sonraki yüzyıllarda değişmiştir. M.S. 800 yılı civarında ve daha sonraki tarihlerde Kütahya, Thrakesion theması

²² Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 35.

²³ Henry Smith Williams, *Historians History of the World* (New York: Press of J. J. Little & Co., 1904), IV: 450.

²⁴ Kamil Doğancı, "Bithynia Tarihi I Bithynia Krallığı (M.Ö. 297-M.Ö. 74)", *BURDEF* (Aralık 2003): 75-76.

²⁵ Esther V. Hansen, *The Attalids of Pergamon* (New York: Cornell University Press, 1971), 34-35.

²⁶ Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 35-36.

²⁷ Kütahya şehir merkezi ve çevresinde yaptığımız arazi çalışmaları sonrasında araştırma bölgesinde Geç Antik Çağ'a, özellikle de M.S. I.-M.S. II. yüzyıllara tarihlenen birçok mimari plastik parça bulunduğu tespit edilmiştir.

²⁸ John Julius Norwich, *Bizans I: Erken Dönem (M.S. 323-M.S. 802)*, trc. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2012), 98-99; Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, 285.

²⁹ Bazı çeşmelerde kullanılan baluster, çifte sütun gibi mimari plastik parçalar ile Kütahya şehir merkezinin farklı yerlerinde dağınık halde bulunan mimari plastik parçalar genel olarak M.S. V.-M.S. VI. yüzyıla tarihlendirilir. Ayrıca J. A. Cramer'in kitabında Kütahya'nın piskoposluk merkezi olduğu belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk.. Cramer, *Geographical and Historical Description of Asia Minor: With a Map*, 17.

sınırlarında yer almaktadır.³⁰ Orta Bizans Dönemi (842-1204) Kütahya tarihi için önemlidir. Kütahya şehir merkezine hâkim bir tepe üzerinde kurulan kalenin bu dönemde inşa edildiği ileri sürülmektedir.³¹ 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans'a geri dönen İmparator Romanos Diyojenos (1068-1071), İmparator Andronikos Dukas (1071-1077) tarafından saçları kazıtılarak bir katırla birlikte Cotyaeium Kalesi'ne yollanmıştır. Burada da devrik imparatorun gözlerine mil çekilerek kör edilmiştir.³² Bu tarihten sonra Kütahya'nın Bizans İmparatorluğu ile Türk Devletleri arasında sürekli el değiştirdiği bilinmekteyse de net veriler elde bulunmamaktadır. 1113 yılı civarında Kütahya, Bizans İmparatorluğu ile Anadolu Selçuklu Devleti arasında mücadelelere sahne olmuştur. 1113 yılında Selçuklular yaklaşık 50.000 kişilik orduyla İznik Gölü'ne kadar olan bölgeyi kontrol altına aldı. Bunun üzerine İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118), Dorylaion (Eskişehir) üzerinden Cotyaeium (Kütahya) yönüne ilerlemiş ve Kütahya'da Eğrigöz Dağı civarında Selçuklulara büyük kayıplar verdirerek bölgeyi Türklerden geri almıştır. 1179 yılı civarlarında ise bölgede Bizans hâkimiyetinin devam ettiği bilinmektedir. 1180 yılında ise Sultan II. Kılıçarslan (1156-1192), İmparator I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) ölümünün ardından aynı yıl Sozopolis (Uluborlu), Dorylaion (Eskişehir), Philadelphia (Alaşehir) ile birlikte Cotyaeium'u tekrar fethederek Anadolu Selçuklu topraklarına katmıştır. Daha sonraki dönemlerde de sürekli el değiştirme devam etmiştir. İznik İmparatorluğu Dönemi'nde, Kütahya, Anadolu Selçuklu Devletinin batı sınırında yer alan bir kent olarak görülmektedir.³³ Geç Bizans Dönemi'nde de Kütahya'nın Phrygia'nın metropolisi olduğu belirtilmektedir.³⁴

1.1.2. Türk Dönemi Sonrası

Malazgirt Zaferi'nden sonra Selçuklu Türkleri Anadolu'da akınlarını sıklaştırmıştır. Kutalmışoğlu Süleyman Şah (d. 1178?-1227), 1075 senesinde İznik'i fethederek başkent yapmak suretiyle Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Bu tarihlerde Kütahya ve çevresinin Anadolu Selçuklu Devleti sınırlarına dâhil edildiği

³⁰ Judith Herrin, *Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, trc. Uygur Kocabaşoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 475.

³¹ Sevcen Yıldız, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, II. Baskı (Ankara: Detay Yayıncılık, 2009), 184; Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, 285.

³² Tuğrul Kihir, *XI.-XIII. Yüzyıl Kaynaklarıyla Anadolu'da Bizans, Haçlılar, Selçuklular* (İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017), 58.

³³ Kihir, *XI.-XIII. Yüzyıl Kaynaklarıyla Anadolu'da Bizans, Haçlılar, Selçuklular*, 140,210,211,309.

³⁴ Cramer, *Geographical and Historical Description of Asia Minor: With a Map*, 17.

düşünülmektedir.³⁵ 1097 yılında sonra, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Konya'ya geri çekilmesinin ardından Kütahya da Bizans'ın eline geçmiştir.³⁶ Daha sonraki dönemlerde Kütahya, sürekli olarak Bizans İmparatorluğu ile Anadolu Selçuklu Devleti arasında el değiştirmiş olsa da çoğu zaman Anadolu Selçuklu Devleti'nin batı sınırında yer alan bir şehir olmuştur.³⁷

Sultan Alaaddin Keykubat (1220-1237) döneminde 1233'de Anadolu'ya gelen Germiyanoglu Aşireti, Malatya yöresine yerleşmiş olup 1239-1240 yıllarındaki Babaîler İsyanında Selçuklulara yardım etmişlerdir.³⁸ Germiyanogulları'nın ilk olarak hangi tarihte Kütahya'ya geldikleri ve ele geçirdikleri bilinmese de 1260 yılı civarında Kütahya'da oldukları bilinmektedir.³⁹ Buradan yola çıkılarak bu tarihten önce Kütahya'ya yerleştikleri söylenebilir. 1277 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ne yaptıkları hizmetlerden dolayı Germiyanogulları'na Kütahya ve civarı ikta olarak verilmiştir.⁴⁰ Bir süre Germiyanogulları ile Anadolu Selçuklu Devleti arasında mücadeleler yaşanmış, 1303 yılında ise Yakup Bey (ö. 1341 sonrası) bağımsızlığını ilan ederek Germiyanoglu Beyliği'ni kurmuştur.⁴¹ Beylik, Yakup Bey Dönemi'nde en parlak dönemini yaşamış, bu dönemde Aydın, Saruhan ve Menteşe Beyleri Yakup Bey'in emri altında yaşamışlardır.⁴² 1340'da yerine oğlu Mehmet Bey (1340-1361) geçmiş ve bu dönemde beylik gelişimini sürdürmüştür. 1361'de beyliğin başına Süleyman Şah (1361-1387) geçer ve bu dönemde Osmanlı Sultanı olan I. Murad'ın (1362-1389) oğlu Yıldırım Bayezid'a (1389-1402) kızı Devled Hatun'u vermiş, bununla birlikte Kütahya, Emet, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı da çeyiz yoluyla Osmanlı Devleti'nin eline

³⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye: (1071-1318)* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1971), 52-55; Ahmet Gökdemir v.dğr., "Investigation of Architecture and Structural Deterioration Factors of Historical Kutahya Houses", *BAÜ Fen. Bil. Enst. Dergisi* 16/2 (2014): 40.

³⁶ Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 431; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye: (1071-1318)*, 105.

³⁷ Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 36-38; Kihitir, *XI.-XIII. Yüzyıl Kaynaklarıyla Anadolu'da Bizans, Haçlılar, Selçuklular*, 309

³⁸ Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 38-39; Refik Arıkan, *Tanzimat Döneminde Kütahya* (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010), 22.

³⁹ Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I: Klasik Dönem (1302 – 1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 5.

⁴⁰ Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 39.

⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, II. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969), 41; Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 40.

⁴² Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 40-41; Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, 2001), 73-76.

geçmiştir.⁴³ Süleyman Şah Kula'ya çekildikten sonra 1387'de vefat etmiştir.⁴⁴ Bu tarihten sonra beyliğin başına II. Yakup (1387-1429) geçmiştir. 1390 yılı civarında ise Yakup Bey, Yıldırım Beyazıt tarafından İpsala Kalesi'ne sürgüne gönderilmiş, böylece Kütahya'da Osmanlı Devleti egemenliği başlamıştır.⁴⁵ Germiyanoglu Beyliği resmi olarak II. Yakup öldükten sonra onun vasiyeti üzerine 1429'de Osmanlılara bağlanmıştır.⁴⁶

Kütahya 1390 yılı ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin sancak merkezlerinden biri olmuştur.⁴⁷ XV. yüzyılda, II. Murad'ın (1421-1444 / 1446-1451) oğlu Şehzade Alaaddin Kütahya'ya sancak beyi olarak gönderilmiştir.⁴⁸ 1451'de Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa, Karamanoğulları ve Menteşeoğulları'nı ortadan kaldırmış ve bu tarihten itibaren Kütahya Anadolu Beylerbeyliği merkezi olmuştur.⁴⁹

1511'de Şiilik propagandası ile isyan başlatan Şahkulu, Kütahya şehrine kadar gelmiş, burada bulunan Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmed Paşa'yı yenerek şehri talan etmiştir.⁵⁰ 1553 yılından sonra Kütahya bir şehzadeye daha ev sahipliği yapmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) oğlu Şehzade Beyazıt, Kütahya sancağına vali olarak gönderilmiştir.⁵¹ Daha sonra Osmanlı tahtına oturacak olan Kanuni Sultan Süleyman'ın bir diğer oğlu Şehzade Selim (1566-1574), 1562-1566 yılları arasında Kütahya sancağında vali olarak görev yapmıştır. XVII. yüzyılda da bu sefer Celali İsyanları Kütahya'da etkili olmuştur. Celaliler Kütahya'da yağmalama hareketlerine girişmişler, bunun üzerine Hafız Ahmed Paşa 1601 yılında Kütahya'ya gönderilmiş, ancak Celalilere tam anlamıyla engel olamamıştır.⁵² 1657 yılında Kütahya yine bir isyanla uğraşmıştır. Bu tarihte Anadolu Beylerbeyi olan Can Mirza Paşa, Abaza Mehmed Paşa İsyanı'na katılmış ve Kütahya şehrinden isyana destek istemiş hatta

⁴³ Hadidi, *Tevarih-i Âl-i Osman 1299-1523*, trc. Nejdett Öztürk (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1991), 94-97.

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 47; Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 42; Arıkan, *Tanzimat Döneminde Kütahya*, 23.

⁴⁵ Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 42; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 47; Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, 78-79.

⁴⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 51; Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 43.

⁴⁷ Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 42-43.

⁴⁸ Mustafa Çetin Varlık, "Kütahya", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 580.

⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri* (İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1932), 158.

⁵⁰ İnalçık, *Devlet-i Âliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I: Klasik Dönem (1302 – 1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, 136.

⁵¹ Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", 45.

⁵² Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 88,151.

Kütahya'yı iki ay kuşatma altında tutmuştur.⁵³ Evliya Çelebi de XVII. yüzyıldan önce Kütahya'nın çok mamur bir şehir olduğunu ancak, 1612-1613 yılındaki Celali Kara Yazıcı ve Arap Said zulümlerinden dolayı harap olduğunu belirtir.⁵⁴

8 Mart 1833 tarihi Kütahya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın arası açılmış ve istekleri yerine getirilmeyen Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyan ederek Osmanlı topraklarına ilerlemeye başlamıştır. 8 Mart 1833 tarihinde ise Kütahya şehrine kadar gelerek bu şehri ele geçirmiştir.⁵⁵ Daha sonra Rusya ve Avrupalı devletlerin araya girmesiyle 4 Mayıs 1833 yılında Kütahya Anlaşması imzalanmış ve Mısır orduları şehirden ayrılmıştır.

1832 yılı civarına kadar Kütahya kaynaklarda Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi olarak geçmektedir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın işgalinden sonra merkez olma özelliğini kaybetmiştir. 1833 ve sonrasında ise şehir muhasıllıkla idare edilmiştir.⁵⁶ Kütahya 1867 yılında Hüdavendigâr Vilayetine bağlı bir sancak merkezi olarak geçmektedir.⁵⁷ Bundan sonraki tarihlerde sancak olarak idare edilen Kütahya önemini yitirmeye başlamış ve sancağa bağlı kaza ve nahiye sayıları da azalmıştır.⁵⁸

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrasında Türk ordusunun, muharebe şartları gereği Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi sonucu, Kütahya 17 Temmuz 1921'de Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir.⁵⁹ Bu karanlık günler çok uzun sürmemiş, 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz ve 30 Ağustos 1922 tarihinde yapılan Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonucunda Yunan ordusu dağıtılmıştır. Aynı gün (30 Ağustos 1922) Türk Birlikleri Kütahya'ya girmişler, böylece işgal dönemi sona ermiştir.⁶⁰ İşgal ve kurtuluş döneminden sonra Kütahya, 8 Ekim 1923'de vilayet olmuştur.⁶¹

⁵³ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 151 – 152; Varlık, “Kütahya”, 581.

⁵⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: IX. Kitap*, trc. Yücel Dağlı, v.dğr. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 14.

⁵⁵ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 100-103; Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, 287.

⁵⁶ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 102,103.

⁵⁷ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1997), 16.

⁵⁸ Arıkan, *Tanzimat Döneminde Kütahya*, 30-34.

⁵⁹ Mustafa Yeşil, *Kütahya İlinin Kısa Tarihi* (İstanbul: Matbaai Ebüzziya, 1937), 26; Ferit Kaplan, *Yunan İşgalinin Kütahya ve Çevresindeki Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2007), 44.

⁶⁰ Hamza Güner, *Tarihte Kütahya* (Kütahya: Kütahya Vilayet Matbaası, 1961), 31-32; Kaplan, *Yunan İşgalinin Kütahya ve Çevresindeki Etkileri*, 57.

⁶¹ Kütahya Valiliği, *Kütahya Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları* (Kütahya: Kütahya Valiliği, 2002), I: 48.

1.2. Coğrafi Konum

Kütahya, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer alır. İç Anadolu Bölgesi ile denize kıyısı olan Ege Bölümü arasında geçiş alanıdır. Kütahya, 38° 70' ve 39° 80' kuzey enlemleri ile 29° 00' ve 30° 30' doğu boylamları arasındadır. Kent, 11.875 km²'lik yüzölçümüyle Türkiye topraklarının %1.5 kadarını kaplamaktadır.

Kütahya kuzeyinde Bursa, kuzeydoğusunda Bilecik, doğusunda Eskişehir ve Afyon, güneyinde Uşak, batısında Manisa ve Balıkesir illeriyle çevrilidir.

Kütahya'nın ilçeleri Merkez İlçe (İl Merkezi), Altıntaş, Aslanapa, Çavdarhisar, Domaniç, Dumlupınar, Emet, Gediz, Hisarcık, Pazarlar, Simav, Şaphane, Tavşanlı olmak üzere 13 tane ilçesi vardır.⁶²

Kütahya şehri, Kütahya Ovası kenarında yer alan Yellice Dağı (Acemdağı) eteklerinde kurulmuştur. Şehrin eski çekirdeği Hisar tepesiyle Hıdır Tepesi önünde olup bu iki tepe arasından akarak şehri güneyden kuzeye bölen bir dere, ova ortasından geçip Porsuk'a dökülen Felend Çayına kavuşur.⁶³

Kütahya Ovası, Ege Bölgesi'nin İç Anadolu çanağı ile Ege Bölümü'nün ova ve dağ kütleleri arasında bir eşik teşkil eden İç Batı Anadolu Bölümü içinde yer alır. Coğrafi özellikleri bakımından Ege, Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri arasında bir geçiş sahası olan İç Batı Anadolu Bölümü'nün bütününden farklı olarak, bu bölümün kuzeydoğu kesimine tekabül eden Kütahya ovası, aynı zamanda Karadeniz Bölgesi'nin bazı özelliklerini de taşır. Ancak bu etki doğrudan doğruya olmayıp Marmara Bölgesi yoluyla.⁶⁴

Kütahya Ovası bazı iklim elemanları bakımından Ege ve İç Anadolu Bölgeleri arasında ve bazı iklim elemanları açısından da Marmara ve İç Anadolu Bölgesi arasında bir geçiş iklimine sahiptir. Yağış şartları bakımından ise Kütahya Ovası ve çevresi İç Anadolu Bölgesi'nden kesin olarak farklıdır. Aslında Kütahya Ovası ve çevresinin iklim bakımından Marmara, Ege ve İç Anadolu iklimleri arasında kaldığını en iyi şekilde bitki örtüsü göstermektedir. Burada bitki örtüsü geniş anlamda, Karadeniz, Akdeniz, İç Anadolu Bölgeleri arasında yer alır.

⁶² Kütahya Valiliği, *Kütahya Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları*, 48.

⁶³ Varlık, "Kütahya", 26: 580.

⁶⁴ Yusuf Dönmez, *Kütahya Ovası ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972), 11.

Beşeri coğrafya açısından İç Anadolu Bölgesi gibi bir yaylalar memleketi olan Kütahya geçimini ziraat ve hayvancılıkla sağlar. Kütahya ve çevresi ekili-dikili sahalar bakımından Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri'nden ziyade Ege Bölgesi'ne yakınlık gösterir. Ayrıca ormanlarla çayır ve otlakların kapladıkları saha itibariyle Kütahya ve çevresi İç Anadolu Bölgesi'nden kesin olarak ayrılır ve bu bakımdan Marmara ve Ege Bölgeleri ile benzerlik arz eder. Yine nüfus ve iskân coğrafyası bakımından da Kütahya, İç Anadolu'dan çok Ege ve Marmara Bölgeleri arasında kalır.⁶⁵

⁶⁵ Dönmez, *Kütahya Ovası ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası*, 13,15,30,34.

BÖLÜM 2: ÇEŞME MİMARİSİ

2.1. Çeşme Mimarisinin Ana Hatları

İnsanlığın var olması ile beraber, suyun kullanımı başlar. Bu sebeple daima su kenarlarında toplanılmıştır.⁶⁶ Su, yaşamın devamı için en önemli ihtiyaç kaynaklarından biri olmuştur ve yerleşik hayata geçilmesi ile beraber de insanlığın en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir.⁶⁷ Yaşam standartlarının yükselmesi ile beraber toplumlar farklı yapılar inşa etmeye başlamıştır. Zaman içinde topluluklar, sosyal gelişme, ekonomik düzeyin yükselmesi ile beraber bir su medeniyeti ortaya çıkarmıştır. Mimarlık tarihi içerisinde de çeşmeler su medeniyetini yansıtan önemli yapı gruplarından biri olmuştur.⁶⁸

Çeşme kelimesinin Farsçadan, göz anlamına gelen "çeşm" kelimesinden geldiği kabul edilir.⁶⁹ XIII. ve XVI. yüzyıllarda ise çeşme kelimesi yerine Arapça göz anlamına gelen "ayn" ifadesi ile "sikaye" isimlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemi çeşme kitabeleri incelendiğinde ise çeşme ifadesi yerine "çeşme-i ab-ı zülal", "çeşme-i kevser", "çeşme-i dil kûşa", "aynû'l-hayât çeşmesâr" ve "âb-ı hayât çeşmesi" gibi ifadelerin kullanıldığı bilinmektedir. Çeşme niteliğinde sayılabilecek ilk örnek Lagaş kentindeki M.Ö. 3000'e tarihlenen Babil Havuzu'nda kayaya oyulmuş çeşmelerdir.⁷⁰ Günümüzdeki çeşmelere benzeyen ilk çeşmeler ise Antik Yunan'da inşa edilmiş olan Nymphaeum adı verilen havuzlu anıtsal çeşme yapılarıdır. Nymphaeum adı numphe'den türemiştir. Numphe ise Antik Yunan'da su kaynakları, dağlar ve ormanlarda yaşadığını inanılan su perilerine verilen isimdir. Daha sonra Roma mimarisinde bu tarzda çok sayıda çeşme yapılmıştır.⁷¹

2.2. Roma Dönemi Çeşmeleri

İlk çeşmeleri inşa eden kültürlerden biri Roma İmparatorluğu'dur. Antik Roma mimarlığındaki Nympheum adı verilen yapılar hem hayvanların su içmesi hem

⁶⁶ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Anadolu Kaplıcaları ve Selçuklular* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1957), 305.

⁶⁷ Yılmaz Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 1.

⁶⁸ Tahsin Yıldırım, "Su Kültürümüz", *Türk Kültüründe Su*, haz. İbrahim Akış – Ferhat Aslan (İstanbul: Anka Matbaacılık, 2007), 109.

⁶⁹ Semavi Eyice, "Çeşme", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), VIII: 277.

⁷⁰ Ayla Ödekan, "Çeşme", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (İstanbul: YEM Yayın, 1997), I: 396.

⁷¹ Adnan Turani, "Nimfeum", *Sanat Terimleri Sözlüğü*, 16. Baskı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), 106

insanların kullanımı hem de görsel bir zenginlik oluşturmak için yapılmıştır. Anıtsal çeşme yapıları olan Nympheumlar Roma İmparatorluk döneminde evinde su bulunmayan halkın faydalanması için hizmet etmiştir. Çeşmeler çoğu zaman bazı heykel grupları ile süslenmiştir.⁷² Roma’da Trevi Çeşmesi Nympheumlar’ın en güzel örneklerinden biridir.⁷³ Roma mimarisinde çeşmeler umumi ve lüks evlerin bahçelerinde bulunan çeşmeler olarak ikiye ayrılmıştır. Refah seviyesi yüksek olan insanların yuvarlak kemerli, zengin mozaiklerle süslü çeşmeler inşa ettirdikleri bilinmektedir. Bu çeşmelerde su çeşme nişi içerisindeki bir oluktan akması sağlanmıştır. Bu çeşmelerin en iyi örneği Pompei’de bulunmuştur.⁷⁴ Mimarisi bakımından Türk çeşmelerini hatırlatan bu bahçe süsü niteliğindeki Roma çeşmeleri selsebilleri anımsatır. Ancak Pompei’de yapılan kazılarda herkesin faydalanması için sokak çeşmelerinin de varlığı tespit edilmiştir.⁷⁵ Anadolu’da bu tür Roma çeşmelerine rastlanılmış, kaynaklardan kanallarla getirilen su nympheumun havuzunda toplanmıştır. Çeşme binasının önü ve havuzun çevresi çok zengin kabartma ve heykellerle zenginleştirilmiştir. Bu çeşmelerin en ünlüleri Efes’teki Hadrian Çeşmesi ile Miletos ve Side antik kentlerindeki eserlerdir.⁷⁶ Beyazıt’ ta bulunduğu bilinen Nympheum Maximum denilen büyük çeşme ve maksem de bir Roma dönemi eseridir.⁷⁷

2.3. Bizans Dönemi Çeşmeleri

Bizans döneminde daha küçük ölçülerde çeşmelerin yapıldığı bilinmektedir. Sayılarının oldukça az olmasından dolayı daha önce tespit edilen örneklerden yola çıkılarak bu dönem çeşmeleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu devre ait bazı çeşme kalıntılarına Side’de rastlanmıştır. Sütunlu caddeye bakan sarnıçların önünde yer alan çeşme ve şehrin güney ucunda bulunan bir çeşme Bizans eseri olarak karşımıza çıkar. Hristiyan unsurlarıyla süslü iki Bizans çeşmesi de Ephesos’ta bulunmuştur. Kayadan oyulma haznelerden suyunu alan, kayaya işlenerek yapılmış kitabeli bir Bizans çeşmesi de Afyonkarahisar Kalesi’nin içindedir.⁷⁸

⁷² Özkan Ertuğrul, *İstanbul’da Bizans Devri Su Mimarisi* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989), 52.

⁷³ Ödekan, “Çeşme”, I: 396-397; Metin Sözen - Uğur Tanyeli, “Nympheum”, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2016), 58.

⁷⁴ Eyice, “Çeşme”, VIII: 277; Mustafa Denктаş, “Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler”, *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), VII: 873.

⁷⁵ Eyice, “Çeşme”, VIII: 277.

⁷⁶ Denктаş, “Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler”, VII: 872-877.

⁷⁷ Ertuğrul, *İstanbul’da Bizans Devri Su Mimarisi*, 77.

⁷⁸ Eyice, “Çeşme”, VIII: 277; Denктаş, “Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler”, VII: 873.

2.4. Selçuklu Dönemi Çeşmeleri

Anadolu'nun fethinden sonra Selçuklular ele geçirdikleri antik merkezlerden birtakım mimari parçaları alarak yeni yapılacak olan mimari eser yapımında kullanmışlardır. Ele geçirilen bu devşirme malzemeleri gerekli onarımlarla tekrar kullanılabilir duruma getirmişlerdir. İhtiyacı karşılayamaz hale gelince ya ilavelerle genişletilmiş ya da yenileri yapılmaya başlamıştır. Çeşmeler bu duruma en iyi örnektir⁷⁹.

XI. ve XII. yüzyıllarda Konya, Tokat, Sivas, Kayseri gibi önemli Selçuklu kentlerinde yapılan mimari eserlerin yanında suyolları üzerine inşa edilen çok sayıda süslü, çeşmeler, havuzlar, tesisler ve mimari yapılar görülür. Bu bağlamda Sivas Gök Medrese Çeşmesi günümüze gelmiş en eski Selçuklu eseridir.⁸⁰

Selçuklu Dönemi çeşmeleri genel olarak cami, medrese, han, türbe vb. mimari yapıların ana yola bakan ön cephelerine inşa edilmiştir. Ön cephelerde yer alan çeşmeler, ayna taşları, su haznesi, sade görünümlü cepheler olabildiği gibi derin bir niş ile çevrelenen kademeli kemerli çeşmelerde vardır. Cephe ortasına yerleştirilmiş lüleli bir su haznesi ve zemindeki bir kurnadan oluşan 1239 tarihli Ağzıkarahan Çeşmesi en sade Selçuklu çeşme örneğini oluştururken yine aynı tarihli Tokat Hatun Han Çeşmesi ise kemeri ile oldukça dikkat çeken, yarı yıldız biçimde bir taçla sonlanan önemli bir çeşme örneğidir.⁸¹ Bu dönemin en güzel ve en süslü örneği 1271 tarihli Sivas Gök Medrese çeşmesidir. Fazla derin olmayan bu çeşme nişinin üzeri üç dilimli bir kemer ile örtülmüştür. Çeşme üzerinde ince işlenmiş bir bitkisel geometrik desenler oldukça dikkat çekicidir.

İlhanlı hâkimiyeti altında kalan Selçuklular bu dönemin etkisiyle mimariye önem verememişlerdir. Bu etkinin son bulmasıyla 13. yüzyılın ikinci yarısına doğru mimari gittikçe önem kazanmış adeta bir güç sembolü haline gelmiştir. Bu mimari zenginlik içerisinde çeşmeler en karakteristik örnek olmuştur. 1291 tarihli Erzurum Hatuniye Medresesi Çeşmesi bu dönem içerisindeki en abidevi örnektir.⁸²

Selçuklu yapılarında görülen dış cephe çeşmelerinin bir diğer grubunu yapıların önünde yer alan ya da yapıların giriş kapıları yakınında bulunan sadece bir yüzü ile ortak olan

⁷⁹ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 11-12.

⁸⁰ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi* (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1986), 538.

⁸¹ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 13,11.

⁸² Eyice, "Çeşme", VIII: 277.

çeşmeler oluşturur. Bu grup çeşmeleri, beden duvarına bitişik inşa edilmiş olmakla birlikte bu cepheden de dışa taşıntılı olarak inşa edilen yarı müstakil olarak adlandırılan çeşmelerdir. 1252 tarihli Mazgirt Elti Hatun Cami çeşmesi, 1266 tarihli Kayseri Sahibiye Medresesi önündeki çeşme ve 1278 yılına tarihlenen Çay Taş Medrese çeşmesi bu grup çeşmelerinin en iyi örneklerini oluşturur.⁸³

13. yüzyıla ait bir diğer çeşme grubunu han, türbe, medrese gibi yapıların iç avlularına bulunan eyvanlarda var olan çeşmeler oluşturur. Bu çeşmeler dış cephede yer alan çeşmelerden farklıdır. 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Tercan Mama Hatun çeşmesi, Avanos'da bulunan Sarı Han çeşmesi, 1231 yılında yaptırılmış Alara Han çeşmesi bu tip çeşmelerin en iyi örnekleridir. Bu üç örnekte ortak olan bir başka özellik ise su haznelerinin üstünde gerektiğinde temizlenmesi için kemerli veya düz atkılı nişin bulunmasıdır.⁸⁴ Eyvan çeşmeleri olarak adlandırılan bu çeşmeler küçük boyuttaki su hazneleri ve su hazneleri üstündeki nişleri ile sebil mimarisine benzemektedir. Bu tip eyvanlı çeşmelerin sebillerden farkı çeşmelerin, duvar içerisine yerleştirilmiş su kanalları ile besleniyor olmalarıdır.⁸⁵ Yapı bünyesinden ayrı bağımsız olarak inşa edilmiş örneklerde vardır. Niğde Alaaddin Cami karşısında bulunan Hatıroğlu çeşmesi, Afyon'un Çay ilçesinde yer alan 1277 yılında inşa edilmiş Yusuf Bin Yakup Medresesi önünde yer alan çeşme ve Bolvadin'deki Alaca çeşme bağımsız çeşmeler kategorisindeki ilk akla gelen çeşme örneklerini oluşturur.⁸⁶

Anadolu Türk mimarisinde 13. yüzyıldan itibaren başlayarak hemen her devirde çeşitli fiskiyeli çeşme örneklerine rastlamak mümkündür. Genellikle vakıf olarak inşa edilen bu çeşmeler çoğu kez fiskiyeli havuz ya da şadırvan olarak yanlış ifade edilmiştir. İşlevleri bakımından çeşme olarak isimlendirilmeleri gerekir. Bu tipin ilk örnekleri olasılıkla antik çağa dayanır. Bu çeşmeler fiskiyeli çanak ya da teknesi zemin döşemesine oturan çeşmeler ve fiskiyeli çanak ya da teknesi bir kaide ile yükseltilmiş çeşmeler olarak iki grupta incelenmiştir. Birinci grupta yer alan fiskiyeli çeşmelere Divriği'de 1228 tarihli Melike Hatun Darüşşifası'nın havuzu kenarında rastlanırken, diğeri 1251 senesine tarihlenen Konya Karatay Medresesi'nin havuzu kenarında

⁸³ Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", VII: 872-877.

⁸⁴ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 14.

⁸⁵ Ayhan Aytöre, "Türklerde Su Mimarisi", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü, 14-29 Ekim 1959), (Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1959), 46-49; Şehabeddin, Uzluk, "Konya'da Sahip Ata'nın Çeşmeleri", *Milli Mecmua* 13/149-4 (15 Temmuz 1952): 11-12.

⁸⁶ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 16.

bulunmaktadır. Konya’da bu tip çeşmelere "Bengüldek" adı verilmiştir. İkinci grupta yer alan çeşme örneklerine ise 14. yüzyıldan itibaren rastlanılmaktadır.⁸⁷

Selçuklu çeşmelerinde görülen bir başka özellik ise iki ya da üç renkli malzemenin kullanılmış olmasıdır. Bu dönem çeşmelerinin birçoğunda tek renkli malzeme kullanımı yaygındır. Ancak Sivas Gök Medrese çeşmesinde bu durumun tersi olarak üç renkli malzeme kullanımı bu dönem içindeki farklı bir özelliği yansıtmaktadır. Üç dilimli çeşme kemerinde siyah, beyaz mermerden yapılmış kemerler oldukça dikkat çekicidir.⁸⁸ Selçuklu çeşmelerinin mimari unsurlarına bakıldığında fazla derinliğe sahip olamayan nişler kullanıldığı görülür. Bunun en önemli nedeni duvarların taşıyıcı unsur olarak kullanılmasıdır. Aksi durumda duvarın içine açılacak derin nişler bu duvarların taşıyıcı özelliğini kaybetmesine neden olacaktır.

Selçuklu çeşmelerinde ilk örneklerine rastladığımız çeşme kitabeleri, çeşme kompozisyonu içinde büyük bir öneme sahiptir. Büyük ve önemli yapıların dış cephelerinde yer alan kitabeler, genellikle dikdörtgen şekilli taşlara, bazen ince, düz şeritlerle oluşturulmuş panolara Selçuklu nesihî, sülûsü veya İlhanlı sülûsü ile yazılmış, yapanı, yaptıranı hakkında en önemli bilgi veren bir kaynak niteliği taşır.

13. yüzyıl su mühendisliğine bakıldığında şu özellikler dikkat çeker. Yapıya genellikle pişmiş topraktan yapılan künkler ya da pöhrenkler vasıtasıyla su taşınır. Toprak altından gelen yekpare bir hazneye dökülür. Bu hazne genellikle dış cephede kullanılmış bir kaplama taşı görünümündedir. Ön yüzüne bir veya iki lüle deliği açılmıştır. Birbirine geçen künkler vasıtasıyla taksim edilen su, borulardaki kırılma ve ayrılma noktalarında artan basınca karşı L, Y ve T şeklinde dökülmüş künkler kullanılır. Selçuklular bu suyu iletme şeklinin malzemesini taştan inşa ederek daha sağlam ve daha kullanışlı hale getirmişlerdir. Bu sistem daha sonra Osmanlı su mimarisinde birçok örnekte kullanılmıştır. XVI. yüzyıl Tokat Ali Paşa Hamamı’nda benzer örneklere rastlanılmaktadır.⁸⁹

Artuklu dönemi (1102-1409) çeşmelerinde, diğer Artuklu mimari eserlerinde olduğu gibi taş işçiliği ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle de çeşmelerde yapı malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Özellikle kemer nişi içerisinde taş işçilik kullanımı dikkat çeker.

⁸⁷ Yılmaz Önge, "Fıskıyeli Türk Çeşmeleri", *Vakıflar Dergisi* 22 (1991): 99-101.

⁸⁸ Oluş Arık, "Anadoluda’ki Mimari Tezyinatımızdaki Arkaik Karakter", *Önasya Mecmuası* 72 (1971): 11-12.

⁸⁹ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 12, 17.

Ayna taşlarında da farklı motiflerin işlendiği görülür. Bazı çeşmelerde eyvan biçiminde inşa edilmiştir. Cevheriye Çeşmesi, Babussor Çeşmesi, Kayacan Çeşmesi, Meristan Çeşmesi, Saray ve İdadi Mektebi Çeşmeleri⁹⁰ dönemin özelliklerini yansıtan çeşmelerdir. Mardin Ulu Cami Çeşmesi ise bu dönemin en güzel çeşmelerinden biridir. Çeşme nişinin üst kısmında mukarnas kavsara dikkat çekicidir.

2.5. Osmanlı Dönemi Çeşmeleri

Osmanlı dönemi çeşme mimarisine bakıldığında Selçuklu çeşmelerinden farklı bir özellik göstermez. Fakat yeni oluşumlarla birlikte çeşme yapımına daha çok önem verilmiştir. Çeşmeler abdest almak için zorunlu olduğundan her camide bulunmaları gerekir. Bu doğrultuda çeşmeler istenilen ölçüde çalışma imkânı verdiği için sanatçılar süsleme yeteneklerini rahatça sergileme imkânı bulmuştur. İşlev ve mimari özelliklerinin yanında Osmanlı sanatında süsleme sanatındaki değişimi en iyi yansıtan yapılar çeşmeler olmuştur.⁹¹

Osmanlı döneminde yapılan çeşmeler, yerleşim yerleri içerisinde yer almış ve hayrat olarak nitelendirilmiştir. Bu çeşmeler şadırvan çeşmeleri, sütun çeşmeleri, meydan ve iskele çeşmeleri⁹², cephe çeşmeleri, sokak çeşmeleri olarak sınıflandırılmıştır.

- Şadırvan çeşmeleri: Ortada mermer bir paye ya da sütundan etrafındaki havuza su akıtan, lüleleri olan ve bir taş direktten oluşan çeşmelerdir. Örneklerine İstanbul ve Anadolu da rastlanmamasına rağmen Rumeli yakasında örnekleri görülür. Macaristan’ da Peçuy’ da (Pey) Çeşmesi bu tipe örnek verilebilir.
- Sütun Çeşmeleri: Mermer bir direğin ya da obelisk biçimde yontulmuş bir taşın içine yerleştirilerek, önüne musluk ya da lüleler konulan ve sütunun gövdesinin üst bölümüne kitabe yerleştirilen çeşmelerdir. Koca Mustafa Cami avlusunda bulunan 1732-38 tarihli çeşme bu tipin en güzel örneğidir. Bu çeşmelerin arka yüzüne birer mihrap şeklinde bir niş açılmış örneklerine de rastlanır. Açık havada namaz kılanlar için adeta kible görevi görür. Beykoz’da İshak Paşa Çeşmesi bu tipe örnek verilebilir.

⁹⁰ <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/artukluda-tarihi-6-cesme-restore-edildi-385348.html>.

⁹¹ Beyhan Erçağ, “İstanbul Su Mimarisinde Yapı ve İşlevleriyle Çeşmeler”, *İlgi* 49 (1987): 4; Sezer Tansuğ, "18. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı, *Vakıflar Dergisi* 6 (1965): 93-101.

⁹² A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Su Mimarisi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 23.

- Meydan ve İskele Çeşmeleri: Küçük meydanların ya da iskelelerin karşılarında yapılmış bir kısmı nitelikte olan bazen tek yüzünde bazen iki veya dört yüzünde süslemeleri olan çeşmeleridir. 3. Ahmet çeşmesi bu tipin en iyi örneğidir.⁹³
- Cephe çeşmeleri: Bezemesiz ve sade olarak inşa edilen cephe çeşmeleri, önceleri sivri kemerli daha sonra barok üslupta yuvarlak kemerli bir niş şeklinde olan çeşmelerdir. Molla Hüsrev cami yakınındaki çeşme örnek verilebilir.⁹⁴
- Sokak çeşmeleri: Vakıf olarak yaptırılan, halkın hizmetine sunulmuş çeşmeleridir. Bu tip çeşmelerden sakalar aracılığıyla faydalanabildiği gibi halk doğrudan testilerini doldurarak faydalanabildiği çeşmelerdir.

Bulundukları konumları, mevcut durumlarından dolayı çeşitlendirilen çeşmeler de vardır. Bunlardan ilki, yapıldıkları yer ve çevrenin zemin kotu altında kalan çeşmelere "çukur çeşme" denilirken, iki ya da üç cepheli çeşmelere de "çatal çeşme" denilmektedir. Çatal çeşmeler, meydan çeşmelerini bir grubunu teşkil ederler.⁹⁵

14. yüzyılda çeşme örnekleri görülmeye devam ederken bu dönemde mevcut çeşmelere ek olarak fiskiyeli olarak adlandırılan çeşmeler yapılmıştır. Bu çeşmeler fiskiyeli çanak ya da teknesi zemin döşemesine oturan çeşmeler ve fiskiyeli çanak ya da teknesi bir kaide ile yükseltilmiş çeşmeler olarak iki grupta incelenmiştir. Birinci grupta yer alan fiskiyeli çeşmeler Selçuklular döneminde görülmektedir. İkinci grupta yer alan fiskiyeli çanak veya teknesi bir kaide ile zeminden yükseltilmiş çeşmeler 14. yüzyılın başlarından itibaren rahat su içmek için insan boyuna uygun bir kaide ile yükseltilmiş fiskiyeli çeşmeler veya suluklar olarak karşımıza çıkmaktadır. 14. yüzyıla ait Bursa'da Eski Kaplıcanın erkekler kısmı soğukluğunda ve 15. yüzyıla ait Karaman'da Sekiçeşme Hamamı'nın erkekler kısmı soğukluğunda bulunan fiskiyeli çeşmeler, 1732 Galata'da Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi'nin cephesinde bu grubun en iyi örnekleri görülür.⁹⁶

15. yüzyılda çeşme mimarisinde önemli gelişmeler olmuştur. Dönemin malzemesi ve teknolojisi yeni çeşmelerin yapılmasını hızlandırmıştır. Osmanlının artan politik ve ekonomik gücü sayesinde malzeme olarak çok sayıda olan ve kolayca bulunabilen kurşunun kullanımına olanak tanımıştır. Kurşunun kolay işlenip şekil verilebilmesi, eskidikçe eritilip yeniden dökülebilmesi daha çok kullanılmasını sağlamıştır. Selçuklu

⁹³ Eyice, "Çeşme", VIII: 279, 280; A. Süheyl Ünver, "Boğaziçi ve Haliç Deniz Kenarı Çeşmeleri", *Önasya* 6/61-62 (1970): 11.

⁹⁴ Eyice, "Çeşme", VIII: 282.

⁹⁵ Eyice, "Çeşme", VIII: 279-280,283.

⁹⁶ Önge, "Fiskiyeli Türk Çeşmeleri", 100-101.

çeşmelerinde kullanılan toprak künklerle, taş su haznelerine, kıvrılma ve birleşme yerlerindeki oyma taştan bağlantılara gerek kalmamıştır. Fakat bu uygulama Osmanlının merkezi olan İstanbul'da Rumeli ile Anadolu'nun eyalet ve sancak merkezlerinde kullanılırken, Anadolu'nun geleneklerine bağlı bölgelerinde eski teknik ve malzeme kullanımı devam etmiştir.⁹⁷

Osmanlı dönemi çeşmeleri sade mimarileri ile klasik Türk çeşmelerini oluşturur. Bu dönemde sade, bezemesiz çeşmeler yapılmış, süslemeler 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır.⁹⁸ Şehirlerin artan su ihtiyacını karşılamak için su mimarisinde farklı çeşme örnekleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri depolu çeşmelerin inşasıdır. Bu tip çeşmeler su deposunun önüne yerleştirilen üstü tonoz veya kubbe ile örtülmüş çeşmelerdir. Depoya gelen su savağı adı verilen ve gerektiği kadar suyu dışarı akıtan bir sistemde yapılmıştır. Bu tip çeşmelerin en iyi örneği 1519 tarihli Isparta Yılan Kırkan Çeşmesi'dir. Depolu çeşmeler, iki, üç veya dört yüzlü meydan çeşmelerinin inşasına imkân vermiştir.⁹⁹ Diğeri ise çeşme cephelerinin önemli unsurlarından birisi olan sivri kemer uygulamasıdır. 1485 tarihli İstanbul Silivri Kapı'da bulunan Davut Paşa Çeşmesi sivri kemerli bir niş içerisine alınmış arka tarafına su deposu yerleştirilmiştir.¹⁰⁰ Osmanlı dönemi birçok çeşme bu şekilde yapılmıştır. Çeşme başına gelenlerin oturup dinlenmesi, güğüm, bakraç gibi su gereçlerini koymaları için ve su almaları için taş sekiler yapılmıştır. Yağmur ve güneşten korunmak isteyenler için ise çeşmelere saçaklar eklenmiştir. Saçak uygulaması 15. yüzyıldan sonra inşa edilmeye başlanmıştır.¹⁰¹ Afyon Gedik Ahmet Paşa Medresesi (1472) ön cephesinin solundaki çeşme bu uygulamaya örnek olarak gösterebilir.¹⁰²

16. yüzyılda çeşme mimarisinde büyük değişiklikler görülür. Bu dönemde sadece su içmek için bazı yapıların iç veya dış cephelerine inşa edilen "suluk" olarak isimlendirilen çeşmeler yapılmıştır. Süleymaniye Maksemi bu tipe en iyi örnektir.¹⁰³ Yine bu yüzyılda karşımıza çıkan bir diğer çeşme tipi de namazgâhlı çeşmelerdir. Bu çeşmelere örnek olarak 1583 tarihli Vezir Mehmet Paşa Çeşmesi gösterilir. Bu dönemde

⁹⁷ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 18.

⁹⁸ Celal Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1954), 496; Ödekan, "Çeşme", I: 396.

⁹⁹ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 15.

¹⁰⁰ Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, 496; Ödekan, "Çeşme", I: 396-397.

¹⁰¹ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 18.

¹⁰² Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", VII: 873.

¹⁰³ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 15-18.

karşımıza çıkan çeşmelerden bir diğeri de saray, köşk, kasır gibi sivil mimarlık yapılarının pencere söveleri ya da duvar nişleri içlerine yerleştirilmiş dekoratif çeşmelerdir. Topkapı Sarayı'ndaki Sünnet Köşkü'nde bulunan çeşme bu bakımından önemlidir. Bu dönemde görülen en önemli yeniliklerden birisi de müstakil bir su deposunun cephelerine yerleştirilmiş lüle şeklindeki musluklara sahip, meydan ve iskelebaşı çeşmeleridir. Abidevî görünüşe sahip olan bu çeşmelerin bazen tek yüzlerinde, bazen de iki veya dört yüzlerinde çeşme olan nişleri vardır.¹⁰⁴ Bu yüzyılda inşa edilen çeşmelerin süsleme kompozisyonlarında bazı değişiklikler olmuştur. Selvi ağacı, lâle, karanfil gibi bitkisel motiflerin varlığı çeşme süslemelerinde de kendini göstermiş ayna taşlarına işlenmiştir. Çeşme nişi kemerinin köşelerine ve kemer kilit taşı üzerine rozet ve gülçelerin işlenmesi de oldukça dikkat çekici olmuştur.¹⁰⁵

16. yüzyıldan sonra çeşme mimarisinde Arapça, Farsça kitabelerin yanında Osmanlıca ile yazılmış kitabeler dikkat çeker. Bu kitabeler dönemin süsleme özelliklerine uygun olarak profillerle çevrelenmiş olup, yeşil, kırmızı, siyah zemin üzerine altın yaldızlarla süslenmiş ve nesih sülüs ve talik hatla yazılmıştır.¹⁰⁶

17. yüzyıl çeşmeleri, 16. yüzyıl çeşmelerinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Bu dönem çeşmeleri diğer dönem çeşmelerinden farklı olarak süsleme unsurunda değişim göstermiştir. Süslemeler ayna taşının dışında kemer üzerinde ve kitabe köşelerinde yer bulmuştur. Bu dönem çeşmelerinin bir diğer farklılığı ise malzeme değişimi olmuştur. Özellikle başkent İstanbul'da bazı örneklerde çeşme yüzeyinin en dikkat çekici unsuru olan sivri kemer cepheyi zengin göstermek adına renkli taşlarla örülmüştür. 1661 tarihli Divanyolu Köprülü Mehmet Paşa Çeşmesi, 1682 yılında inşa edilmiş Silahdar Mustafa Ağa Çeşmesi en iyi örneklerdir¹⁰⁷.

Anadolu'da 18. yüzyıla kadar inşa edilen çeşmelerde kemer formunu sivri kemer oluşturur. Bu yüzyıldan sonra yuvarlak formu kemerler kullanılmaya başlamıştır.¹⁰⁸ 18. yüzyıldan itibaren batıdan etkilenen mimar ve sanatçılar, çeşmelerde yoğun bir süsleme düzenini önemsemişlerdir. Dekoratif kemerlerin içinde güller, vazoda çiçekler, tabakta

¹⁰⁴ Eyice, "Çeşme", VIII: 280; Yılmaz Önge, "İstanbul'un Namazgahlı Çeşmelerinden Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi", Semavi Eyice'ye Armağan (İstanbul: İstanbul Yazıları, 1992), 189; Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", VII: 873.

¹⁰⁵ Eyice, "Çeşme", VIII: 280; Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", VII: 873.

¹⁰⁶ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 17-18.

¹⁰⁷ Nuran Kara Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 2002), XII: 249.

¹⁰⁸ Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", VII: 873.

meyvelerle bezenmiş, istiridye kabuğu biçiminde kemer içi süslemeye sahip, kitabe yeri cephe içinde bir bölüm teşkil eden çeşmeler inşa edilmiştir. Bu dönemde malzeme olarak mermer malzeme kullanımının arttığı ve kemerlere değişik formların verildiği görülmektedir. 1732 tarihli Bereketzade çeşmesi, 1733 yılına tarihlenen Kabataş Hekim Ali Paşa Çeşmesi gibi örneklerde bu hususlar görülmektedir.¹⁰⁹ Lale döneminde cephesinde kabartmalı süslemelerin olduğu çeşmeler görülürken, sivri kemerli çeşmelerin yapımına da devam edildiği bilinmektedir. 1741-1742 tarihli Hacı Emin Ağa çeşmesi bu anlatılanı destekler niteliktedir.¹¹⁰ Bu yüzyılın ikinci yarısına doğru Barok ve Rokoko tarzında çeşmelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Nur-u Osmaniye çeşmesi buna örnektir. Sütun çeşmeleri, cephe çeşmeleri, meydan ve iskele çeşmeleri gibi gruplandırılan çeşmelerin bu yüzyılda örneklerine sıkça rastlamak mümkündür. Özellikle anıtsal ölçülerdeki meydan çeşmelerinin en güzeli 3. Ahmet tarafından Topkapı Sarayı'nın ana girişi Bab-ı Hümayun'un önüne yaptırılan 3. Ahmet çeşmesidir. Dört cephesinde ve köşelerinde sebilleri olan, dört cephenin ortasında birer çeşmesi bulunan, yanlarında oturma sekileri yapılmış bu çeşme Türk Rokoko tarzının en iyi örneğidir. Üst örtüsü ise beş küçük kubbeden yapılmış ve bir saçakla son bulmuştur.¹¹¹

19. yüzyılda mevcut çeşme örneklerinin yapımına devam edildiği görülür.¹¹² Neo-klasik akımın etkisiyle birlikte klasik dönem çeşme mimari özelliklerini taşıyan bazı çeşme örneklerinin de yapıldığı, Balmumcu Meydan çeşmesi, Orhaniye kışlası önündeki çeşmeden anlaşılmaktadır.¹¹³ Teknolojik gelişmelerle birlikte çeşmelerin su haznesine artık gerek kalmamış, şehir silüetine katkıda bulunan, yapı cephesi gibi tasarlanmış örnekler görülmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlıya özgü aynı zamanda Avrupa ile yarışan bir mimari yaratma kaygısı içinde çeşmelerin yapıldığı görülmektedir.¹¹⁴ Mimarideki batılılaşmaya paralel olarak kıvrık dallar ve akanthus yapraklarından oluşan süsleme kompozisyonlarının yoğun bir şekilde uygulandığı görülmektedir.¹¹⁵ Mimarideki Batılılaşma dönemini ile birlikte çeşmelerde sıklıkla kıvrık dallar ve akantus yapraklarından oluşan süsleme kompozisyonları, ayna taşlarının kemersiz

¹⁰⁹ Semavi Eyice, "Bereketzade çeşmesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002) 5: 489.

¹¹⁰ Eyice, "Çeşme", VIII: 284.

¹¹¹ Eyice, "Çeşme", VIII: 280; Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", XII: 249.

¹¹² Eyice, "Çeşme", VIII: 281.

¹¹³ Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", VII: 872-877.

¹¹⁴ Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", XII: 248.

¹¹⁵ Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", VII: 872-877.

olması, oval çerçeve içindeki tuğraların, yoğun bir şekilde uygulandığı görülmektedir.¹¹⁶ Ampir üslubun etkisindeki askı çelenkler/girlandlar, askerlikle ilgili motifler (meşaleler, ok, kılıç, top, tüfek) Barok ve Rokoko üsluba uygun çiçekler, yapraklar, rozetler, perde ve püskül motifleri bu dönem çeşme mimarisi özelliklerini yansıtır. Maçka Parkı'nda bulunan Tophane II. Abdülhamid çeşmesi, 1860 tarihli Emirgan Reşit Paşa Çeşmesi, 1840 tarihli Maçka Bezmîâlem Valide Sultan Çeşmesi gibi.¹¹⁷ Yine bu yüzyılda inşa edilen çeşme nişlerinin yan yüzlerinde plasterlerin kullanılması ve özellikle Anadolu'daki çeşmelerde antik mimarî geleneğinin devamı olan iç içe iki kemer, duvara gömülü sütun, sütunce ve plasterler, çeşme nişinin üzerini örten küresel örtünün taşlarının ışınsal olarak dizilmesi gibi uygulamalarla dikkati çekmektedir.¹¹⁸

Cumhuriyet döneminde çeşme mimarisine önem verilmemiştir. İstanbul'da vakıf sularının belediyeye bağlanması ile çeşmeler köreltilmiş ve çeşme vakfedilmesi geleneği ortadan kaldırılmıştır. Şehir halkının su alması için sayıları az olsa da vakıf olarak kurulan çeşmeler dışında süs için çeşmeler yapılmıştır. Pek çok yerde Bizans veya daha eski dönemlere tarihlenen lahit ve mimari parçalarından yapılmış Türk çeşmeleri görülmektedir. Bu çeşmeler de eski devşirme parçalar süs unsuru olarak kullanılmıştır. 1957'de yıktırılan Beyazıt'ta Hasan Paşa Hanı'nın girişinin iki yanında bulunan çeşmeler gibi.¹¹⁹

¹¹⁶ Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", VII: 873-876.

¹¹⁷ Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", XII: 250; Eyice, "Çeşme", VIII: 281-282.

¹¹⁸ Denктаş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", VII: 872-877; Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", XII: 250; Mustafa Denктаş, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları: Çeşmeler ve Hamamlar* (Kayseri: Kıvılcım Yayınları, 2000), 298.

¹¹⁹ Eyice, "Çeşme", VIII: 288.

BÖLÜM 3: KATALOG

3.1. Kütahya Çeşmeleri

3.1.1. Servili Cami Çatal Çeşme

Fotoğraf No: 1-3

Çizim No: 1-2

Adı: Servili Cami Çeşmesi (Çatal Çeşme) ¹²⁰

Yeri: Ali Paşa Mahallesi, Servili Cami yanında bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 63, Parsel 16, Pafta 9'da yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'11.24" K - 29°58'53.57"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/144744/63/16/1556096247042>

Tarihi: Servili caminin giriş kapısının üstünde yer alan 5 satırlık kitabede yapının, Germiyanoglu Süleyman Şah döneminde H. 783, M.1381-1382 yılında Ali Beyoğlu Hacı Süleyman tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Kuzeybatısında yer alan çeşme ise Selçuklu devri Kütahya Fatihi olarak bilinen İmadüddin Hezar Dinari¹²¹ vakfı olduğu kaydedilmiştir.¹²² Bu bilgilerden yola çıkılarak, cami ile çeşmede kullanılan malzemenin aynı olması ve çeşmenin Hezar Dinari vakfı olmasından dolayı cami ile aynı dönemde yapılmış olduğu düşünülmektedir. İlyenli oğlu İsmail Ağa ismindeki bir hayırsever bu çeşmenin suyunun tamiri için yüklü miktar para verdiği ve öldükten sonra evinin vakfedilerek gelirin çeşmenin onarımında kullanılması vasiyet ettiği bilinmektedir.¹²³

Kitabe: Çeşmenin üzerinde ve çevresinde çeşmeye ait herhangi bir kitabe yoktur.

¹²⁰ Eskiden bu çeşmeden iki muslukla su akıtılmış, bu sebeple çeşmeye Çatal Çeşme adı verilmiştir.

¹²¹ Hezar Dinari 1236 yılından 1244 yılına kadar Kütahya'da olduğu bilinir. Hezar Dinari Ermenşahlar'dan Bedrüddin Aksungur Hezar Dinar'ın kölesi olması ve sonradan Selçuklular'ın hizmetine girdiği düşünülmektedir. Efendisinin vefatından sonra 1. Aladdin Keykubad'ın hizmetine girdiği ileri sürülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hamza Güner, *Kütahya Camileri*. (Kütahya: Kütahya İl Matbaası, 1964), 13; Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya* (İstanbul: Formül Matbaası, 1981-1982), 230.

¹²² Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>", 230.

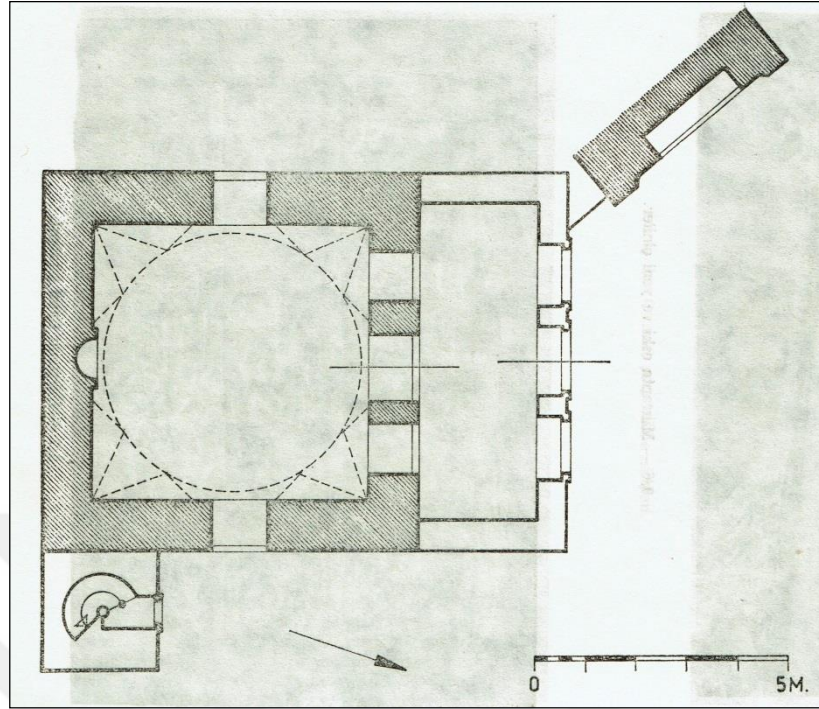
¹²³ M. Mustafa Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, (Kütahya: Kütahya Belediyesi Kütahya Kültür ve Tarihi Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 148.

Mimari Özellikleri: Çeşmenin mevcut durumundan alınan ölçüler doğrultusunda 4 m yüksekliğe, 3.80 m genişliğe sahip olduğu görülmektedir. Caminin kuzeybatı köşesinde olmasından dolayı bağımlı çeşmeler grubunda yer almaktadır (Fotoğraf 1). Büyük ölçülerde inşa edilmiş çeşmenin 2.40 m ölçülerinde oldukça geniş ve derin tutulan yuvarlak kemeri bulunmaktadır. Kemerin üzerine oturduğu ayaklar sıvandığı için mimarisi anlaşılamamıştır (Foto. 2). Ayna taşı üzerinde devşirme malzemenin kullanıldığı "korkuluk levhası" yer almaktadır. Bu levha üzerinde açılan üç delik vasıtasıyla üç ayrı musluktan su akıtılmıştır. Derin ancak çeşmenin ölçülerine göre küçük tutulmuş kurnası mermerden yapılmıştır. Gelenlerin abdest alması için sonradan konulan üç adet oturak bu mermer kaide üzerinde yer almaktadır. Tamamı kesme taş malzemedен inşa edilen çeşme, üstte iki sıra kirpi saçak olarak düzenlenmiş ve kiremit bir çatı ile örtülmüştür.

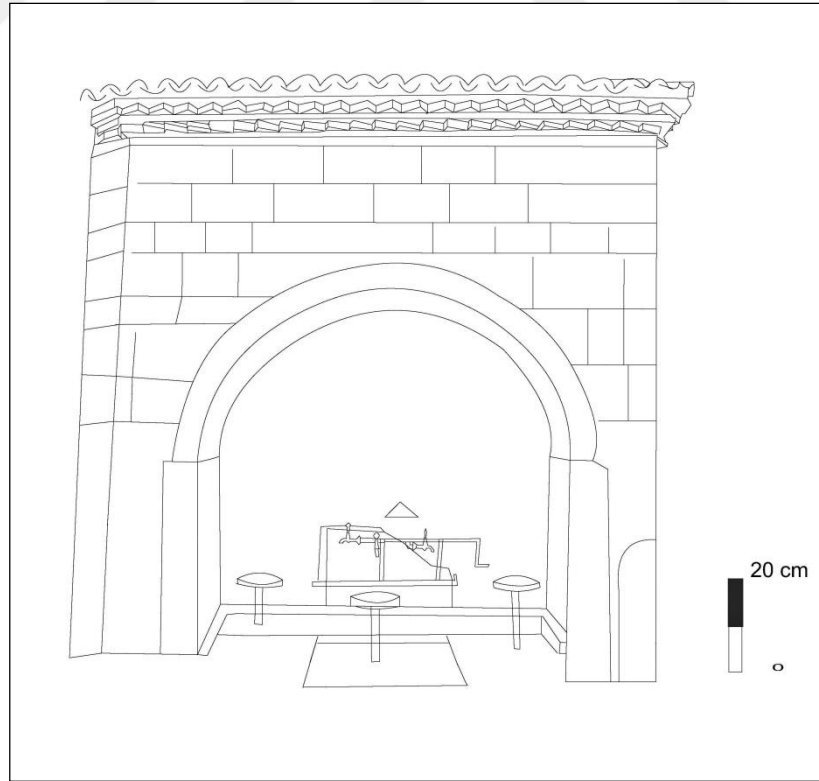
Süsleme Özellikleri: Çeşmede süsleme ögesi olarak ayna taşı üzerinde kullanılan "korkuluk levhası" ve iki sıra kirpi saçak uygulaması dikkat çeker (Foto. 3). Ayna taşı üzerinde kullanılan devşirme malzemeli "korkuluk levhası" kısmen tahrip olmuştur. Bu levhanın ortasında geometrik bir süsleme kompozisyonu yer almaktadır. Kompozisyonun merkezinde üç şeritle çevrelenmiş madalyon vardır. Madalyon üç şeritli bir baklava dilimi motifi içinde bulunur. Bu baklava dilimini çapraz eksenlerinden dolanarak dışta yarım daire oluşturan üçlü bir şerit oluşturmuştur. Bu kompozisyon dört yönden iki silmeli bir bordürle çevrelenmiştir. Ortada yer alan kompozisyon üç yönden birbiri içine geçen madalyonlarla sınırlandırılmıştır. Çeşmenin örtüsünü tamamlayan kirpi saçak ise iki sıra halindedir.

Malzeme ve Teknik: Çeşmede kesme taş malzeme kullanılmıştır. Ayna taşının devşirme mermer bir malzeme olduğu görülmektedir. Suyun akışını sağlayan üç muslukta pirinçten yapılmıştır.

Çizim 1: Servili Cami ve Çatal Çeşme Planı¹²⁴

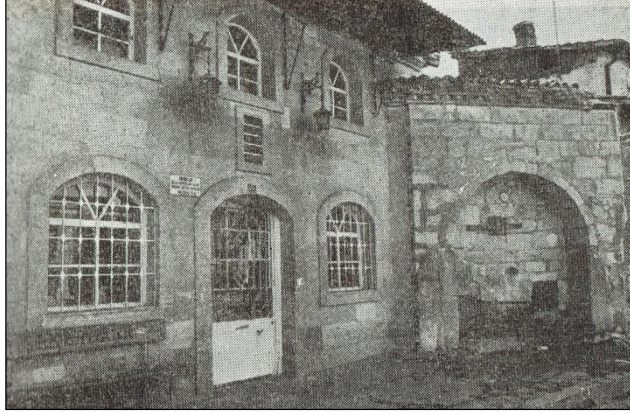

Çizim 2: Çeşmenin Cephe Çizimi

¹²⁴ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 512.

Fotoğraf 1: Servili Cami Çatal Çeşme 1980 Tarihli Fotoğrafi¹²⁵

Fotoğraf 2: Servili Cami Çatal Çeşme'nin Niş ve Kemer

Fotoğraf 3: Servili Cami Çatal Çeşme'nin Devşirme Malzemeli Ayna Taşı

¹²⁵ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 513.

3.1.2. Çukur Camii Çeşmesi

Fotoğraf No: 4-6

Çizim No: 3-4

Adı: Çukur Cami Çeşmesi

Yeri: Kütahya İli, Merkez İlçe, Börekçiler Mahallesi, 1. Pınar Sokak'ta yer alır. Tapu Kadastro bilgilerine göre Ada 349, Parsel 2, Pafta 57' de kayıtlıdır.

Koordinatlar: 39°24'53.29" K - 29°58'11.13"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/146645/349/2/1556096603586>

Tarihi: Çeşmenin kitabesinde H. 961, M.1554-1555 tarihi yazılıdır (Foto. 4).

Kitabe: Çeşme üzerinde yer alan 4 satırlık kitabede:

Acep Ferhatlık etti kesüb taşoluğu Hakka

Çıkardı yeryüzüne Kethüda Bey, aferin Tahsin

Nedenlü Hüsrev vüy-i zemin olsa gören anı

Hitap edüb okur tarih (ila ey çeşme-i şirin) H. 961, M. 1554-1555

Çeşme üzerinde yer alan kitabeden hareketle, H.961, M.1554-1555 tarihinde Kethüdalık görevinde bulunan biri tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Kitabede de belirtildiği gibi Kethüda'nın Taşoluk denilen bir kayayı deldirerek buradan su çıkarttığı ve bu çeşmeyi yaptırdığı anlaşılmaktadır. Cami ile çeşme yan yana olmasından dolayı da cami de bu tarihlerde yapılmış olmalıdır. Çeşmenin kaynağı 40 m kadar yukarıda caminin karşı köşesinde bahçe duvarı içindedir.¹²⁶

Mimari Özellikleri: Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan çeşme zamanla yolun yükselmesinden dolayı çukurda kalmıştır. Bu nedenle halk arasında "Çukur Çeşme" olarak isimlendirilmektedir. Yolun seviyesinden beş basamak inilerek çeşmeye ulaşılmaktadır. 1.28 m eninde ve 1.79 m yüksekliğinde olan çeşmenin yuvarlak bir kemer nişine sahip olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 5). Kemer bölümü yol seviyesine ulaştığı için bu bölüm düz bir beton ile sonlandırılmıştır. Bu nedenle çeşmenin kemer

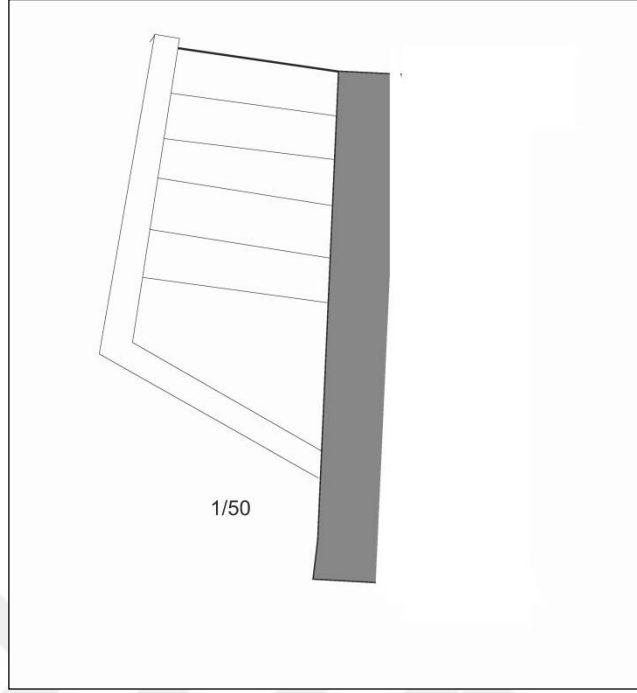
¹²⁶ Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, 18.

formu tam olarak anlaşılamamıştır. Kemer nişi içerisinde yer alan 4 satırlık mermer kitabede çeşmenin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Mermer kitabe 46 cm eninde ve 48 cm yüksekliğindedir. Çukur çeşme, çeşme mimari formu tanımından oldukça uzaktır. Bu nedenle kemer nişi haricinde hiçbir mimari ögesi yoktur ve tespiti yapılamamaktadır (Foto. 6). Suyun akışını sağlayan lüle deliği bir hortum vasıtasıyla kullanışlı hale getirilmiştir; ancak çeşmenin suyu akmamaktadır. Çeşmenin önünde kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla bir kurnası vardır; fakat zemin seviyesi altında kaldığından net bir tanımı yapılamamaktadır. Oldukça kötü bir durumda olan çeşme günümüzde kullanılamamaktadır.

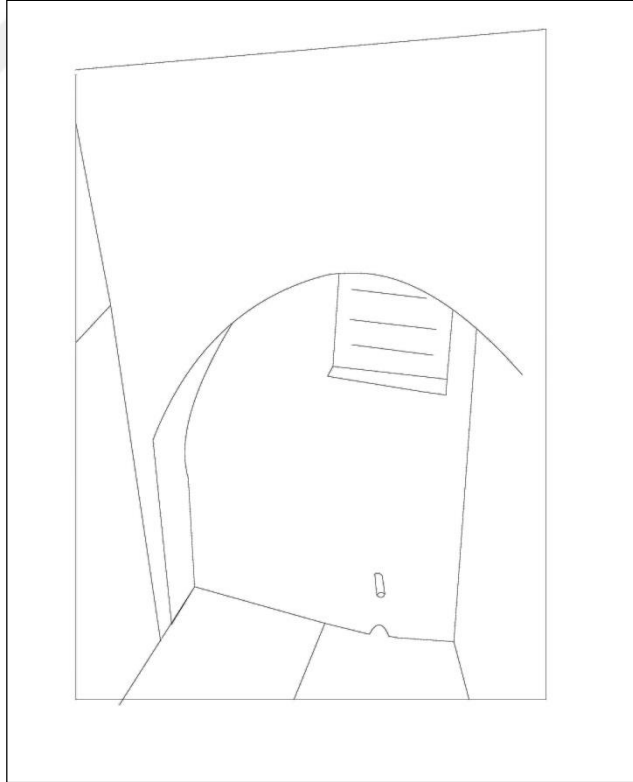
Süsleme Özellikleri: Çeşmede herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

Malzeme ve Teknik: Mermer malzemeden yapılmış dört satırlık kitabesi dışında çeşmenin malzemesi bilinmemektedir.

Çizim 3: Çukur Camii Çeşmesi'nin Restitüsyon Çizimi ¹²⁷

Çizim 4: Çukur Camii Çeşmesi Cephe Çizimi

¹²⁷ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden çeşmeye ait belgeden alınarak işlenmiştir.

Fotoğraf 4: Çukur Camii Çeşme Kitabesi

Fotoğraf 5: Çukur Camii Çeşme Kemer

Fotoğraf 6: Çukur Camii Çeşmesi Kalan İzlerinden Bir Detay

3.1.3. Şengül Camii Çeşmesi

Fotoğraf No: 7-9

Çizim No: 5-6

Adı: Şengül Cami Çeşmesi

Yeri: Börekçiler Mahallesi, Şengül Sokak üzerinde, Şengül Hamamı'nın arkasında yer almaktadır. Tapu ve kadastro bilgilerine göre Ada 375, Parsel 24 ve Pafta 58'de yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°24'58.67" K - 29°58'28.25"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/146645/375/24/1556096761042>

Tarihi: Caminin kitabesi yoktur. Şeriye sicil kayıtlarına göre Molla Celal adında bir kişi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Molla Celal bu caminin iç avlusunda bulunan hazirede gömülüdür. Mezarı başındaki kitabe tam olarak okunamamış; ancak ayakucunda bulunan taşta, Molla Celal'ın H. 935 M. 1028-1029 yılında öldüğü okunabilmiştir. Bu halde cami H. 900-935 M. 1515-1519 yılları arasında yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Kanunin Sultan Süleyman zamanında 1520-1566 Kütahya Eyalet valilerinden Kasım Paşa (H. 927-930) ve Behram Paşa (930-935) döneminde mescit, mektep ve çeşme olarak yapıldığı tahmin edilmektedir.¹²⁸ H. 1259, M. 1843 yılına ait kayıtlarda mektep ve çeşmenin mahalle halkı tarafından tamir edileceği belirtilmiştir.¹²⁹ 16. yüzyıl başlarında mescit olarak yaptırılan yapının sıbyan mektebi ve çeşmesinin bulunduğu ve sonradan minber eklenerek camiye çevrildiği anlaşılmaktadır.¹³⁰ Bu bilgilerden hareketle çeşme, 16. yüzyılda yapılmıştır.¹³¹

Kitabe: Caminin giriş kapısının sağında bulunan çeşmenin iki yanına sülüs yazı ile yazılmış kitabe konulmuştur (Foto. 7). Çeşmenin sol üst tarafında duvar içine yerleştirilmiş iki satırlık kitabe ve bir madalyon yer alırken sağ üst köşede yine duvar içine yerleştirmiş iki satırlık bir başka kitabe bulunmaktadır.

Sol tarafta yer alan kitabede:

¹²⁸ Güner, *Kütahya Camileri*, 33.

¹²⁹ Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, 124.

¹³⁰ Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>", 254.

¹³¹ Arıkan, *Tanzimat Döneminde Kütahya*, 174.

Zâhid durur mu mâlî sende Rabbinden rahmetlice?

Edildi? bahs hadîsde iç sudan zahmetlice? İfadeleri okunabilmişken

Sol tarafta kitabenin sonunda yer alan madalyonda

Ketebe ...? Halîl Rüşdî – Muammâ ifadeleri

Sağ tarafta yer alan kitabede ise:

‘Âmmim kûlâdım? babamdan küçük ammâ etlice?

Kaldım aç bir gün hemân çekdim yedim lezzetlice okunabilmiştir.

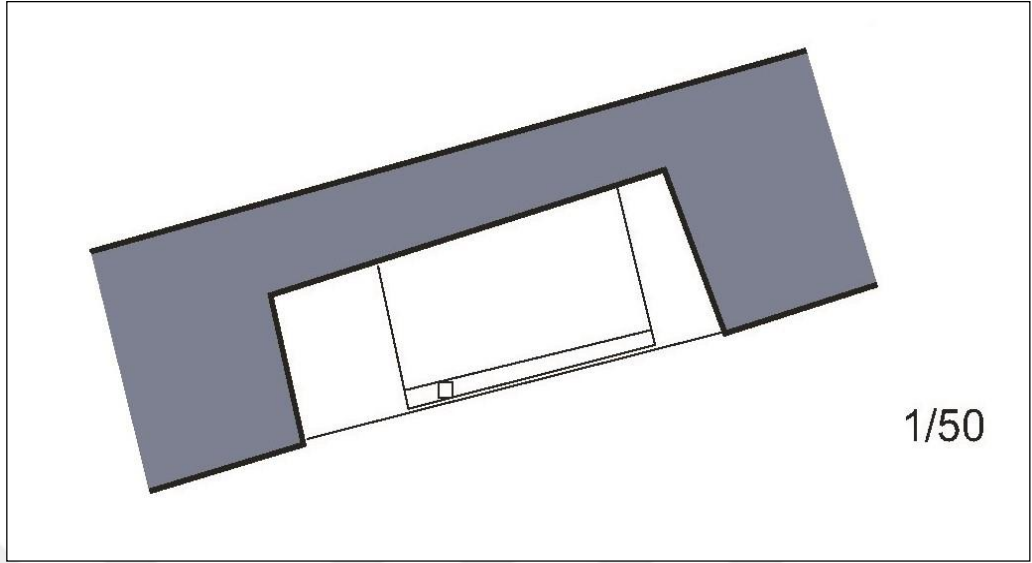
Bu kitabelerin onarım kitabesi olduğu anlaşılmaktadır.

Mimari Özellikleri: Günümüzde mevcut olan çeşme, orijinal durumundan uzak bir görünüm sergilemektedir. Geçmiş yıllarda çeşmenin sağ tarafında bir kapı ve ikişer pencere açıklığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu alanın abdesthane olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ancak son yıllarda yapılan restorasyon çalışmalarında caminin soncemaat yeri, imam odası ve giriş holü kaldırılarak bu alan giriş avlusu olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu avludan tuvalet ve abdesthaneye geçiş sağlanmıştır. Bu nedenle çeşmenin yanındaki pencereler kapatılmıştır. Caminin beden duvarında yer alan çeşme, 2.83 m yüksekliğe ve 1.60 m genişliğe sahiptir (Foto. 8). Çeşme yuvarlak kemerli olup iki üst köşesinde kitabelere sahiptir. Kitabelerden soldaki 72 cm eninde, 27 cm yüksekliğindeyken, sağdaki kitabe 60 cm eninde, 27 cm yüksekliğindedir. Eski kaynaklardan çeşmenin kemer nişinde ve kitabeyi çevreleyen pano kenarlarında çinilerin olduğu görülmektedir (Foto. 9). Altıgen ve üçgen çinilerin olduğu, ortada "Besmele" kartuşu bulunan bir sıra bordürde hançer yapraklı çini desenlerinin çevrelendiği anlaşılmaktadır. Yapılan restorasyon çalışmalarında bu çinili alanlar kaldırılmıştır. Mermer malzemenin kullanıldığı kitabeler doğal taş görünümlü hale dönüştürülmüştür.

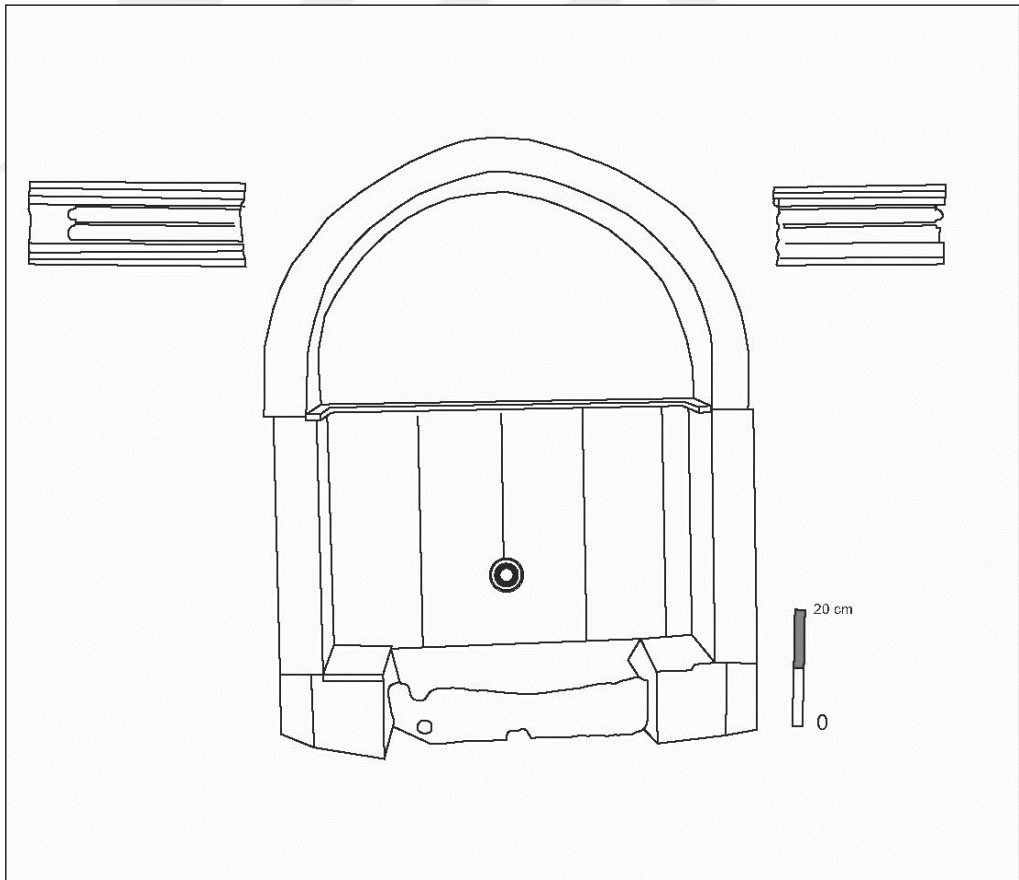
Süsleme Özellikleri: Çeşmede herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

Malzeme ve Teknik: Çeşmenin kemeri, kemeri taşıyan mimari plastik parça ve oturma sekileri ile çeşmenin kurnası mermerden inşa edilmiştir. Çeşmenin iki yanında yer alan kitabeler de yine mermer zemine işlenmiştir. Suyun akışını sağlayan lüle pirinç malzeme kullanılarak tamamlanmıştır.

Çizim 5: Şengül Camii Çeşmesi Planı ¹³²

Çizim 6: Şengül Camii Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen)

¹³² Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden çeşmeye ait belgeden alınarak işlenmiştir.

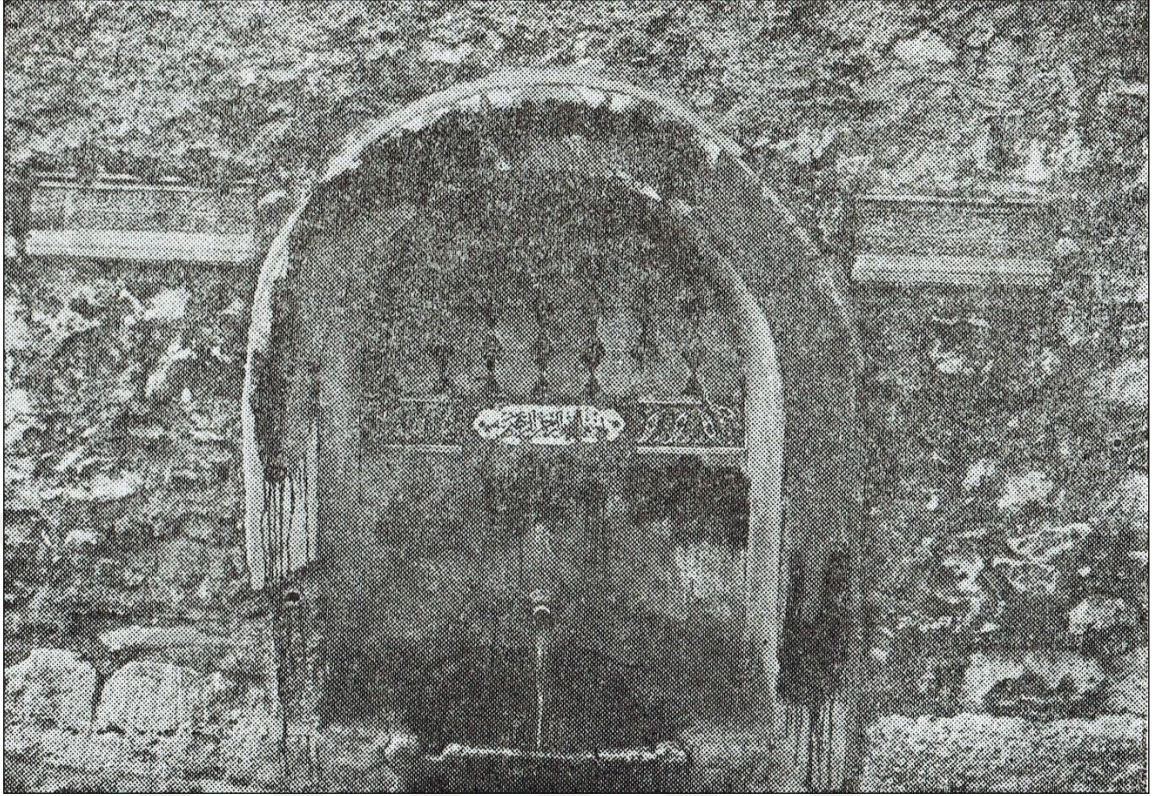
Fotoğraf 7: Şengül Camii Çeşmesi Dış Görüşü

Fotoğraf 8: Yuvarlak Kemer Formu

Fotoğraf 9: Şengül Camii Çeşmesi'nin 1980 Tarihli Fotoğrafı¹³³

¹³³ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 256.

3.1.4. Paşa Çeşmesi

Fotoğraf No: 10-12

Çizim No: 7-8

Adı: Paşa Çeşmesi

Yeri: Saray Mahallesi, Zeryen Sokak'ta bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 5, Parsel 94, Pafta 2'de yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'03.07" K - 29°58'14.53"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/143159/5/94/1556096912410>

Tarihi: Çeşmenin üzerinde yer alan kitabesinde, H. 1177, M. 1763-1764 tarihi yazmaktadır (Foto. 10).

Kitabe:

Mâşâallâh

Bârekallâh kıldı hayrât Hammâmcı Hâcî Hüseyin Ağa

Cihâtı kibleye karşı bî-misâl çeşme-i der-bahâyı?

Edip? âb?-ı zezem içenlere âb-ı hayât olan

Bin yüz yetmiş yedi sene-i bünyâd târîhi ola

[H.1177/M. 1763-64]

Kitabeden de anlaşılacağı gibi çeşme, M. 1763- 1764 yıllarında Yüce Allah'ın izninde Hamamcı Hüseyin Ağa adında bir hayırsever tarafından eşsiz ve benzersiz bir çeşme olarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

Mimari Özellikleri: Arkasındaki binaya bitişik olan çeşme bağımlı çeşmeler grubundadır. Mevcut çeşmenin bakiyesinden alınan ölçüler doğrultusunda 2.50 m yüksekliğinde, 2.10 m genişliğinde olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 11). Çeşme yuvarlak bir kemere sahiptir. Bu yuvarlak kemer iki yanda Erken Bizans Dönemi'ne (M.S. 330-

565) tarihlenen, 66 m ölçülerindeki çifte sütunceli bloklara (mullion/ tiriz)¹³⁴ oturmaktadır (Foto. 12). Bu devşirme malzeme, Servi Mahallesi Çeşmesi ve Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi'nde de kullanılmıştır. Bu devşirme ayaklar iki yanda ikişer sütünce ile devam etmektedir. Çeşmenin kemer nişinde kitabe yer almaktadır. Çeşmenin bakır malzemeden yapılmış lülesinin üzerinde küçük bir niş şeklinde açılan tas yuvası dikkat çeker. Geçmiş yıllara ait bir fotoğraf karesinden anlaşılacağı üzere çeşmenin oturma sekileri, günümüzde yolun yükselmesinden dolayı zemin seviyesinde kalmıştır.¹³⁵ Çeşme ahşap bir sundurma üzerine alaturka kiremit çatı ile örtülmüştür.

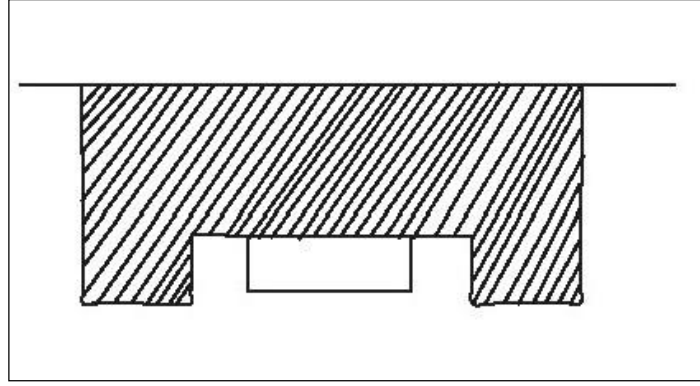
Süsleme Özellikleri: Çeşmenin üzerinin sıvalı olmasından dolayı kitabesi dışında herhangi bir süsleme ögesi görülememektedir. Kemer nişi üzerinde yer alan kitabe, üstte tek sıra halinde, altta ise iki sıra ile dört bölüme ince silmelerle ayrılmıştır. Üst bölümde "Salbekli Şemşe" adı verilen daha çok halı sanatında karşımıza çıkan süsleme kuşağı görülmektedir. Ortada yer alan salbek içinde "Mâşâallâh" ibaresi, şemslerde ise alçak kabartmalı geometrik şekilli motifler görülmektedir.

Malzeme ve Teknik: Yuvarlak kemerin üzerine oturduğu ayaklar devşirme malzemelidir. Suyun akışını sağlayan lüle bakırdan yapılmıştır.

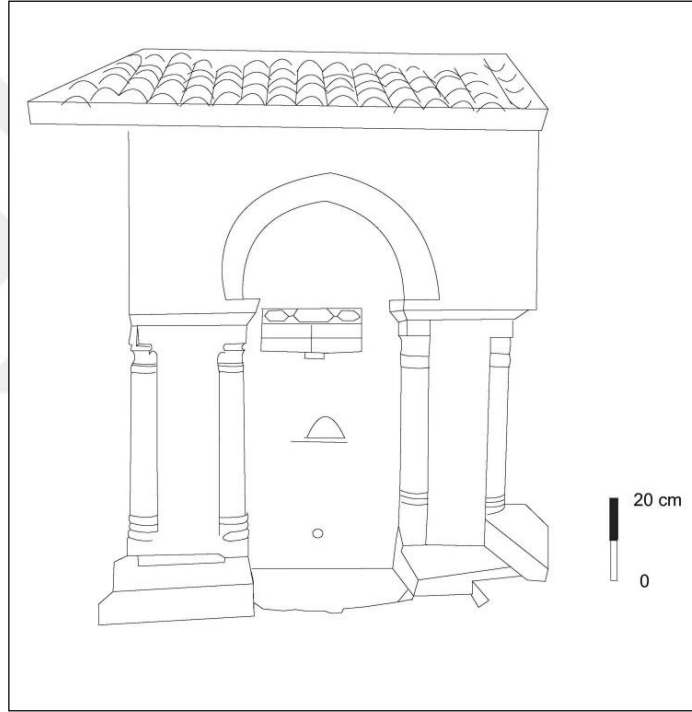
¹³⁴ Mullion/tiriz: Mimaride pencere, kemer gibi öğeleri birden çok bölüme ayıran taşıyıcı özelliğinin yanında süsleme unsuru olarak da kullanılan mimari plastik bir parçadır.

¹³⁵ Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, 124.

Çizim 7: Paşa Çeşmesi Planı¹³⁶

Çizim 8: Paşa Çeşmesi Cephe Çizimi

Fotoğraf 10: Paşa Çeşmesi Kitabesi

¹³⁶ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 11: Paşa Çeşmesi Kemer Formu

Fotoğraf 12: Paşa Çeşmesi Devşirme Malzemeli Taşıyıcıları

3.1.5. Ulu Camii Sakahane Çeşmesi

Fotoğraf No: 13-15

Çizim No: 9-10

Adı: Kütahya Ulu Cami Sakahane Çeşmesi

Yeri: Börekçiler Mahallesi, Gediz Sokakta, Yıldırım Bayezıd Ulu Cami karşısında yer alır. Tapu ve kadastrı bilgilerine göre Ada 140, Parsel 31 ve Pafta 31’de bulunmaktadır.

Koordinatlar: 39°25’02.90" K - 29°58’32.49"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/141432/140/31/1556097077715>

Tarihi: Çeşmenin ve bağılı bulunduğı sakahanenin üzerinde kitabeler mevcuttur. Sakahane de yer alan mevcut kitabede hem çeşmenin hem de sakahanenin Hicri 1179, Miladi 1765/66 tarihinde yaptırıldığı yazılıdır. Çeşmenin üzerinde yer alan kitabe ise onarım kitabesi olup H. 1260, M.1844-1845 tarihine aittir (Foto. 13).

Kitabe: Pahlanmış, sakahanenin köşesine yerleştirilmiş çeşmenin onarım kitabesinde;

Ya Rab ver ecr-i cürmümün hakkı çün oldu delil

Ab-ı zülalü’l hayat Kevser misal zemzem sıfat

On ayda yaptı selsebil tecdid edip serha be pa

Atşana olsun afyat iç besmeleyle kıl dua

Ortadaki oval madalyon içinde

Maşallahu Teala H.1260 M. 1844-45 (İbrahim ?) ¹³⁷ yazılıdır.

Barok üslup özellikleri gösteren bu çeşmenin 19. yüzyılın ortasında onarım gördüğü anlaşılmaktadır.

Mimari Özellikleri: Ulu Camii Sakahanesinin pahlanmış köşesinde, sakahanenin tam ortasında bulunan çeşme bağımlı çeşmeler grubundadır. Çeşmenin mevcut konumundan alınan ölçüler doğrultusunda 2.46 m yüksekliğe, 1.07 m genişliğe sahip olduğı görülmektedir (Foto. 14). Tamamıyla mermer malzemeden inşa edilen çeşmenin,

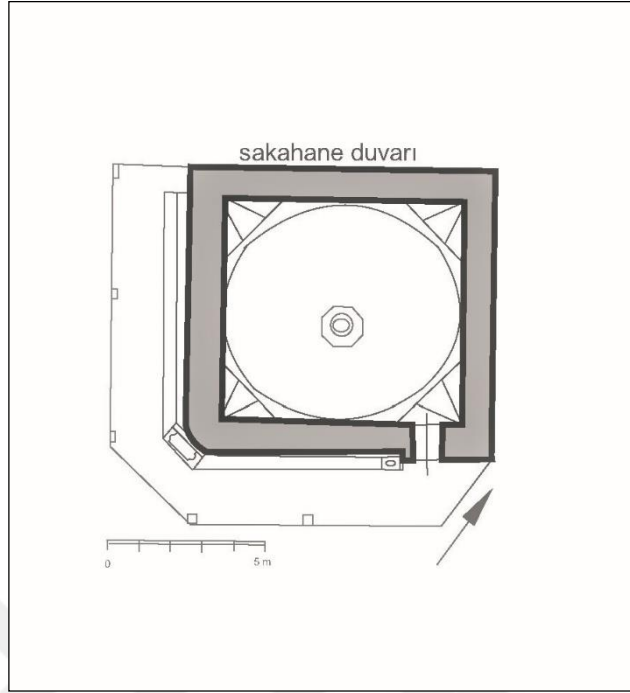
¹³⁷ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 390.

sakahane duvarına gömülü olan taşıyıcıları, mermer bir bloktan oluşmaktadır. Bu mermer blok kabartmalı olarak düzenlenmiş olup üzerinde bitkisel ve geometrik süslemeleri barındırır. Üstten ikinci bir mermer blok ile bu bölüm ikiye ayrılmıştır. İkinci sırada bulunan blok silmelerle hareketlendirilmiş ve öne taşkın şekilde kabartmalı bir görünüm verilmiştir. Bu bölüm iki sıra halinde uzanan ve ortasında madalyon bulunan kitabe ile son bulmuştur. Kitabenin hemen üzerinde yer alan üçgen alınlığın merkezinde dışarıya doğru radyal şeklinde yayılan ışınsal bir bezeme bulunmaktadır (Foto. 15). Üçgen alınlıklı bu bölüm en üstte palmet motifine sahip bir tepe ile tamamlanmıştır. Çeşmenin mermer malzemeli kurnasının iki yanında oturma sekileri halen işlevini sürdürmektedir.

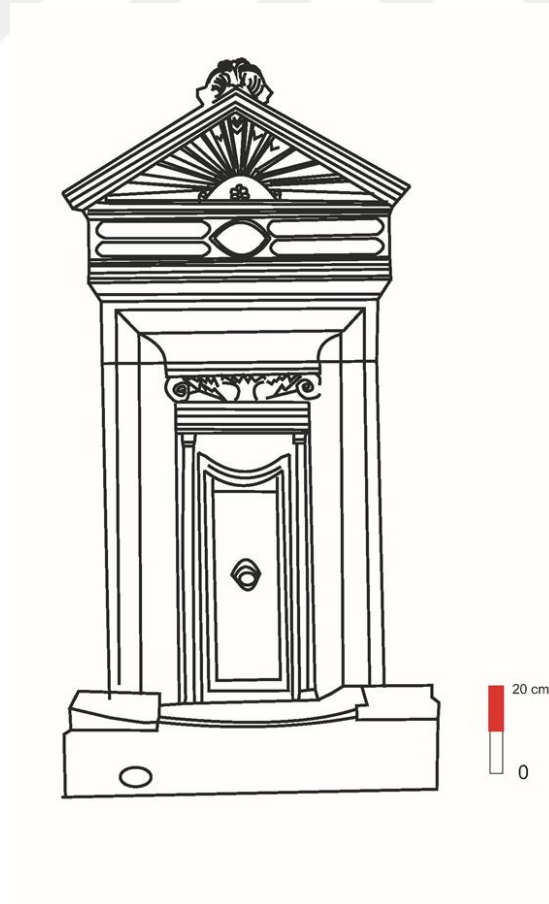
Süsleme Özellikleri: Kemer formuna sahip olmayan düz alınlıklı çeşmenin suyun akışını sağlayan lülesi dört yönden ince silmelerle çevrelenmiştir. Bu bölümün üstünde daha ince düzenlenmiş bölümde kıvrım dallar ve yaprak motiflerinin kıvrılması ile iki volüt bu bölümü hareketlendirmiştir. Bu yekpare mermer bloğun üzerinde yer alan ikinci blok öne taşkın şekilde düzenlenmiş olup kitabenin olduğu diğer bir hatla kesilmiştir. İki sıra halinde uzanan kitabe, kartuşla dört bölüme ayrılmış ve ortasında "maşallah" yazan bir madalyon ile tamamlanmıştır. Çeşme üçgen bir alınlıkla sonlanmış ve bu alınlığın içerisinde ışınsal bir ışık demeti çeşmeye özgün bir form kazanmıştır. Bu bölüm en üstte palmet motifine sahip bir tepe ile taçlandırılmıştır.

Malzeme ve Teknik: Mermer malzemeden inşa edilen çeşmede iki renkli mermer kullanımı dikkat çeker. Alt bölümde damarlı gri-beyaz mermer kullanılmışken, üstte kahverengi mermer tercih edilmiştir. Çeşmenin kurnası yine mermer malzemeli olup suyun akışını sağlayan lülesi pirinç dökmedir.

Çizim 9: Kütahya Ulu Camii Sakahane ve Çeşmesi Planı¹³⁸

Çizim 10: Kütahya Ulu Camii Sakahane Çeşmesi Cephe Çizimi

¹³⁸ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 664.

Fotoğraf 13: Ulu Camii Sakahane Çeşmesi'nin Kitabesi

Fotoğraf 14: Ulu Camii Sakahane Çeşmesi'nin Dış Görünümü

Fotoğraf 15: Ulu Camii Sakahane Çeşmesi'nin Üçgen Alınlığından Bir Detay

3.1.6. İlk Çeşme

Fotoğraf No: 16-17

Çizim No: 11-12

Adı: İlk Çeşme

Yeri: Cedit Mahallesi, Kemer Sokakta bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 166, Parsel 174, Pafta 34’de yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25’17.53" K - 29°58’27.29"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/145973/166/174/1556100008814>

Tarihi: Çeşme üzerinde bulunan kitabesinde, H. 1181, M. 1767/1768 yılları yazmaktadır. (Foto. 16).

Kitabe: Kemer nişi üzerinde yer alan dört satırlık kitabede:

Etdi bu hayrâtı El-hâc Süleymân Efendi bi-avn-i Zü'l-Celâl

Tamâm oldu bi-hamdillâh ede adını adınla mesrûr Hudâ-yı Mûteâl

Ola âna sebeb-i mağfiret hem ebeveynine zuhr-ı âhiret her hâl

İntifâ‘ etsünler ümmet-i Muhammed içsünler bu çeşmeden mâ-i zülâl

sene 1181 [1767/68]

Kitabeden de anlaşılacağı üzere, İlk Çeşme, gelen geçenin hayrına içmesi için Hacı Süleyman Efendi adında bir hayırsever tarafından bu berrak akan çeşmenin M. 1767-1768 yıllarında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Mimari Özellikleri: Çeşmenin mevcut durumundan alınan ölçüler doğrultusunda 3 m yüksekliğinde ve 1.80 m genişliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Arkasında yer alan bina ile bitişik olmasından dolayı bağımlı çeşmeler grubunda yer almaktadır (Foto. 17). Geçirdiği onarımlar sonucu orijinal halinden oldukça uzaklaşmış olan çeşmenin, dışta ince, ortada iç bükey ve içte kalın bir silme ile çevrelenmiş yuvarlak bir kemerinin olduğu görülmektedir. Kemer köşeliklerinde günümüzde mevcut olmayan birer daire ve

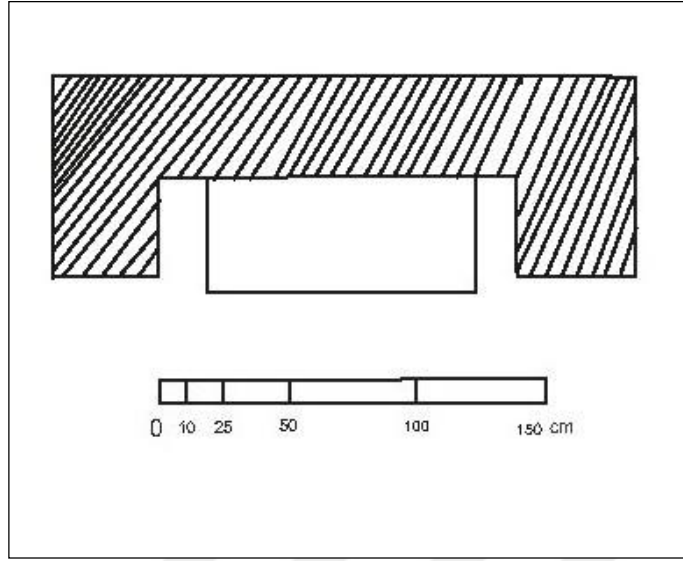
birer rozet motifinin olduğu mevcut kaynaklardan anlaşılmaktadır.¹³⁹ Kemer nişı içerisinde 4 satırlık bir kitabe yer almaktadır. Yuvarlak kemerin üzerine oturtulduğu ayaklar mermer bir malzeme ile kaplandığı için orijinal durumu anlaşılamamaktadır; ancak kemeri taşıyan başlıkların oldukça iri ve yumuşatılarak kullanılması burada orijinalinde geniş ölçülü sütunların olduğu fikrini desteklemektedir. Yine aynı şekilde suyun toplandığı kurna mermer malzemeden yeniden inşa edilmiştir. Çeşme ahşap bir sundurma ile kapatılarak mimari formu tamamlanmıştır.

Süsleme Özellikleri: Çeşmenin üzerinde herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

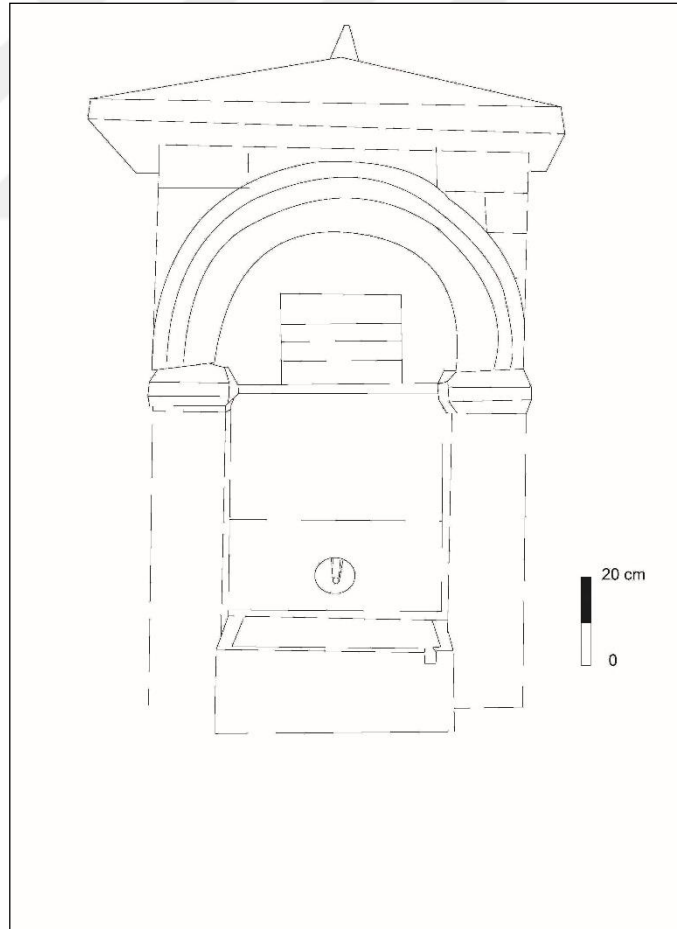
Malzeme ve Teknik: Orijinal kalan yuvarlak kemerinden anlaşılaçağı üzere çeşme, taş malzemeden inşa edilmiştir. Suyun akışını sağlayan lüle pirinç dökmedir.

¹³⁹ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 441.

Çizim 11: Ilık Çeşme Planı¹⁴⁰

Çizim 12: Ilık Çeşme Cephe Çizimi

¹⁴⁰ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 16: Ilık Çeşme Kitabesi

Fotoğraf 17: Çeşmenin Dış Cephe Görünümü

3.1.7. Servi Mahallesi Çeşmesi

Fotoğraf No: 18-20

Çizim No: 13-14

Adı: Servi Mahallesi Çeşmesi

Yeri: Servi Mahallesi, Servi Sokak'ta bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 82, Parsel 83, Pafta 15'da yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'13.68" K - 29°58'58.91"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/143860/82/83/1556100167014>

Tarihi: Çeşmenin üzerinde bulunan kitabede M. 1779 yılında Abdurrahman Çavuş adında biri tarafından yaptırıldığı yazılıdır (Foto. 18).

Kitabe: *Zemzem-âsâ çeşme kıldı âsâr-ı Câvidân*

Abdurrahman sâhibü'l-hayrât ser-heng-i dîvân

Gel Hüseyin'in aşkına iç bil ...? târihin

Derd-i 'atşa su gibi nakd-i devâ oldu revân

sene 1193 h. [1779]

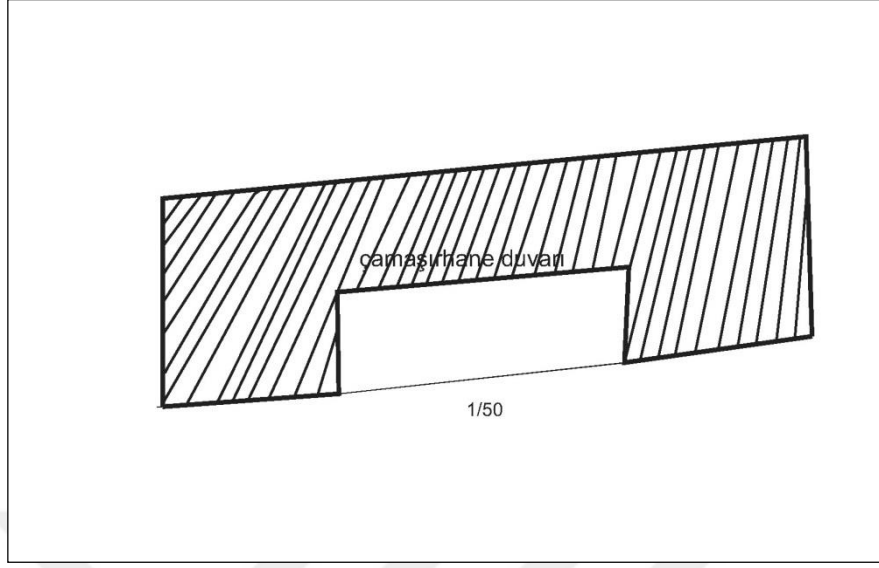
Mimari Özellikleri: Büyük oranda tahrip olan çeşmenin, yalnızca kitabesi sağlam olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Arkasında çamaşırlığı bulunan çeşme bağımlı çeşmeler grubundadır. Günümüzde bu çamaşırlık, ayakkabıcı dükkânı olarak kullanılmaktadır. Çamaşırlığın duvarı içerisine gömülmüş halde olan çeşmenin, kalan izlerinden yuvarlak kemerli olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 19). Bu yuvarlak kemer iki yanda Erken Bizans Dönemi'ne (M.S.330-565) tarihlenen, farklı ölçülerdeki çifte sütunceli bloklara oturmaktadır (Foto. 20). Kemer nişi içerisinde dört satırlık bir kitabe yer almaktadır. Yolun seviyesinin yükselmesinden dolayı çeşmenin su akıtılan deliği zemine oldukça yakın konumdadır ve suyunun akmadığı görülmektedir. Çeşmenin kurnası yoktur.

Süsleme Özellikleri: Çeşmenin neredeyse tüm mimari elemanlarının tahrip olmasından dolayı üzerinde herhangi bir süsleme ögesi görülememektedir.

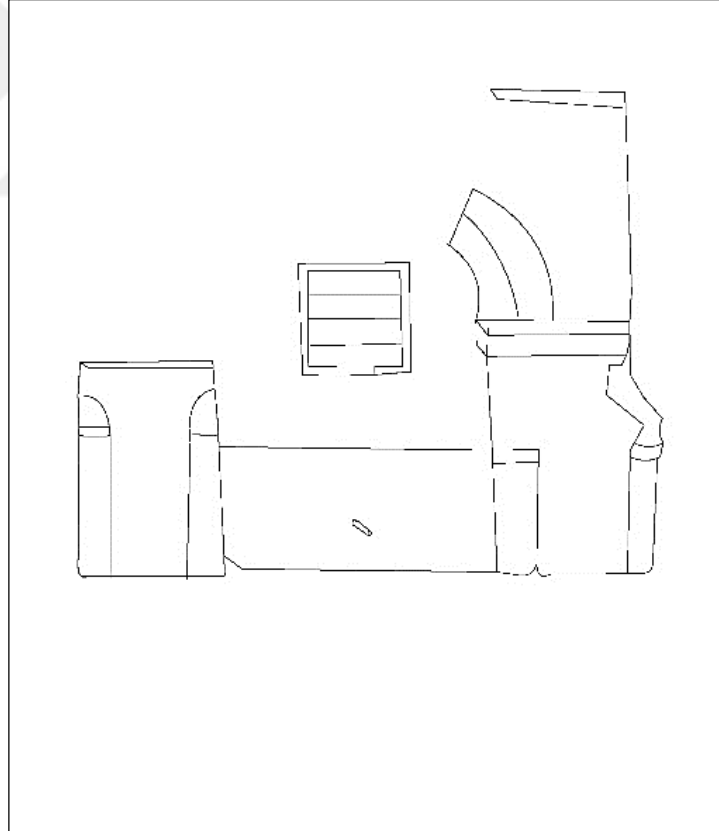
Malzeme ve Teknik: Kalan izlerden çeşmenin yuvarlak kemerini taşıyan ayakların devşirme malzeme olduğu görölmektedir.

Çizim 13: Servi Mahallesi Çeşmesi Planı¹⁴¹

Çizim 14: Servi Mahallesi Çeşmesi Cephe Çizimi

¹⁴¹ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 18: Servi Mahallesi Çeşmesi Kitabesi

Fotoğraf 19: Servi Mahallesi Çeşmesi Genel Görünüm

Fotoğraf 20: Servi Mahallesi Devşirme Taşıyıcıları (mullion)

3.1.8. Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi

Fotoğraf No: 21-23

Çizim No: 15

Adı: Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi

Yeri: Çeşme, Kütahya Merkez İlçe, Pirlar Mahallesiinde Şükrü Şeker Konağı bahçesinde yer almaktadır. Tapu Kadastro bilgilerine göre Ada 106, Parsel 69, Pafta 28'de bulunmaktadır.

Koordinatlar: 39°25'17.25"K - 29°58'39.46"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/142988/106/69/1556100935157>

Tarihi: Çeşmenin üzerinde bulunan mevcut kitabesinde H. 1197, M. 1782 yılında İsmail Ağa isminde bir hayırsever tarafından yaptırıldığı yazılıdır. 1963-1967 yılları arasında Kütahya Belediye Başkanı olan Abdurrahman Kara zamanında konak, Kütahya evlerini yerli ve yabancı turistlere göstermek için restore edilerek ziyarete açılmıştır. 2002 yılında Kütahya Belediyesi tarafından yeniden restore edilmiştir.¹⁴²

Kitabe: *An Aişe Radiyallahü teala anha galet*

Gale Resullullah sallallahü aleyhi ve sellem

"Leyse sadakatün azam-ü ecen min main "sadaka resulullah

Bena hazel aynel Latifete rahtevan el cari

İsmail Ağa Es senete seb'a ve tis'ıyn ve miete ve elf

Min Muharremete bihil izzü ve-ş şeref H.1197 yazılıdır.

Anlamı: Aişe (r.a)'dan rivayet edilen Hadis-i Şerif'te: " Sadakaların en büyük ecirli olanı, su'dan yapılan sadakadır." Diye su hayrının diğer hayırlardan daha üstün olduğunu Peygamber Efendimiz buyurmaktadır. Hicri 1197 senesinde İsmail Ağa isminde bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır.

¹⁴² Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, 78.

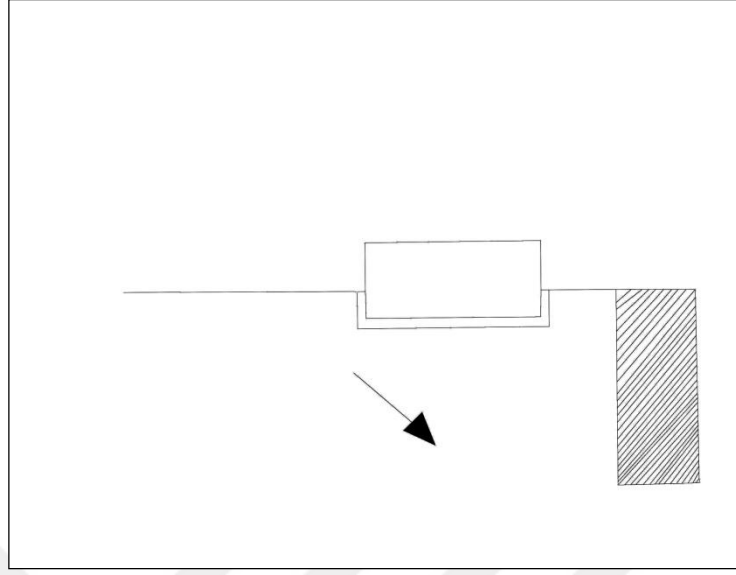
Mimari Özellikleri: Şükrü Şeker Konak¹⁴³ çeşmesi bağımlı çeşmeler grubundadır. Yuvarlak kemere sahip olan çeşmenin kemer formu iç içe kademeli kemerlerden oluşmaktadır (Foto. 21). Dışta iki iç bükey ve içte bir dış bükey olan silmeli kemerler çeşmenin cephesini hareketlendirmiştir. Yuvarlak kemer Servi Mahallesi Çeşmesi'nde ve Paşa Çeşmesi'nde de görülen, Bizans Dönemi'nde sıklıkla kullanılan devşirme malzemeli çifte sütunceli bloklara oturtulmuştur (Foto. 22). Bu devşirme ayaklar kemer nişi içerisinde kitabeye yer verilmiştir. Kitabenin iki yanında ve altında bitkisel süslemelerin yer aldığı panolar bulunmaktadır. Ayna taşı geç dönemde betonla sıvanmış bu nedenle ayna taşının orijinal hali görülememektedir. Ayna taşının hemen üzerinde bardak, sabunluk vb. malzemelerin konulması için taş yuvalığına yer verilmiştir. Ayna taşının ortasından açılan musluk vasıtasıyla su dikdörtgen şekilli mermer malzemeli kurnaya akıtılmıştır. Çeşmenin üst örtüsü günümüz malzemesi olan alaturka kiremit ile örtülmüştür.

Süsleme Özellikleri: Çeşmede süsleme unsurları kitabenin her iki yanında yer alan rozet ve ayna taşının hemen üzerinde bulunan dikdörtgen panolar üzerinde görülmektedir. Kitabenin iki yanında alçak kabartmalı içerisinde bitkisel motif yer alan iki adet rozet yer almaktadır. Ayna taşının olduğu bölüm geç dönemde beton ile sıvanmış olmasından dolayı bu bölümün üzerinde yer alan üç adet dikdörtgen panonun bir kısmı beton ile sıvanmış durumdadır. Bu panolardan ortadaki daha ince tutulmuş ve içerisinde alçak kabartmalı alem motifi işlenmiştir. Yanlarda yer alan daha geniş düzenlenmiş panolardan sağ tarafta yer alan panonun içinde servi ağacı olduğu tahmin edilen ağacın üst kısmı görülmektedir. Solda yer alan panoda ise servi ağacının daha küçük ölçülerde işlendiği anlaşılmaktadır ve bu panoların içerisinde kitabenin iki yanında yer alan bitkisel rozetlerin aynısı işlenmiştir (Foto. 23).

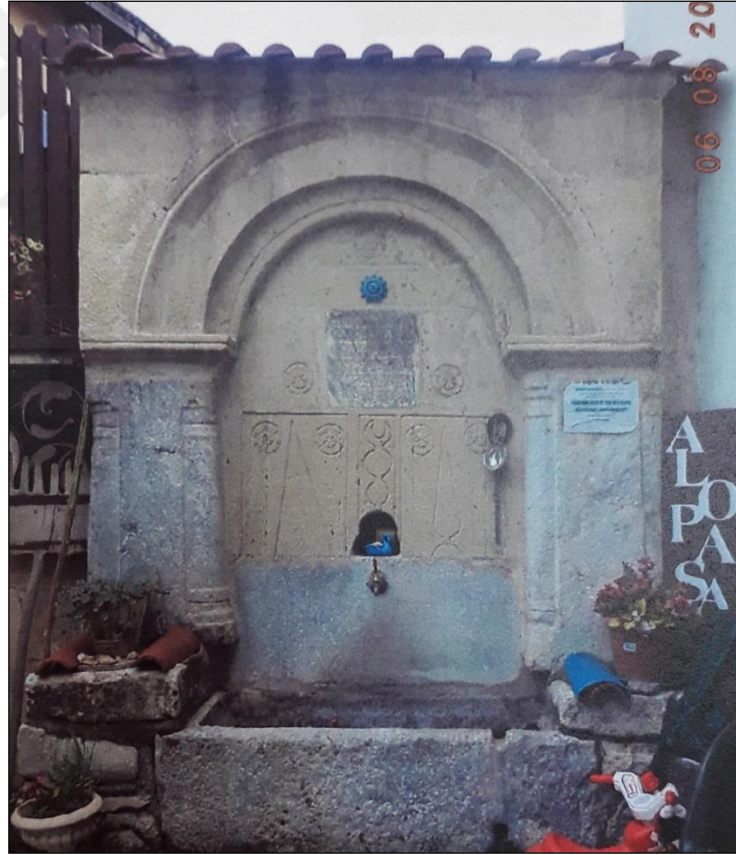
Malzeme ve Teknik: Çeşmenin kemer bölümünün düzgün kesme taş malzemeden yapıldığı anlaşılmaktadır. Kemer taşıyan ayaklar mermer olup devşirme malzemevidir. Çeşmenin kurnası yine mermerden yapılmıştır. Üst örtü günümüz malzemesi olan alaturka kiremit kaplıdır.

¹⁴³ Konağın kapalı olmasından dolayı içerisine girilememiş ve ölçüleri alınamamıştır. Kütahya Koruma Kurulu'ndan alınan belge ve fotoğraflar doğrultusunda mimarisi tanımlanmaya çalışılmıştır.

Çizim 15: Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi Planı¹⁴⁴

Fotoğraf 21: Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi Genel Görünümü

¹⁴⁴ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 22: Çeşmenin Devşirme Malzemeli Taşıyıcıları (mullion)

Fotoğraf 23: Çeşmenin Süslemelerinden Bir Detay¹⁴⁵

¹⁴⁵ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden plan ve fotoğraflarına ulaşılmıştır.

3.1.9. Sadettin Camii Sakahane Çeşmesi

Fotoğraf No: 24-26

Çizim No: 16

Adı: Sadettin Cami Sakahane Çeşmesi

Yeri: Kütahya İli, Merkez İlçe Pirlar Mahallesi, Balıklı Caddesi üzerinde bulunmaktadır. . Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 105, Parsel 34, Pafta 27’da yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25’12.97" K - 29°58’34.78"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/142988/105/34/1556100249328>

Tarihi: Caminin ilk olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. En eski kayıt olarak 1697-1699 yılları arasından Anadolu Valisi olan Beylerbeyi Ömer Paşa, burada bulunan mescidi genişletip yaptırdığı bilinmektedir. Bazı dükkânlardan da vakfettiği bilinen bu mescidin muhtemelen ahşap olması gerekir. 1699-1700 yıllarında çıkan bir yangında yapının yandığı söylenmektedir.¹⁴⁶ Bir başka belge de ise 1236-1237 tarihinde Selçuklu ümerasından İmadettin Hazer Dinari tarafından buraya suyun getirildiği ifade edilmektedir.¹⁴⁷ Bu belgelerden hareketle burada Selçuklular Dönemi’nde ahşaptan yapılmış bir mescit olduğu düşünülmektedir. Sakahanenin girişinin sağında yer alan mermer kitabeli çeşmede de 1798-1799 tarihleri geçmektedir. Sadettin Caminin batısında yer alan giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe onarım kitabesi olup H. 1287, M. 1870-1871 tarihi yazmaktadır. Cami son şeklini bu onarımda almıştır.¹⁴⁸ Tüm bu bilgiler ışığında Sakahane Çeşmesi üzerinde yer alan mermer kitabede ifade edilen 1798-1799 tarihi doğru bir bilgidir ve çeşme daha sonradan başka bir yerden sökülerek buraya getirilmemiştir. Sakahane, 1940’lı yıllarda Merhum İslam Usta tarafından onarılmış, son olarak da 2005 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.¹⁴⁹

Kitabe: Sakahanenin girişinde sağ tarafta yer alan tamamı mermerden inşa edilmiş çeşmenin mermer kitabesinde: (Foto. 24).

¹⁴⁶ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 138.

¹⁴⁷ Kalyon, *Kütahya’da Su Medeniyeti*, 66.

¹⁴⁸ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 272-273.

¹⁴⁹ Kalyon, *Kütahya’da Su Medeniyeti*, 67.

Mâşâallâh

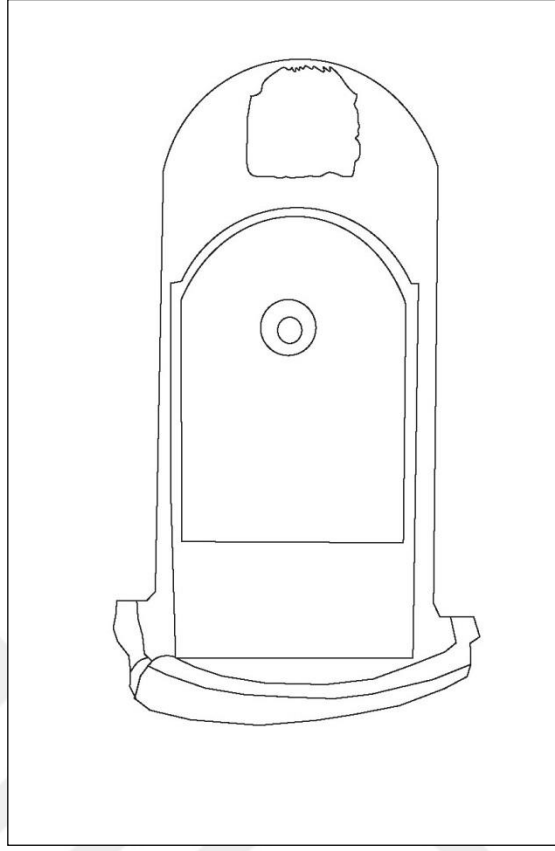
Sâhibü 'l-hayr ve 'l-hasenât merhûm ve mağfûrunleh Panikzâde El-hâc Mustafa? Ağâ

Sene 1213 [1798/99] yazılıdır.

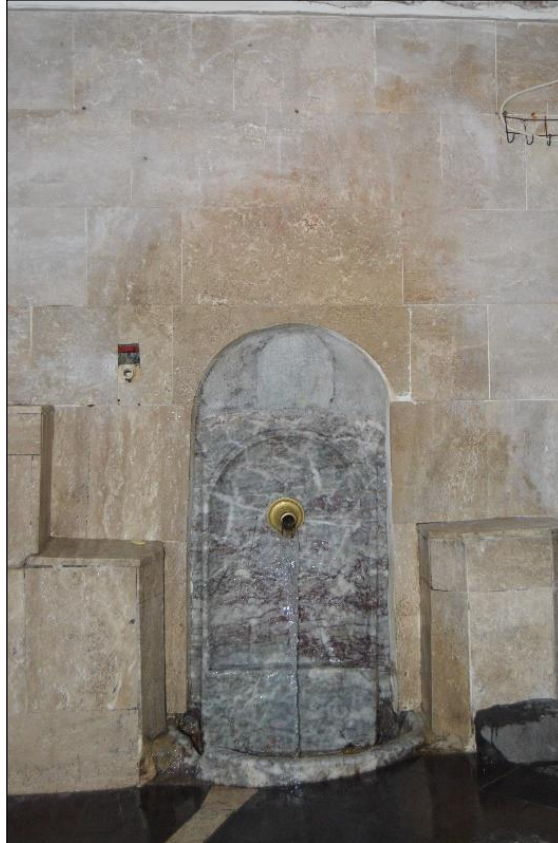
Mimari Özellikleri: Caminin güney tarafında açılan bir kapı vasıtasıyla sakahaneye merdivenli bir giriş sağlanmıştır. Ortada devşirme mermerden yapılmış sekizgen bir şadırvan bulunmaktadır. Girişin karşısında ve sağında ikişer adet kemer bulunur ve bu kemerlerin altında beş tane tuvalet birimi yer almaktadır. Girişin hemen sağında yer alan çeşme, orijinal kitabesinden de anlaşılacağı üzere mermer malzemedan inşa edilmiştir. Zamanla mermerin yıpranması ve özelliğini kaybetmesinden dolayı yapılan onarımlarda, çeşmenin mermeri bütünüyle yenilenmiş olmalıdır. Orijinalinde beyaz bir mermer malzeme kullanıldığı kitabesinden anlaşılıyorken, yapılan onarımlarda mevcut çeşme, damarlı mermer kullanılarak inşa edilmiştir. Mermer oyularak yuvarlak kemer formu verilmiş ve yanlarda yer alan silmelerle mimarisi tamamlanmıştır. Yuvarlak kemer nişi içinde kitabelik yer almaktadır. Kitabeliğin hemen altında orijinalinde varlığı bilemediğimiz yuvarlak bir kemer nişi daha açılmıştır. Bu alanın ortasında pirinç dökme lüle konularak suyun akışı verilmiş olup, akan suyun yarım daire şeklinde yapılmış olan kurna vasıtasıyla gideğini sağlanmıştır (Foto. 25).

Malzeme ve Teknik: Tamamı mermer malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Suyun akışını sağlayan lülesi pirinç malzemelidir (Foto. 26).

Çizim 16: Saadettin Camii Sakahane Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen)

Fotoğraf 24: Saadettin Camii Sakahane Çeşmesi'nin Genel Görünümü

Fotoğraf 25: Çeşmenin Kitabesi

Fotoğraf 26: Çeşmenin Kurnasından Bir Görünüm

3.1.10. Karadonlu Mescidi eşmesi 2

Fotoğraf No: 27-28

Çizim No: 17-18

Adı: Karadonlu Mescidi eşmesi 2

Yeri: eşme, Kütahya Merkez İlçe, Pirlar Mahallesiindeki Karadonlu Mescidi bitişğinde yer almaktadır. eşme, tapu ve kadastru bilgilerine göre Ada 105, Parsel 12 ve Pafta 27’de yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25’16.54"K - 29°58’38.94"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/142988/105/12/1556101390406>

Tarihi: Çeşmenin üzerinde yapanı, yaptıranı ve kitabesi ile ilgili bilgiler mevcut olmadığı için kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Yapılan incelemeler ve dönem özelliklerine bakıldığında 18. yüzyılın başında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kitabe: Kitabesi bulunmamaktadır.

Mimari Özellikleri: Yapı Karadonlu mescidine bitişik iki çeşmeden yuvarlak kemere sahip olan Osmanlı Dönemi eşmesi olup bağımlı çeşmeler grubundadır. Mevcut bakiyesinden alınan ölçülere göre çeşmenin yüksekliğı 1.78 m, genişliğı ise 2.70 m’dir. Kademeli iki yuvarlak kemere sahip olan eşme iki yanda birer kaideye oturmaktadır (Foto. 27). Çeşmenin geniş kemeri, sol taraftan muhtemelen Roma Dönemi’ne ait bir kaide (heykel kaidesi olabilir) ve sağ taraftan da çokgen formlu bir sütun kaidesi üzerinden yükselmektedir (Foto. 28). Sağ taraftaki sütun kaidesinin sol taraftakine göre daha alçak olmasından dolayı yuvarlak kemerle bu kaide arasına, kot farkını ortadan kaldırmak için bir mimari plastik parça eklenmiştir.¹⁵⁰ Zamanla yolun yükselmesi ve kot farkından dolayı yapı sokak seviyesinden alçakta kalmıştır. Ayna taşı, yanlarında bulunan karşılıklı iki oturma sekisi ve dikdörtgen anaklı kurnası çeşmeyi oluşturan mimari öğelerdir. Günümüzde yapılan çeşitli onarımlar neticesinde büyük ölçüde orijinalliğini kaybetmiş olsa da sağlamlığı açısından oldukça önemlidir. Germiyan Sokak’ta yapılan restorasyon neticesinde çeşmenin de onarım gördüğü anlaşılmaktadır.

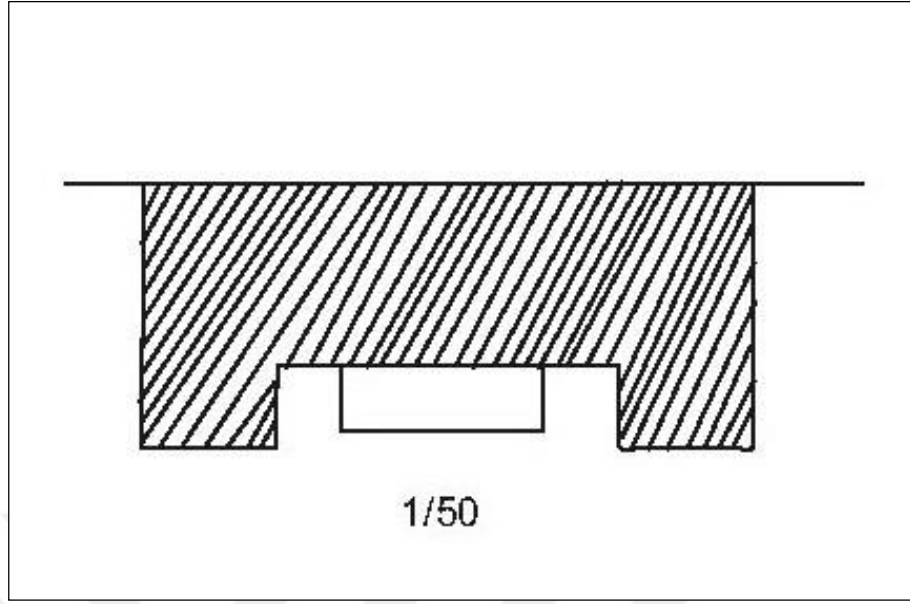
¹⁵⁰ Kaide ile kemer arasında kalan bu mimari plastik parçanın bir kısma duvar içine gömülüdür. Bu sebepten dolayı mimari plastik parçanın detaylı tanımı yapılamamaktadır.

2017-2018 yılları arasında üst üste yapılan arazi çalışmalarında çeşmenin daha önceleri halkın kullanımı için akar durumda olduğu görülürken son araştırmalarda çeşmenin suyunun akmadığı görülmektedir. Yuvarlak kemerin üzerine oturduğu payelerin, kemerin iç bükey yüzeyinin ve kurnasının düzgün kesme taştan yapıldığı mevcut kaynaklarda yer alan resimlerden anlaşılmaktadır, ancak yapılan onarımlarda çeşmenin mevcut durumunun betonarme taş sırasından oluştuğu görülmektedir. Yapılan bu onarım neticesinde çeşme orijinal halinden bir hayli uzaklaşmıştır.

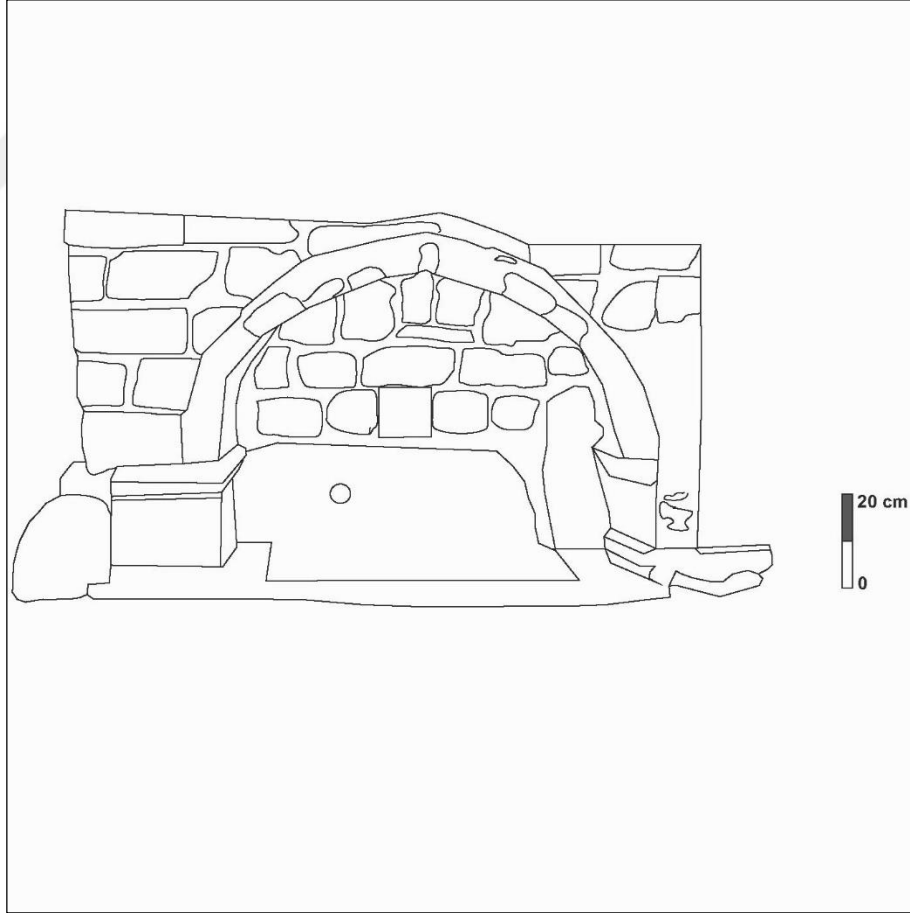
Süsleme Özellikleri: Çeşmenin üzerinde herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

Malzeme ve Teknik: Çeşmenin inşasında yapı malzemesi olarak düzgün kesme taş ve moloz taş malzeme kullanılmıştır. Çeşmenin duvar tekniği ise mevcut durumundan dolayı seçilememektedir. Çeşmenin yapı malzemelerinin yanında duvar örgüsünde muhtelif yerlerde devşirme malzeme kullanılmıştır. Geniş yuvarlak kemerin oturduğu alanın sağ ve sol tarafında muhtemelen Roma Dönemi yapılarına ait heykel ve sütun kaidesi kullanılmıştır. Ayrıca duvar örgüsünde kullanılan düzgün kesme taşlar da muhtemelen başka yapılara ait olmalıdır. Çeşme lülesi de düzgün kesme taştan yapılmış bir bloktan çıkmaktadır. Bu bloğun da devşirme malzeme olduğu düşünülse bile bir yüzünün duvar içine gömülmesinden dolayı işlevi ve formu hakkında bilgi verilememektedir. Bu çeşme ile sağ tarafında yer alan çeşme arasında kalan duvar örgüsünün alt seviyesinde, yine Roma Dönemi'ne tarihlenebilecek, üst tarafında geniş içbükey ve alt seviyesinde ince içbükey birer silmenin görüldüğü bir mimari plastik parça yer almaktadır.

Çizim 17: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 Plan¹⁵¹

Çizim 18: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 Cephe Çizimi (A. Öncelen)

¹⁵¹ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 27: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 Genel Görünüm

Fotoğraf 28: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 Devşirme Mimari Plastik Parça

3.1.11. Meydan eşmesi

Fotoğraf No: 29-32

Çizim No: 19-20

Adı: Meydan eşmesi

Yeri: eşme, Kütahya Merkez İlçe Cemaleddin Mahallesi, Avcılar Sokak'ta, Meydan Caddesi'nin Menderes Bulvarı'yla birleştiğı yerde bulunmaktadır. Tapu ve kadastro bilgilerine göre Ada 933, Parsel 34 ve Pafta 33'de yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'22.57''K - 29°58'41.09''D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/145973/933/34/1556101550136>

Tarihi: Çeşmenin üzerinde yer alan; ancak günümüzde okunabilen bir harfi dışında tamamen kazınmış olan kitabesinden dolayı kesin bir tarih verilmesi mümkün değildir. Buna Karşın çeşmenin düzeni ve kemer formu itibariyle Şükrü Şeker Konağı eşmesi ile benzer özellikler göstermektedir. Bu nedenle yapı 18. yüzyılın sonlarına tarihlendirilebilir. 1960'lı yıllarda Kemal Panikoğlu başkanlığında oluşturulan "Kütahya Kalkındırma Derneğı" adı altında bir sivil toplum kuruluşu tarafından bu çeşmenin onarım gördüğü bilinmektedir.¹⁵²

Kitabe: Kitabesi kazınmış olduğundan net bir bilgiye ulaşılammıştır. Sağ ve sol dikdörtgen pano içerisinde yer alan karşılıklı iki kitabeden soldaki pano içerisinde sadece elif "I" harfi okunabilmektedir.

Mimari Özellikleri: Çeşmenin yüksekliğı 1.67 m, genişliğı ise 1.55 m ölçülerindedir. Arkasında yer alan amaşırlıktan dolayı bağımlı çeşmeler grubunda yer almaktadır (Foto. 29). eşme muhtemelen orijinalinde tamamı mermer malzemeli olarak inşa edilmiş olmalıdır. Ancak zamanla kemer kısmı hasar görmüş ya da tamamen yıkılmıştır. Bu sebeple geç dönemde çeşmenin kemer ve ayna taşı bölümü betonarme bir malzemeden yeniden inşa edilmiştir (Foto. 30). Alt bölümü mermer bir blok, üst bölümü ise betondan yapılmış iki ayrı dönem özelliğı sergileyen eşme sert bir çizgiyle birbirinden ayrılmıştır (Foto 31). Alt bölümde kemerin üzerine oturduğu yekpare karşılıklı iki mermer blok, suyun akışını sağlayan lüle ve kurnası yer alır. Karşılıklı iki

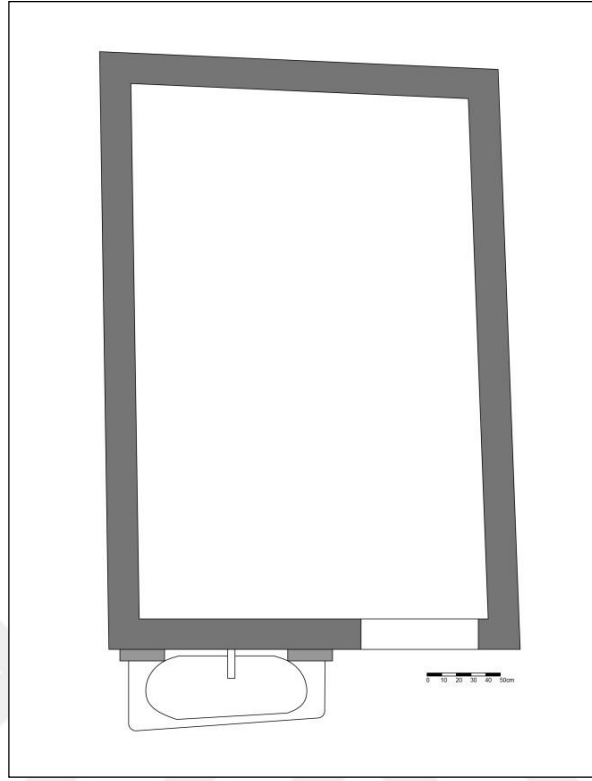
¹⁵² Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, 81.

payede sivastikalarla çevrelenmiş üçer tane pano yer alır (Foto. 32). Üst bölümde ise silmelerle hacim kazandırılmış yuvarlak bir kemer ve kemer boşluğunda çeşitli malzemeler koymak için (sabun, tas, vs.) yapılmış tas yuvalığı yer almaktadır. Kemer köşeliklerinde karşılıklı olarak yerleştirilen iki tane gülbezek motifi ile çeşmenin kompozisyonu tamamlanmıştır. Çeşmeye bitişik olarak sonradan yapılan çamaşırhane üst örtüsü Marsilya kiremit kaplıdır. Çamaşırhane kare bir formda yapılmıştır. İçerisinde ocak nişi ve suyun depo edildiği hazne bölümü yer alır. Bu depo günümüzde halkın kullanımına açık olup çamaşırhane olarak işlevini sürdürmektedir.

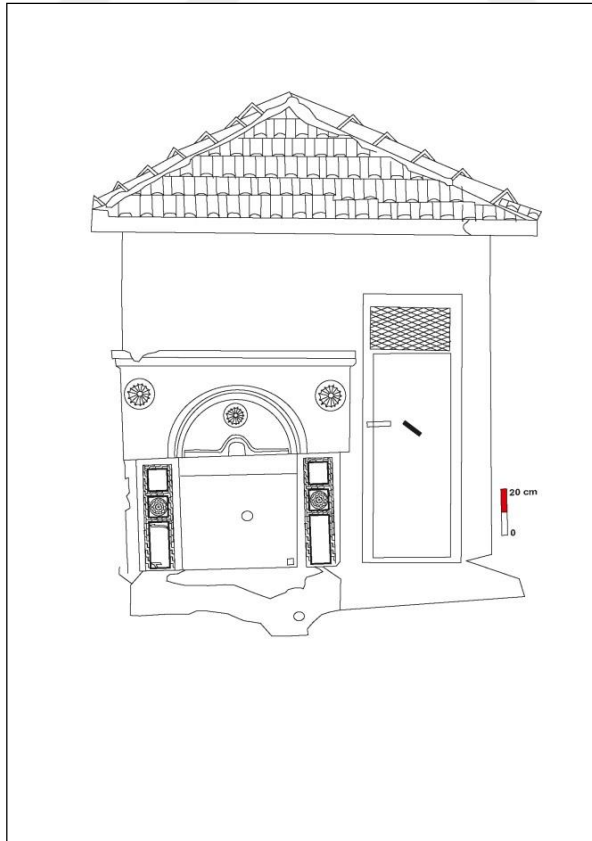
Süsleme Özellikleri: Çeşmenin üzerinde birkaç tane süsleme ögesi kullanılmıştır. Orijinal olan alt kısımda, taşıyıcı özelliğe sahip karşılıklı olarak yerleştirilen iki mermer paye sivastikalarla çevrelenmiştir. Bu mermer bloğun yüzünde sivastika motifi ile hareketlendirilmiş üçer bölüm yer almaktadır. Altta, kitabe yazılı olan ancak günümüzde elif harfi dışında tamamen tahrip edilmiş dikdörtgen kitabelik yer alır. Orta pano da kare olarak çevrelenen ve içerisine gülbezek motifi işlenmiş bir bölüm bulunur. Üst pano da kare formlu bir kitabe yazılı olduğu düşünülen fakat yine tamamen kazınmış bir bölüm dikkati çekmektedir. Geç dönemde beton malzemeden inşa edilen çeşmenin üst kısmında kemer boşluğu içerisine bir tane ve yine kemer köşeliklerine karşılıklı gelecek şekilde daire içerisinde çiçek motifi işlenerek süsleme ögesi tamamlanmıştır.

Malzeme ve Teknik: Çeşmenin iki ayrı dönem özelliği gösterdiği bilinmekte olup alt bölümde mermer malzeme, üst bölümde geç dönem özelliği gösteren betonarme malzeme kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çeşmenin kurnası mermer malzemelidir.

Çizim 19: Meydan Çeşmesi Planı (B. Özyürek)

Çizim 20: Meydan Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen)

Fotoğraf 29: Meydan Çeşmesi Genel Görünüm

Fotoğraf 30: Çeşmenin Yuvarlak Kemer Formu

Fotoğraf 31: Çeşmenin Taşıyıcılarından Bir Detay

Fotoğraf 32: Çeşmenin Kurnası

3.1.12. Dilarem eşmesi

Fotoğraf No: 33

Çizim No: 21-22

Adı: Dilarem eşmesi

Yeri: Kütahya İli, Merkez İlçe Cemalettin Mahallesi, Dilarem Sokak'ta bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 930, Parsel 170, Pafta 33'da yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'24.60" K - 29°58'33.39"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografi/39.42196202030671/29.97712165117264>

Tarihi: Çeşmenin üzerinde ve çevresinde herhangi bir kitabe yoktur. Bu nedenle çeşmenin yapanı, yaptıranı ve tarihi hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Yuvarlak kemer formu ve dönem özellikleri itibariyle çeşmeyi 18. yüzyılın sonuna tarihlendirmek mümkündür.

Kitabe: Kitabesi yoktur.

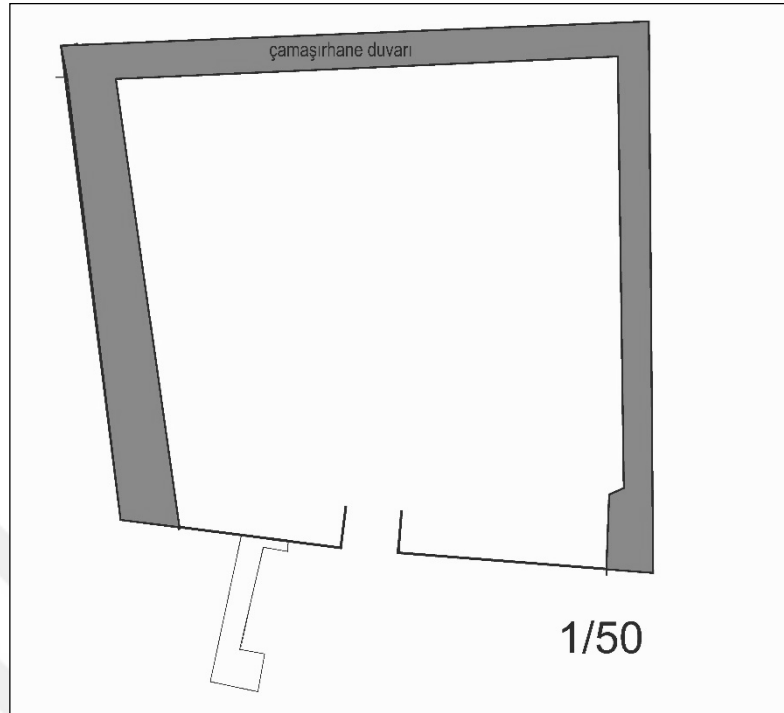
Mimari Özellikleri: Dilarem eşmesi 2 m yüksekliğinde, 1.53 m genişliğindedir. Bağımlı eşmeler grubundadır. eşme yuvarlak bir kemere sahip olup iki yandan sütunceler üzerine oturtulmuştur. Sağda yer alan sütünce çeşmeye daha sonradan inşa edilen amaşırılığın duvarı içerisine gömülmüştür ve bu sütuncenin başlığı büyük ölçüde sağlam iken solda yer alan sütuncenin başlığı tahrip olmuştur. Yuvarlak kemer, dışta 1.35 m ölçülerinde daha ince ve geniş bir silme ile çevrelenmiştir. Kemer nişi açıklığı 95 cm olup burada daha sonradan konulan "Bismillahirrahmanirrahim" yazan mermer bir kitabe vardır. Orijinalinde burada bir kitabe olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tarihi kitabeye ulaşılammıştır. Ayna taşı üzerinde sabun ve bardak konulması için açılan küçük bir niş dikkat çekmektedir. Bu nişin hemen altında daha sonradan açılan bir musluk mevcuttur. Orijinal olan lüle deliğinin yolun yükselmesi nedeniyle kullanılmadığı görülmektedir. Çeşmenin kurnası 53 cm derinliğinde olup iki yanda sekiler yer almaktadır. Çeşmenin bünyesiyle bitişik olan çamaşırılık içerisinde bir ocak nişi ve çamaşır yıkama taşları mevcuttur. amaşırılığın hemen önünde yer alan ve buraya sonradan getirilen beton malzemeli bir kurna bulunmaktadır. amaşırılığın bölge halkı tarafından gündelik işler için kullanıldığı bilinmektedir (Foto 33.).

Süsleme Özellikleri: Çeşmede herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

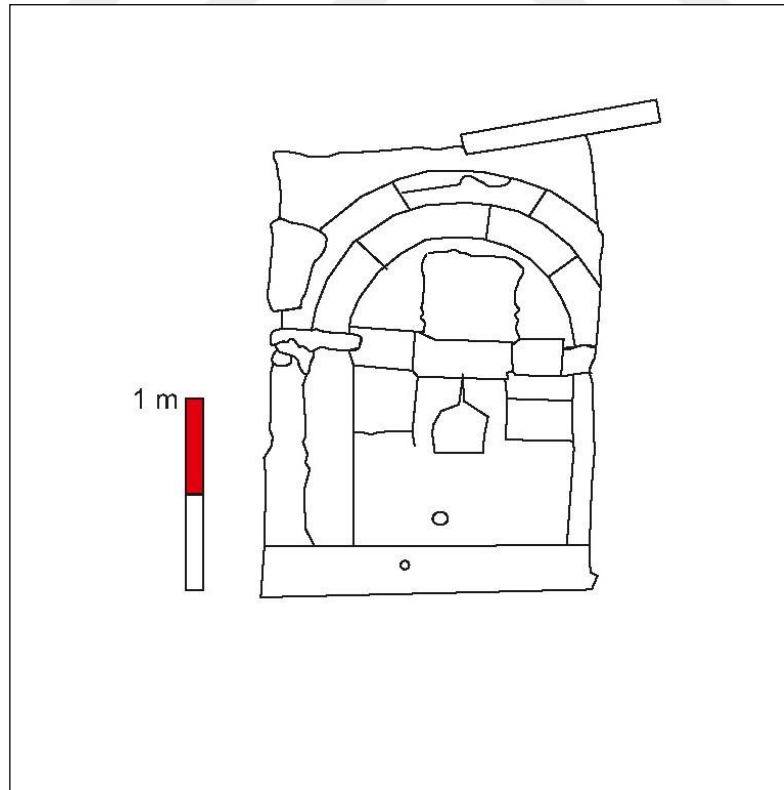
Malzeme ve Teknik: Mevcut sütuncelerden anlaşılacağı üzere çeşme, mermer malzemeden yapılmıştır. Zamanla tahrip olması nedeniyle 19 yüzyılda yuvarlak kemer, beton malzeme kullanılarak yeniden inşa edilmiştir. Çeşme geçirdiği onarımlar sonucunda, yuvarlak kemerin üst bölümünün sıvandığı görülmektedir. Ahşap bir sundurma üzerine kiremit çatı ile çeşmenin formu tamamlanmıştır. Çeşmenin oldukça derin olan kurnasının orijinalinde mermer malzemeli olduğu görülmektedir. Çeşmenin diğer bölümlerinde olduğu gibi bu kısımda beton ile sıvanmıştır. Yakın zamana kadar çeşme yeşil bir renk ile boyalı iken bu renkten vazgeçilerek beyaz renkli bir boya ile yeniden boyanmıştır.

Çizim 21: Dilarem Çeşmesi Planı¹⁵³

Çizim 22: Dilarem Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen)

¹⁵³ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 33: Dilarem Çeşmesi Genel Görünüm

3.1.13. Hacı İbrahim Sokak Çeşmesi

Fotoğraf No: 34-35

Çizim No: 23-24

Adı: Hacı İbrahim Sokak Çeşmesi

Yeri: Kütahya İli, Merkez İlçe Cemalettin Mahallesi, Hacı İbrahim Sokak'ta bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 930, Parsel 140, Pafta 33'da yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'22.10" K - 29°58'30.21"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/145973/930/140/1556106365710>

Tarihi: Çeşmenin yapını, yaptırını ve tarihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Buna Karşın çeşmenin düzeni ve kemer formu itibariyle Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi, Ilık Çeşme ve Paşa Çeşmesi ile benzer özellikler göstermektedir. Bu nedenle yapı 18. yüzyılın sonlarına tarihlendirilebilir.

Kitabe: Cemaleddin Mahallesi muhtarından edinilen bilgiye göre, çeşmenin kitabesinin günümüzden yaklaşık 20 yıl öncesine kadar var olduğu ancak kitabenin bu tarihten sonra çalındığı bilgisine ulaşılmıştır. Mevcut çeşmede kitabe yoktur.

Mimari Özellikleri: Çeşme yanındaki yapıyla bitişik olup, bağımlı çeşmeler grubundadır. Çeşmenin mevcut bakiyesinden alınan ölçüler doğrultusunda, yüksekliğinin 1.80 m, genişliğinin ise 1.62 m ölçülerinde olduğu tespit edilmiştir. Çeşmenin yuvarlak kemeri düzgün hatlı olup, içte kalın, dışta daha ince bir silme ile çevrelenmiştir. Kemer köşeliklerinde mevcut durumu doğrultusunda herhangi bir bezeme unsuru yoktur. Yuvarlak kemer iki yanda payeler üzerine oturtulmuştur ve bu duvar payeleri 40 cm genişliğindedir. Kemer nişi içerisinde kare formu bir kitabe boşluğu dikkati çeker; ancak kitabe buradan sökülmüştür. Ayna taşı boş bırakılmış olup burada çeşmenin lülesi bulunmaktadır. Dikdörtgen formu kurna 1980'lere kadar çeşme ile uyumlu bir bütünlük sergilerken, yolun yükselmesinden dolayı zemin seviyesinin altında kalmıştır (Foto. 34).

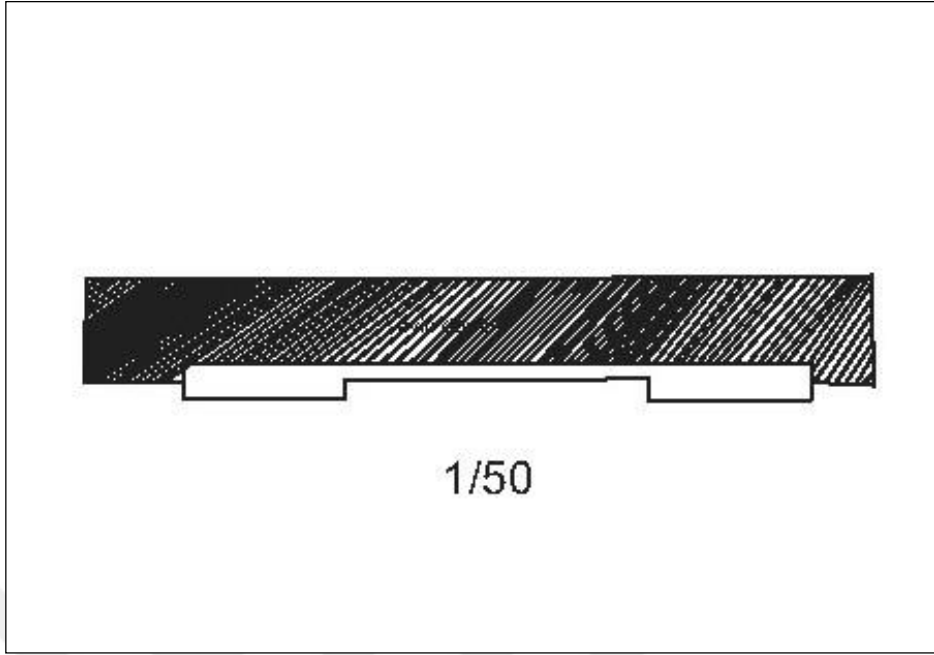
Süsleme Özellikleri: Yapının üzerinde herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

Malzeme ve Teknik: Çeşmenin orijinal parçalarından kalan izler doğrultusunda düzgün kesme taştan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Çeşmenin geçmiş yıllarda var olan fotoğraflarına göre¹⁵⁴ kireç ile boyandığı anlaşılyorken, günümüzde sıvalı olduğu ve üzeri mavi renkli bir boya ile boyandığı görölmektedir (Foto. 35).

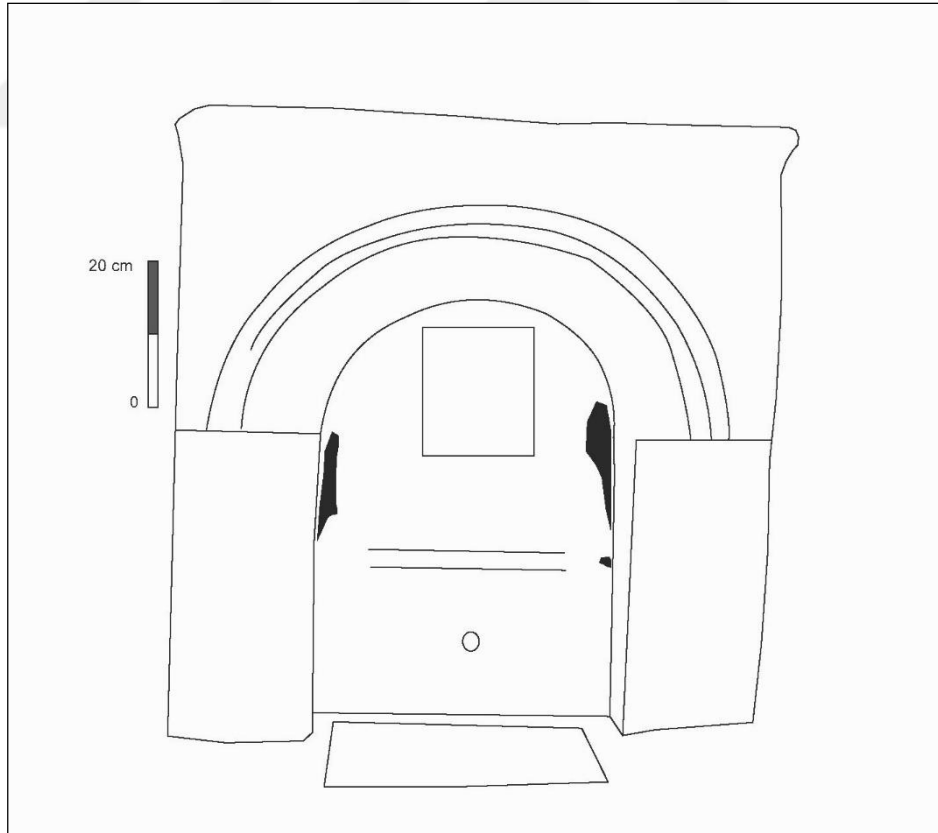

¹⁵⁴ Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, 88.

Çizim 23: Hacı İbrahim Çeşmesi Planı¹⁵⁵

Çizim 24: Hacı İbrahim Çeşmesi Cephe Çizimi (G. Öncelen)

¹⁵⁵ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 34: Hacı İbrahim Sokak Çeşmesi Genel Görünüm

Fotoğraf 35: Çeşmenin Yuvarlak Kemer

3.1.14. Fuat Paşa Çeşmesi

Fotoğraf No: 36-37

Çizim No: 25-26

Adı: Fuat Paşa Çeşmesi

Yeri: Fuat Paşa Mahallesi, Adnan Menderes Bulvarı'nda bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 2549, Parsel 9'da yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'29.70" K - 29°58'29.96"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/145973/166/174/1556106559648>

Tarihi: Çeşmenin üzerinde yer alan kitabesi büyük oranda tahrip olduğu için okunamayacak hale gelmiştir. Buna karşın çeşmenin düzeni ve kemer formu itibariyle Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi, Ilık Çeşme ve Paşa Çeşmesi ile benzer özellikler göstermektedir. Bu nedenle yapı 18. yüzyılın sonlarına tarihlendirilebilir.

Kitabe: Kemer nişi içerisinde yer alan kitabe, üç sıra halinde olup, altı bölüme ayrılmıştır. Üzerinde yazan ifadelerin büyük oranda tahrip olmasından dolayı kitabe okunamamıştır (Foto. 36).

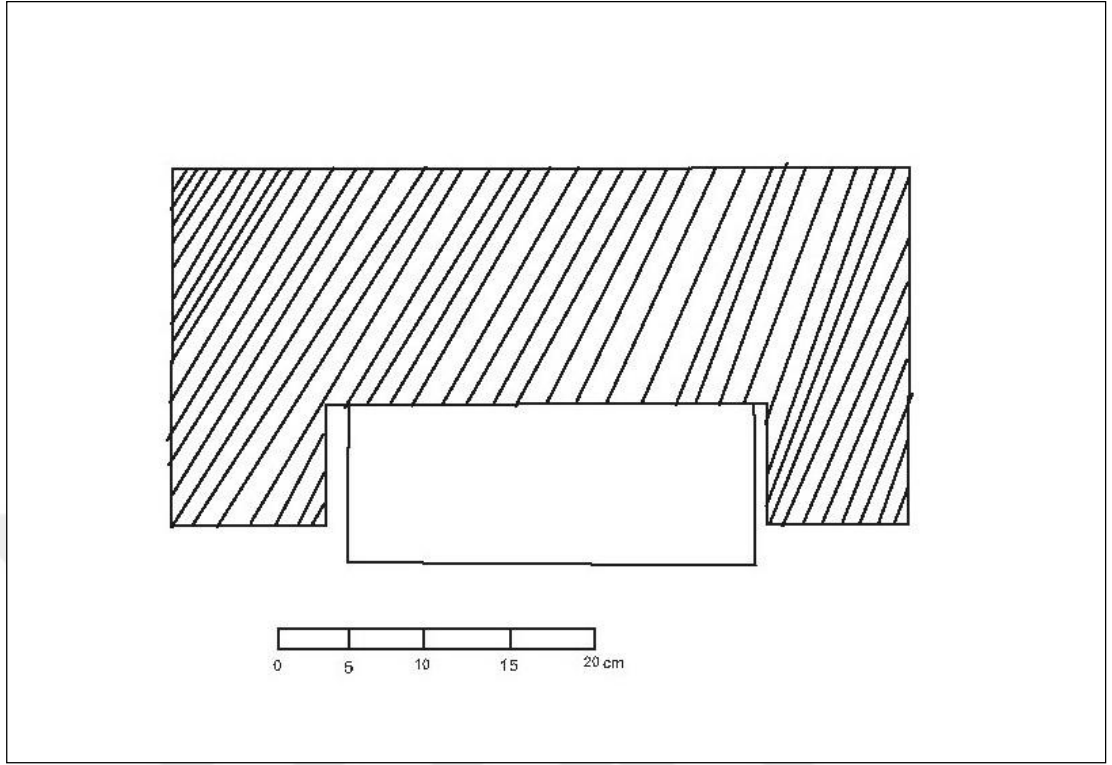
Mimari Özellikleri: Bağımsız çeşmeler grubunda yer alan Fuat Paşa Çeşmesi'nin yalnızca kemer bölümü sağlam durumdadır. Çeşmenin mevcut kemerinden alınan ölçüler doğrultusunda 1.80 m yüksekliğinde ve 82 m genişliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Yuvarlak bir kemere sahip olan çeşme, dışta daha kalın tutulan iç bükey bir silme ile içte ise bir içbükey bir dış bükey iki silme ile hareketlendirilmiştir. Kitabenin kemer nişi içerisinde olduğu görülmektedir. Çeşme sadece yuvarlak bir kemer formundan ibaret olup bu kemeri taşıyan ayaklar yoktur ve kemerin etrafı ve üstü mermer bir malzeme ile kaplanarak doğrudan zemin seviyesi üzerine oturtulmuştur. Suyun akışını sağlayan lüle, kitabenin alt bölümünün delinerek buraya yerleştirilmesi sonucu oluşturulmuştur. Çeşmenin önünde yer alan yalak biçiminde mermer havuz, kemerin etrafını ve üstünü çevreleyen mermer ile aynı özelliktedir (Foto. 37).

Süsleme Özellikleri: Çeşmenin üzerinde herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

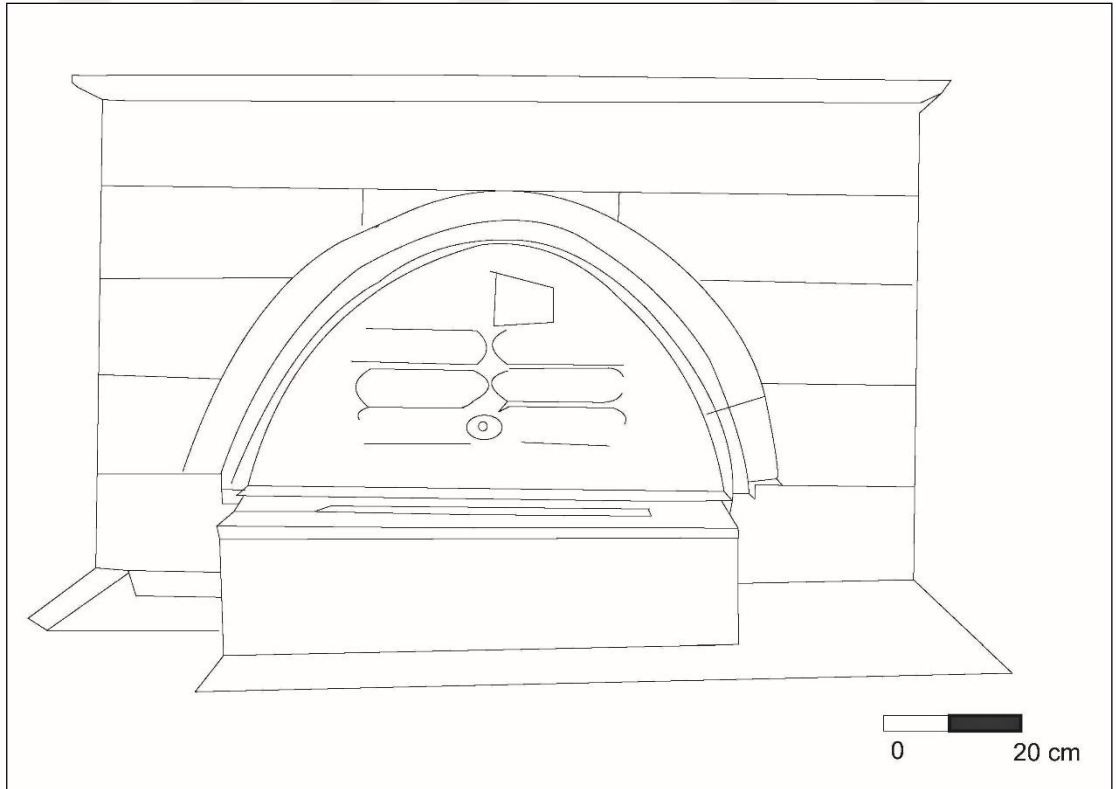
Malzeme ve Teknik: Orijinal olan yuvarlak kemerin kesme taş malzemedен yapıldığı anlaşılmaktadır. Lüle ise pirinç dökmedir.

Çizim 25: Fuat Paşa Çeşmesi Planı¹⁵⁶

Çizim 26: Fuat Paşa Çeşmesi Cephe Çizimi

¹⁵⁶ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 36: Fuat Paşa Çeşmesi Kitabesi

Fotoğraf 37: Fuat Paşa Çeşmesi Genel Görünüm

3.1.15. Balpınar Sokak Çeşmesi

Fotoğraf No: 38-41

Çizim No: 27-28

Adı: Balpınar Çeşmesi

Yeri: Kütahya İli, Merkez İlçe Maruf Mahallesi, Balpınar Sokak'ta bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 260, Parsel 1, Pafta 53'de yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'20.74" K - 29°58'17.27"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/148453/260/1/1556107274242>

Tarihi: Çeşmenin yapını, yaptırını ve tarihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yapının yuvarlak kemerin oturduğu balusterler,¹⁵⁷ Erken Bizans Dönemi, özellikle 5-6. yüzyıllara tarihlendirilirken, çeşmenin kurnası olarak kullanılan devşirme malzeme yine Erken Bizans Dönemi'ne aittir. Devşirme malzemenin yoğun olarak kullanıldığı çeşmenin yuvarlak kemeri 18. ya da 19. yüzyıla işaret eder. Dönem özellikleri ve çevredeki çeşmelerin tarihlendirilmesine bakılarak 18. yüzyılın sonlarına tarihlendirmek mümkündür.

Kitabe: Yapının üzerinde ve çevresinde herhangi bir kitabe yoktur.

Mimari Özellikleri: Çeşmenin mevcut durumundan alınan ölçüler doğrultusunda 2.10 m yüksekliğinde, 1.20 m genişliğinde olduğu tespit edilmiştir. Dikdörtgen bir plana sahip olan çeşme, daha sonra ki yıllarda yapılmış olan çamaşırlığın kuzeydoğu duvarında yer almaktadır (Foto. 38). Çeşmenin, iki bölüme ayrıldığı görülmektedir. Alt bölümde taşıyıcı unsur olan Erken Bizans ve daha sonraları Orta Bizans Döneminde kullanılan, baluster adı verilen mimari plastik parça kullanılmıştır (Foto. 39). Balusterin bir kısmı süsleme unsuru olarak kullanılırken, bir kısmı tıpkı paye, sütun gibi taşıyıcı bir öge olarak kullanılmıştır. Çeşmeye yakın bir konumda yer alan büyük bir kilisenin varlığı, bu mimari plastik parçanın oradan getirilerek bu çeşmede kullanıldığı fikrini desteklemektedir. Balusterler tarihlendirilirken, ön yüz süslemeleri ön plana çıkar. En

¹⁵⁷ Baluster, Bizans kiliselerinde tempon başta olmak üzere solea, kathedra ve ambon gibi litürjik mimari eserler ve taşıyıcı unsurların aralarındaki levhaları sabitlemek için kullanılmış mimari elemanlara verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Aytuğ Arslan, *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastiği*, (Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2004), 61.

yaygın süsleme Erken Bizans Dönemi'nden başlayarak Orta Bizans Dönemi dâhil olmak üzere genellikle ön yüzlerde kullanılan soffit motifidir. Bu çeşmede de anlatılan tanım doğrultusunda "soffit" adı verilen bir süsleme ögesi kullanılmıştır. Bu süsleme tekniği süsleme özellikleri bölümünde detaylı olarak anlatılmıştır. Kullanım yerlerine göre balüsterlerin tek, karşılıklı ya da birbirini takip eden yüzlerine levhaların yerleştirilmesi için kanallar ya da kenet yuvaları açılmıştır. Yine bu tanımlamaya bakılarak çeşmenin, balusterleri üzerinde karşılıklı iki kenet yuvası ve yuva boşluklarında kullanılan kenetler dikkat çeker ve bu sayede yuvarlak kemer bu mimari plastik parçaya kullanılan başlık sayesinde birleştirilmiştir. Balusterlerin üzerinde çarpı işareti yer alan başlıkları görülür ve bu bölüm yuvarlak kemer ile bütünleştirilmiştir. Çeşmenin alt bölümü ile birleştirilen üst bölümü ise geç dönemde inşa edilmiş yuvarlak bir kemer formuna sahiptir (Foto. 40). Kitabelik bölümünün ince bir silme ile çevrelendiği anlaşılmaktadır ve bu silme içerisinde bitkisel süslemeler yer almaktadır. Çeşmenin ayna taşı bölümünde açılan bir delik vasıtasıyla suyun akışı dört yapraklı yonca şeklinde olan devşirme malzemeli vaftiz çanağının, kurna olarak kullanıldığı bölüme akıtılmaktadır. Çeşmeden sonraki yıllarda yapıldığı malzeme itibariyle anlaşılan çamaşırlık bölümünde, iki ocak nişi ve çamaşır yıkama taşlarının varlığı tespit edilmiştir.

Süsleme Özellikleri: Çeşmede birkaç süsleme unsurunun birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki çeşmenin "baluster" adı verilen mimari plastik parça üzerinde yer alan "soffit" olarak isimlendirilen süsleme ögesidir. Bu süsleme unsuru mermer zemin üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış içte ince ve uzun dikdörtgen bir silme, bu silmenin etrafında iç içe geçmiş daha ince bir silme yer alır. Bu düzgün hatlı silmelerin uç kısımlarında yarım ay şekli verilerek birbiri içinde devam eden bir kuşak oluşturulmuştur. Balusterlerin üzerinde karşılıklı olarak yerleştirilmiş geç dönemde inşa edildiği anlaşılan, üzerlerinde kazıma tekniğiyle çarpı işareti oluşturulmuş başlıklar yer almaktadır. Bu başlıklardan sağdaki oldukça tahrip olmuş, solda yer alan başlık ise formunu korumuştur. Başlıkların üzerinde yer alan yuvarlak kemerin etrafını çevreleyen silme içerisinde bitkisel süslemelerin olduğu dikkati çekmektedir. Bu süslemelerin ilki kemerin her iki yanında yer alan alçak kabartmalı altı kollu yıldız motifinden yola çıkılarak oluşturulmuş çiçek deseni görülmektedir. Kemer köşeliğinde ise daha büyük hatlı olarak yapılmış, beton zemin üzerine kazıma tekniği kullanılarak oluşturulmuş

karşılıklı iki altı kollu yıldız motifi görülmektedir. Bu motifin ortasında yine karşılıklı gelecek şekilde hilal motifi kullanılarak kompozisyon tamamlanmıştır.

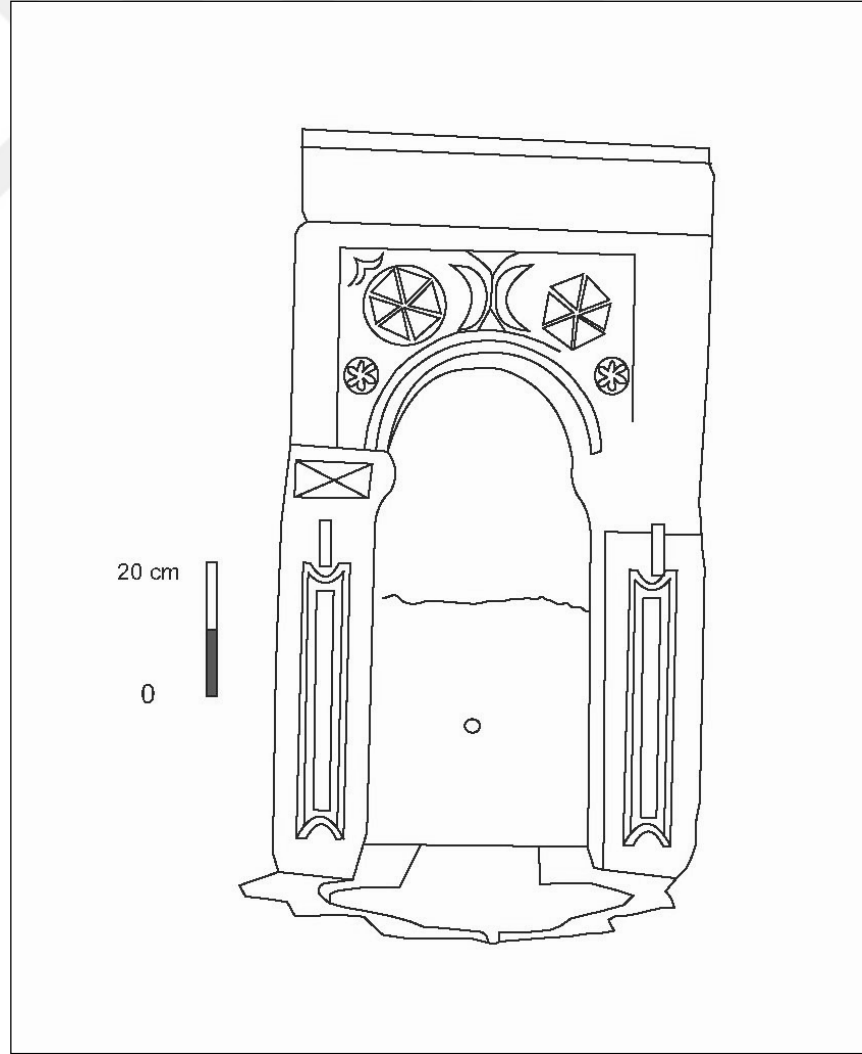
Malzeme ve Teknik: Balpınar çeşmesinde devşirme malzemenin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu çeşmede taşıyıcı eleman olarak kullanılan balusterlerin mermerden inşa edildiği, dört yapraklı yonca biçiminde haç şeklinin oluşturulduğu vaftiz çanağının yine mermer malzemeli olduğu görülmektedir (Foto. 41). Balusterlerin üzerinde yer alan başlıkların ve yuvarlak kemerin geç dönem malzemesi olan betondan yapıldığı anlaşılmaktadır. Balusterlerin üzerinde soffit adı verilen motifin kazıma tekniğinde yapıldığı, yuvarlak kemeri çevreleyen silmenin içerisinde yine kazıma tekniğinde alçak kabartmalı bitkisel ve geometrik süsleme öğeleri görülmektedir.

Çizim 27: Balpınar Sokak Çeşmesi Planı (B. Özyürek)

Çizim 28: Balpınar Sokak Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen)

Fotoğraf 38: Balpınar Sokak Çeşmesi Genel Görünüm

Fotoğraf 39: Çeşmenin Devşirme Taşıyıcıları (baluster)

Fotoğraf 40: Çeşmenin Yuvarlak Kemer

Fotoğraf 41: Çeşmenin Devşirme Malzemeli Kurnası

3.1.16. Eyüp Ağa Çeşmesi

Fotoğraf No: 42-43

Çizim No: 29-30

Adı: Balıklı Cami Çeşmesi (Eyüp Ağa Çeşmesi)

Yeri: Kütahya İli, Merkez İlçe, Balıklı Mahallesi, Balıklı Caminin kuzey duvarında bulunur. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 87, Parsel 9, Pafta 16’da yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25’12.29" K - 29°58’45.40"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/144746/87/9/1556100540044>

Tarihi: Balıklı çeşmesi, Balıklı cami bünyesinde bulunmaktadır. Yapı ilk yapıldığında mescit olarak inşa edilmiştir. Giriş kapısının üstünde, kapatılmış kasnak penceresinin sağ tarafında batı cephede yer alan 5 satırlık Selçuklu sülüsü ile yazılmış kitabe en eski kitabe olup, burada mescidin M. 1236-1237 tarihinde Selçuklu ümerasından İmadettin Hazer Dinari tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Giriş kapısının üstünde, kapatılmış kasnak penceresinin solunda doğu cephede M. 1381-1382 yıllarında Germiyanogulları Dönemi’nde Özbek Subaşı tarafından onarım gördüğü belirtilmiştir. Minare kaidesinde yer alan beş satırlık mermer kitabede M. 1642-1643 yıllarında Salih Mehmed Efendi tarafından minare ve minber eklenerek camiye çevrildiği yazılıdır. Küçük bir kitabede ise Hacı Mustafa’nın vasiyeti üzerine oğlu Hafız’ın, harabeye dönmüş camiyi yeni bir eser inşa edercesine ihya ettiği yazılıdır. M. 1800-1801 tarihlerinde yapılan bir onarım sırasında caminin kuzey duvarına Eyüp Ağa adında bir hayırsever tarafından çeşme yaptırılmıştır¹⁵⁸ (Foto: 42).

Kitabe: Çeşmenin kitabesinde:

Mâşâallâh

Sâhibü’l-hayrât El-hâc Eyyûb Ağa-zâde Eyyûb? Efendi

Sene 1216 [1801/02] yazılıdır. Ancak kitabedeki tarihin son rakamı kısmen tahrip olduğu için 1215 ya da 1216 yılı olduğu konusunda kesinliğe varılamamıştır.

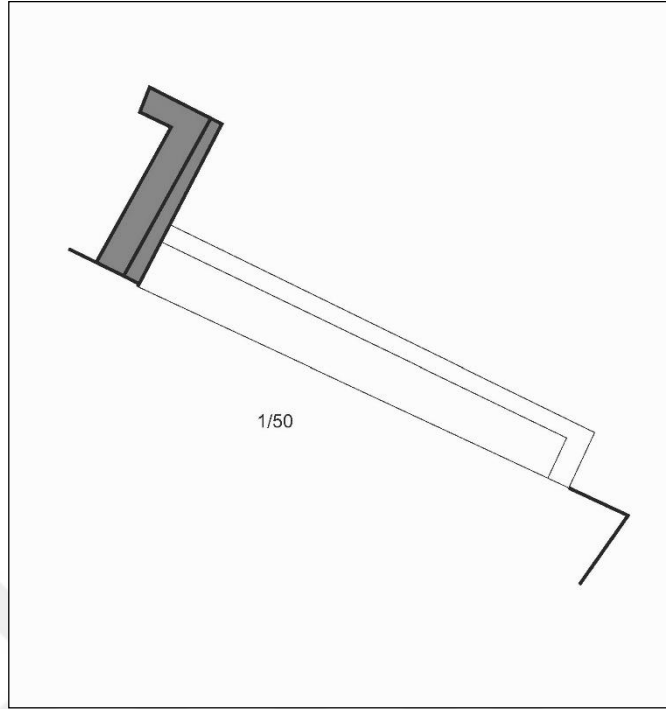
¹⁵⁸ Faruk Şahin, “Kütahya’da Çinili Eserler”, *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya* (İstanbul: Formül Matbaası, 1981-1982), 129; Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 218-219.

Mimari Özellikleri: Caminin kuzey avlu duvarı içerisinde yer alan çeşme, bağımlı çeşmeler grubundadır. 1 m yüksekliğinde olup 62 cm genişliğindedir. Yol seviyesinin yükselmesinden dolayı çeşmenin kurnası zemin seviyesinden aşağıda kalmıştır (Foto. 43). Sütünce başlıklarının üzerinde birbiri ardına yükselen bitkisel süslemeler yer alır. Sağ sütuncenin başlığı üzerinde yer alan bitkisel süsleme kısmen belirgin olsa da, sol taraftaki bitkisel süsleme büyük oranda tahrip olmuştur. Mermer yüzey oyularak yuvarlak kemer formu verilmek istenmiştir. Yuvarlak kemerin üzerinde ise "Mâşâallâh" yazılıdır. Kemer nişinde yer alan kitabede ise çeşmeyi yaptıran Eyüp Ağa isimli bir hayırseverin hayrat olarak bu çeşmeyi yaptırdığı ifade edilmiştir. Suyun akışını sağlayan lüle, pirinç dökmedir. 65 cm genişliğinde, 35 cm boyunda yine mermer malzeme kullanılmış olan çeşmenin kurnası, zemin seviyesinden aşağıda kalmıştır. Kütahya Koruma Kurulu'ndan alınan belge ve fotoğraflardan yola çıkılarak, çeşme ilk yapıldığı 19. yüzyılda caminin kuzey avlu duvarından birkaç cm daha dışa taşıntılı iken, son onarımında avlu duvarının içine daha çok gömülmüştür. Suyu oldukça gür akan Eyüp Ağa çeşmesi bölge halkı tarafından hala kullanılmaktadır.

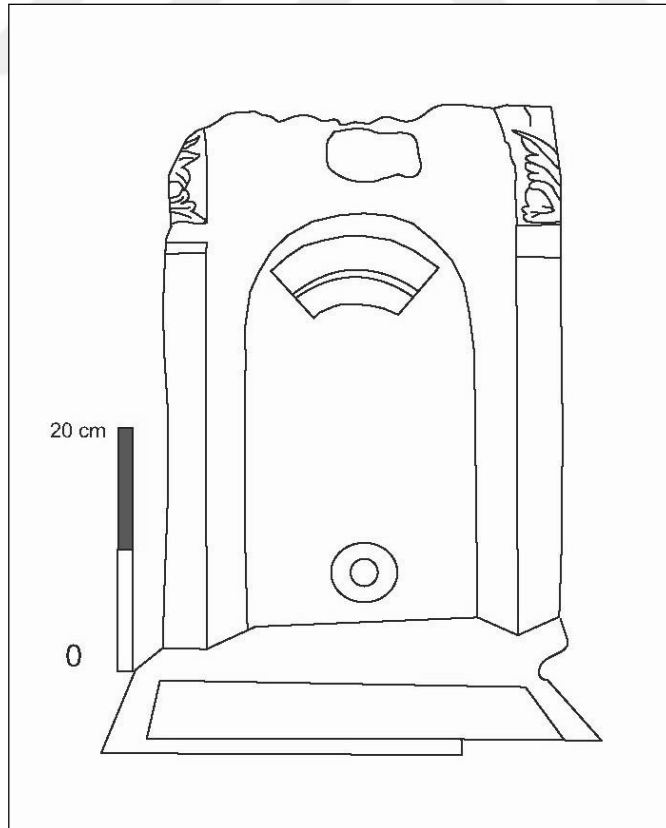
Süsleme Özellikleri: Tek parça bir blok olarak yaptırılan çeşme, mermer yüzeyin oyulması ile yuvarlak kemerli bir forma getirilmiştir ve iki yanda sütunceler ile desteklenmiştir. Çeşmenin süslemeleri sadece sütünce başlıkları üzerinde yer almaktadır. Sağ başlıkta kısmen varlığı anlayabildiğimiz birbiri ardına yükselen yaprak motifi dikkati çekerken, sol tarafta yer alan sütünce başlığı üzerinde büyük ölçüde tahrip olan yaprak motifi görülmektedir.

Malzeme ve Teknik: Eyüp Ağa Çeşmesi, Dokimeion mermerinden üretilmiş bir mezar stelinden ibarettir. Yani bir devşirme malzemenin dönüştürülmesiyle yapılmıştır. Çeşmenin lülesi pirinç dökmedir.

Çizim 29: Eyüp Ağa Çeşmesi Planı¹⁵⁹

Çizim 30: Eyüp Ağa Çeşmesi Cephe Çizimi (A. Öncelen)

¹⁵⁹ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 42: Eyüp Ağa Çeşmesi Genel Görünüm

Fotoğraf 43: Eyüp Ağa Çeşmesi Detay

3.1.17. Sultanbağı Çatal Çeşme

Fotoğraf No: 44-46

Çizim No: 31-32

Adı: Sultanbağı Çatal Çeşme

Yeri: Kütahya İli, Merkez İlçe, Sultanbağı Mahallesi, 1.Sultan Sokak'ta yer alır. Tapu Kadastro bilgilerine göre Ada 456, Parsel 1, Pafta 66' de kayıtlıdır.

Koordinatlar: 39°24'55.56" K - 29°58'11.78"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/144745/456/1/1556101041038>

Tarihi: Çeşmenin üzerinde yer alan dört satırlık kitabesinde, H. 1218, M.1803-1804 yıllarında onarım sırasında bu çeşme yaptırılmış olmalıdır (Foto. 44).¹⁶⁰ Bu nedenle çeşme daha önceki bir tarihte yapılmıştır.

Kitabe: Mermer zemin üzerine yazılmış dört satırlık kitabede:

Bu çeşme-i rana yön gösterip devran edip ikbal

Zeyn-el Abidin tamir ve ihya etti alel al

Felek duar ideni görmüş değil ...?

Hudanın kudreti ab-ı hayat iç eyleme ihmal

Bina evveli ziyr-ü zeyn-ü asa idi cana

Kıyamen bir zeman Beyt-i hüda 'ya etti istikbal

Teberruk kastiyle Rüşdi didi tamire tam tarih

Bu çeşme-i bir sü şürb-revan Allah-ü alemhal

H.1218 M. 1803-1804

Bu onarım kitabesinden de anlaşılacağı üzere mescidin çeşme ve çamaşırlığın daha önce yapıldığı ve H. 1218, M. 1803-1804 tarihinde, Ağaçoğlu Zeynel Abidin isimli bir hayır sahibi tarafından onarım ve ihya edildiği anlaşılmaktadır.¹⁶¹

¹⁶⁰ Arıkan, *Tanzimat Döneminde Kütahya*, 175.

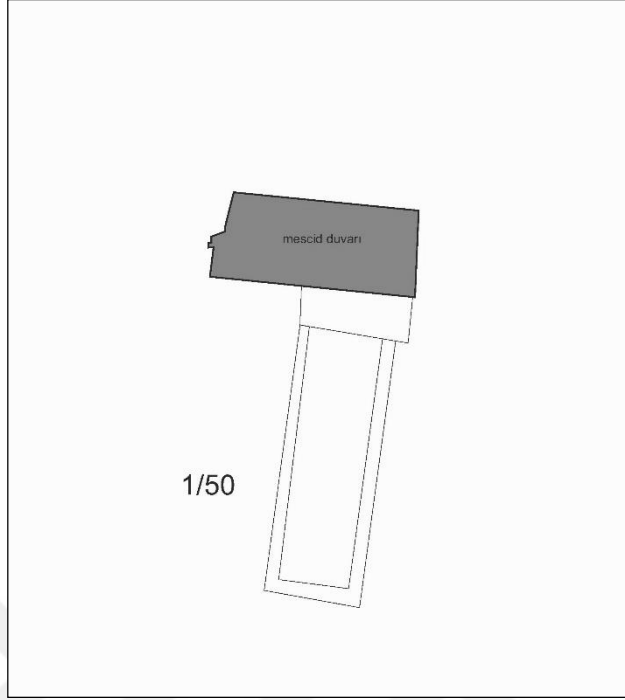
Mimari Özellikleri: Çeşme, Çatal Cami Mescidi ya da Ahi Arslan Mescidi olarak da bilinen yapının güneydoğu köşesinde ezan köşkünün hemen altında yer almaktadır. Bağımlı çeşmeler grubundadır. Mescidin duvarıyla bitişik konumdadır. Çeşmenin eni 84 cm, yüksekliği ise 99 cm'dir (Foto.45). Kareye yakın dikdörtgen formlu beton malzemeden yapılmış çeşmenin ön yüzüne mermer kullanılarak inşa edilen dört satırlık onarım kitabesi yer almaktadır. Kitabe 43 cm yüksekliğinde ve 84 cm genişliğindedir. Kitabenin hemen altında yer alan lüle kullanılmamış, lülenin hemen üstüne yerleştirilmiş bir musluk vasıtasıyla suyun akışını sağlanmıştır. Çeşmenin önünde yer alan 1.94 m boyunda ve 76 cm eninde uzunlamasına yerleştirilmiş suyun gideğini sağlayan yalak bulunur (Foto. 46). Mescidin içerisinde zemin katında çeşmenin çamaşırlığı bulunmaktadır. Çamaşırlığın batı duvarında üç adet, doğu duvarında ise iki adet ocak nişi ve çamaşır tekneleri bulunmaktadır.

Süsleme Özellikleri: Çeşmede herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

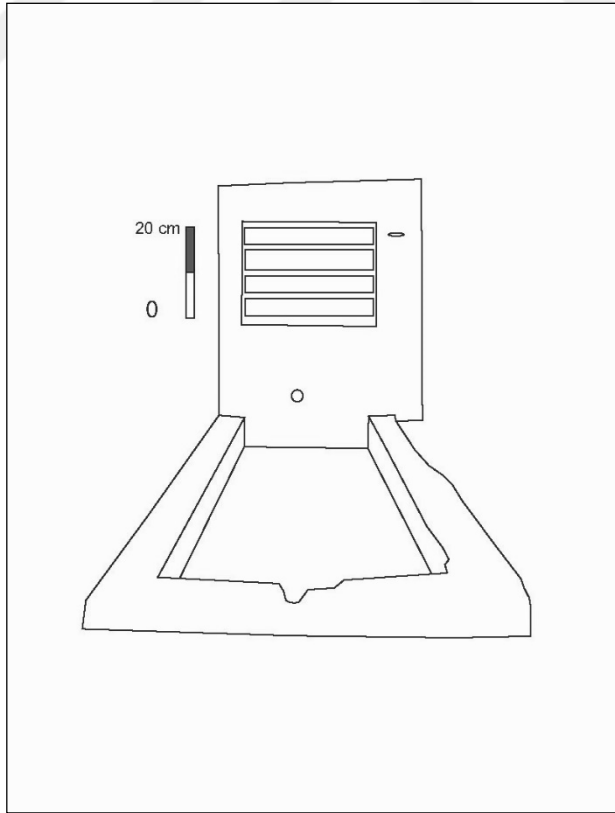
Malzeme ve Teknik: Çeşme beton malzemeden yapılmış olup üzerinde yer alan kitabe mermer malzeme kullanılarak yapılmıştır. Çeşmenin lülesinde ise bakır kullanılmıştır.

¹⁶¹ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 265; Kalyon, *Kütahya’da Su Medeniyeti*, 24.

Çizim 31: Çatal Çeşme Planı¹⁶²

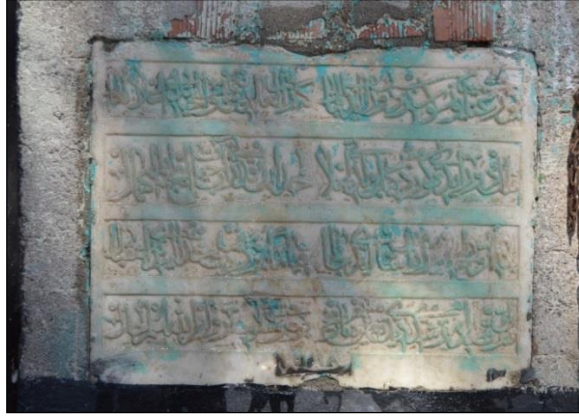

Çizim 32: Çatal Çeşme Cephe Çizimi (A. Öncelen)

¹⁶² Kütahya Kültür Varlılarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 44: Çatal Çeşme Kitabesi

Fotoğraf 45: Çatal Çeşme Genel Görünüm

Fotoğraf 46: Çeşmenin Yakından Görünümü

3.1.18. Sıcak Çeşme

Fotoğraf No: 47-50

Çizim No: 33-34

Adı: Sıcak Çeşme (Iscak Çeşme)

Yeri: Kütahya İli, Merkez İlçe, Börekçiler Mahallesi, 2. Ahi Mustafa Sokak'ta bulunmaktadır. Tapu ve kadastro bilgilerine göre Ada 324, Pafta 58, Parsel 2'de kayıtlıdır.

Koordinatlar: 39°24'58.27" K - 29°58'31.51"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografi/39.41612500761367/29.975469410419468>

Tarihi: Çeşmenin çamaşırlığı üzerinde yer alan kitabesinde H. 1232, M. 1816-1817 tarihi yazılıdır (Foto. 47).

Kitabe: Çeşmenin çamaşırlığında yer alan iki bölüme ayrılmış 3 satırdan oluşan iri sülüs hatla yazılan kitabede:

Silahşöranı devletten Selim'ün ... meşhur

Huda sevk eyledi hankah itmeye mamur

Güzel fevvarelu bahsi safa ile mai derunu

Yakup Abi hayat ile Kamuni eyledi mesrur

... eylugin kılsın

İndi avazale ... it sayini meşkur

1232

Okunuşu

Devletin silahşörlerinden Selim'in ... meşhur

Tanrı onu tekke yapmaya sevk eyledi

Güzel fiskiyeli safa bahşeden içindeki suyla

Ebediyet suyuyla herkesi mutlu etti

... iyiliğini kılsın

Bir ses şe tarih indi... çabasına teşekkürler edilen ifadeleri yazılıdır.

Kitabe, uyak ve kafiye bakımından incelendiğinde şiir olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlıca da her harfin bir sayısal değeri olduğu bilindiğinden kitabedeki sayısal değerlerin toplamı 1232 sayısını vermektedir. Kitabenin altında yer alan küçük bir panoda da H. 1232, M. 1816-17 sayısı yazılır. Ancak çeşmenin kim tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Çamaşırlığın sol köşesinde duvara bitişik durumda olan çeşme bağımlı çeşmeler grubundadır ve çeşme mermer malzemeden yapılmış olup iki parçadan oluşmaktadır. 1.10 m eninde ve 1.03 m yüksekliğinde olan çeşme oval biçimli bir kurnaya sahiptir (Foto. 48). Kaş kemer benzeri bir profille çevrelenen yuvarlak kemerli çeşme, iki yanda profilli ince silmelerle hareketlendirilmiş sütuncelere oturmaktadır. Sütunceler üzerinde karşılıklı iki dal, dallardan çıkan yaprak ve çiçek motiflerinden gelişerek sonlanan ters koçboynuzu ile sonlanmış bitkisel süslemeler dikkat çeker. Kemer nişinde kilit taşı seviyesinin altından aşağı sarkan yarım daire biçimli ve profilli silmeli ters bir tepelik yer alır. Bu süsleme öbeği iç içe beş silmeden oluşur. Üst kısmı ise haçvari biçimli bir taç ile sonlanarak barok üslubunu anımsatır. Kemer nişinin sağ köşesinde haçın kollarından gelişerek meydana getirilmiş süsleme yer alır ve bu süslemelerle madalyon görünümü verilmiştir. Muhtemelen sol köşede de aynı madalyon figürü işlenmiş olmalıdır; fakat günümüzde yoktur. Çeşme geç dönem özelliklerini yansıtsa da antik dönem mimari özelliklerinden esinlenerek yapılmıştır.

Çamaşırlığa, Sultanbağı caddesinden demir bir kapı ile girilmektedir. Kapının karşısındaki duvarda üç adet ocaklık ve ocaklıkların önünde 4 adet çamaşır yıkama taşı bulunur. Güney ve doğu duvarda iki adet yalak yer alır. Güney duvarda çeşmenin kitabesi bulunmaktadır. Çamaşırlıkta üç adet pencere açıklığı bulunurken çatı örtüsü Marsilya kiremit kaplıdır ve üç adet baca yer alır (Foto. 49).

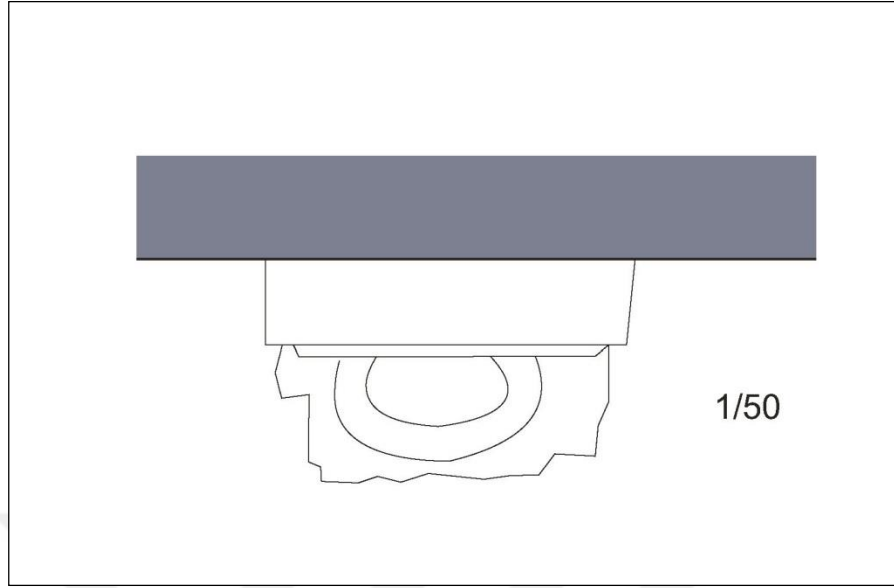
Fen İşleri Müdürlüğü'ne, 2012 yılında, mahalle sakinleri tarafından yazılan bir dilekçede, çamaşırlığın amacı dışında kullanıldığı, tinercilerin barınağı olduğu ve güvenlik açısından çevreye rahatsızlık verdiği belirtilerek yıkılıp yerine park yapılması

talep edilmiştir. Dilekçe, Koruma Bölge Kurulu'na uygun bulunması durumunda çeşme ve kitabesinin başka yere taşınacağı belirtilmiştir.

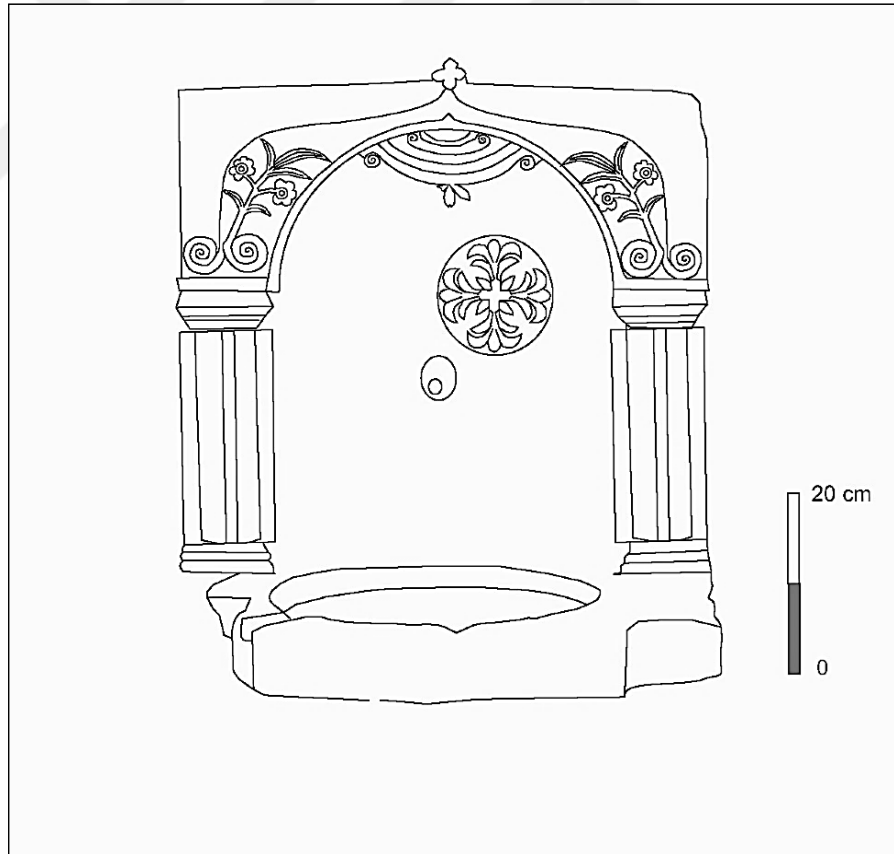
Süsleme Özellikleri: Mermerden inşa edilen çeşme kaş kemer benzeri bir profille çevrelenen yuvarlak bir kemere sahiptir ve kemer iki yanda profilli ince silmelerle hareketlendirilmiş sütuncelere oturmaktadır. Sütunceler üzerinde karşılıklı iki dal, dallardan çıkan yaprak ve çiçek motiflerinden gelişerek sonlanan ters koçboynuzu (volüt) ile sonlanmış bitkisel süslemeler dikkat çeker. Bu volütlerden soldaki 3.5 kıvrımlı iken, sağdaki 3 kıvrımlıdır. Kemer nişinde kilit taşı seviyesinin altından aşağı sarkan yarım daire biçimli ve profilli silmeli ters bir tepelik yer alır. Bu süsleme öbeği iç içe beş silmeden oluşur. Üst kısmı ise haçvari biçimli bir taç ile sonlanarak barok üslubunu anımsatır. Kemer nişinin sağ köşesinde haçın kollarından gelişerek meydana getirilmiş süslemelerle madalyon görünümü verilmiştir. Muhtemelen sol köşede de aynı madalyon figürü işlenmiş olmalıdır; fakat günümüzde yoktur (Foto. 50).

Malzeme ve Teknik: Tamamı mermer malzeme kullanılarak yapılan çeşme, iki parçadan oluşmaktadır. Kaş kemer benzeri bir profille çevrelenen yuvarlak kemer, iki sütunceye oturtulmuştur ve kemer ile sütunce arasında kalan bölüm bir mermer bloğu arasına harç konularak bütünleştirilmiştir. Çeşmenin üzerinde yer alan bitkisel süslemeler alçak kabartma tekniğinde yapılmıştır. Suyun toplandığı ve akıtıldığı kurna ise yine mermer malzemelidir ve oval biçimlidir. Bu kısım yolun yükselmesinden dolayı asfalt altında kalmıştır. Bu nedenle oturma sekileri işlevsiz duruma gelmiştir. Suyun akışını sağlayan musluk ise bakır malzemelidir; ancak günümüzde çeşmenin suyu akmamaktadır. Su ihtiyacı çamaşırlığın içinde bulunan musluktan sağlanmaktadır.

Çizim 33: Sıcak Çeşme Planı¹⁶³

Çizim 34: Sıcak Çeşme Cephe Çizimi (A.Öncelen)

¹⁶³ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 47: Sıcak Çeşme Kitabesi

Fotoğraf 48: Çeşmenin Kemer Formu

Fotoğraf 49: Çeşme ve Çamaşırlığından Genel Görünüm

Fotoğraf 50: Çeşmenin Cephe Süslemeleri

3.1.19. Ulu Camii Payandasındaki Çeşme

Fotoğraf No: 51-52

Çizim No: 35-37

Adı: Ulu Cami Payandasındaki Çeşme

Yeri: Börekçiler Mahallesi, Gediz Sokakta, Yıldırım Bayezıd Ulu Cami payandası üzerinde yer alır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 372, Parsel 11, Pafta 58’de yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25’02.47" K - 29°58’31.75"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/146645/372/11/1556107932070>

Tarihi: Kütahya Ulu Cami ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir; ancak Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yıldırım Bayezıd Dönemi’nde yapımına başlandığını, ilk yapımının ahşap direkli olduğunu, daha sonra Kanuni Sultan Süleyman Dönemi’nde Mimar Sinan tarafından onarım geçirdiğini belirtmektedir.¹⁶⁴ Bu bilgiden hareketle camiyi XVI. yüzyılın sonuna tarihlendirmek doğru olacaktır. 19. yüzyılın sonunda Abdülhamit Dönemi’nde 1889-1893 yılları arasında cami büyük bir onarım geçirmiştir. Bu onarım sırasında duvarların üst kısımları yenilenmiş, doğu ve batı cephede üçer tane olmak üzere destek payandaları konulmuştur.¹⁶⁵ Batıda yer alan ilk payandanın kaidesinde bulunan çeşme de yüksek olasılıkla 19. yüzyıldaki onarımda payanda ile birlikte camiye eklenmiştir.

Kitabe: Çeşmenin üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Mimari Özellikleri: Ulu Caminin batı cephesinde yer alan üç payandadan, ilk sırada yer alan ve giriş kapısının hemen sağında bulunan çeşme payandanın kaidesi üzerinde yer alır. Oldukça küçük ölçülerde olan 60x60 cm ölçülerinde kare formudur (Foto. 51). Çeşmenin önünde yer alan ve çeşmeden ebatça büyük ve daha geniş tutulan kurnası 90 cm genişliğindedir. Kare formu çeşmenin merkezine açılan musluk vasıtasıyla suyun akışı sağlanmıştır (Foto. 52).

¹⁶⁴ Metin Sözen v.dğr., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1975), 180.

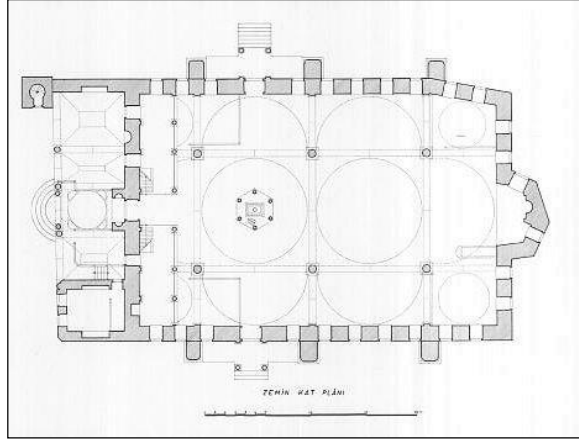
¹⁶⁵ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 214.

Süsleme Özellikleri: Kare formlu çeşmenin ortasında yer alan ve merkezden doğarak dışa doğru genişleyen güneş kursu süsleme, dışta iki sıra silme ile çevrelenmiştir. İçte ise kenarları yumuşatılmış daha ince tutulmuş bir silme ile üstte vazo biçimini andıran ve daralan bir forma dönüştürülmüştür.

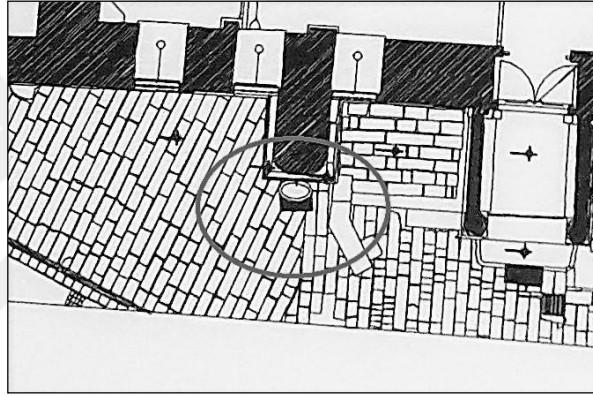
Malzeme ve Teknik: Çeşme ve kurnası mermer malzemeden inşa edilmiştir.

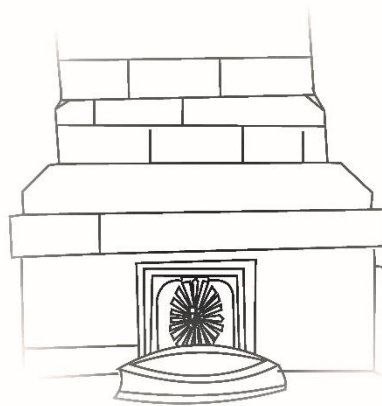
Çizim 35: Kütahya Ulu Camii Planı¹⁶⁶

Çizim 36: Kütahya Ulu Camii Payandasındaki Çeşmenin Planı¹⁶⁷

Çizim 37: Kütahya Ulu Camii Payandası Çeşmesi Cephe Çizimi

¹⁶⁶ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 480.

¹⁶⁷ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 51: Ulu Camii Payandasında Bulunan Çeşmenin Genel Görünümü

Fotoğraf 52: Çeşmenin Kurnasından Bir Detay

3.1.20. Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi

Fotoğraf No: 53

Çizim No: 38-39

Adı: Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi

Yeri: Ali Paşa Mahallesi, Karagöz Paşa Sokak'ta bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 63, Parsel 139, Pafta 9'da yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'07.13" K - 29°58'49.74"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/144744/63/139/1556108018062>

Tarihi: Yapanı, yaptıranı ve tarihi bilinmeyen çeşme 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Kitabe: Çeşmenin kitabesi yoktur.

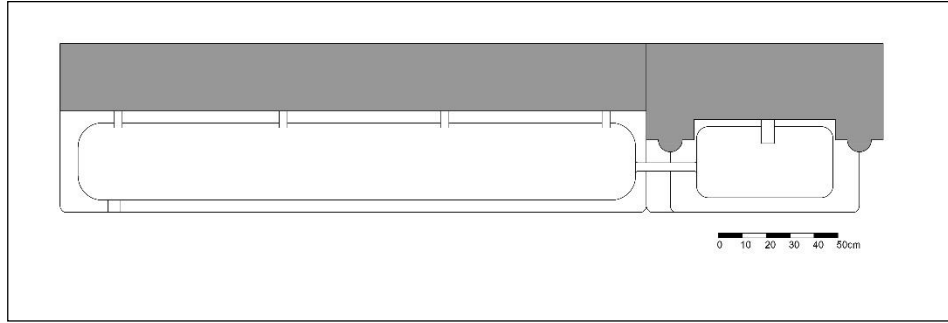
Mimari Özellikleri: Karagöz Ahmet Paşa Camisi'nin kuzeyinde yer alan çeşme ve sebillerin bu cami ile ilgili herhangi bir bağlantısı yoktur. Mevcut kaynaklar incelendiğinde Karagöz Ahmet Paşa Camisi'nin cami, medrese ve mektep olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Caminin içerisinde yer alan dört kitabe, eldeki veriler doğrultusunda incelenmiş ve bu kitabelerin ikisinin çeşme kitabesi olduğu anlaşılmıştır; ancak tespit edilen iki kitabede tanımlamasını yaptığımız çeşmeye ait değildir. Camiye yakın olmasından dolayı halk tarafından bu isimle bilinmekte ve adlandırılmaktadır. Çeşme ve yanındaki 4 musluklu sebil, 3.60 m ölçülerinde bir platform üzerine oturtulmuştur. Bu platformun genişliği yol seviyesinden dolayı farklılık gösterse de geniş açılı bölümünden alınan ölçü itibariye 20 cm olduğu görülmektedir. Çeşmenin yüksekliği 1.43 m olup, genişliği 1 m'dir ve çeşme ince düzgün hatlı sütunceler üzerine oturtulmuş yuvarlak bir kemere sahiptir. Kemer nişi içerisinde sabun vs. konulmak için açılan tas yuvalığı dikkat çeker. Ayna taşı üzerinde açılan pirinç malzemeden yapılmış lüle ile suyun akışı dikdörtgen hatlı kurnaya akıtılmıştır. Çeşmenin kemer köşelikleri sade tutulmuş ve üzeri düz bir sundurmayla sonlandırılmıştır. Çeşmenin yanında yer alan sebiller 80 cm yüksekliğinde olup 2.60 m genişliğindedir. Bu bölüm 4 muslukla tamamlanmış ve akan su, ince uzun dikdörtgen formu çeşme kurnasına akıtılmıştır (Foto. 53).

Süsleme Özellikleri: Yapının üzerinde herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

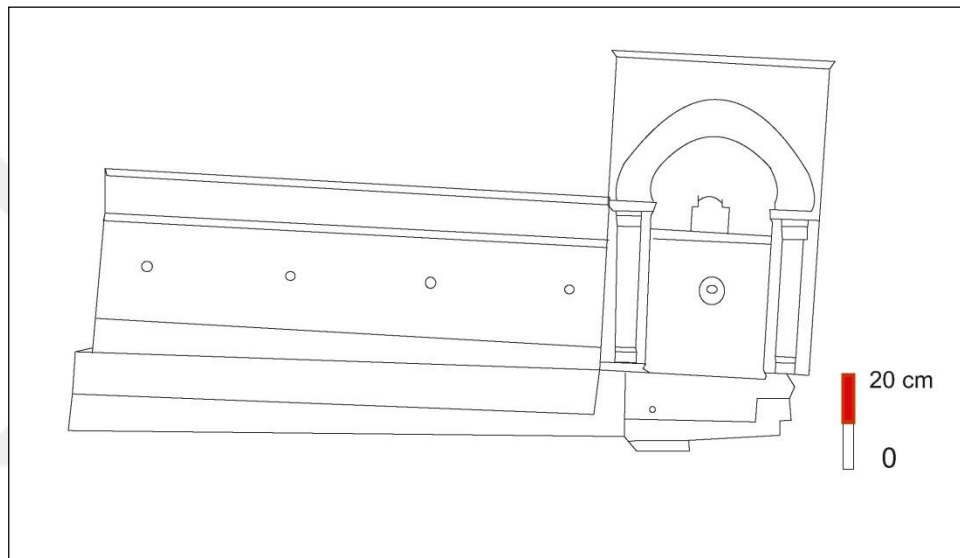
Malzeme ve Teknik: Tamamı mermer malzeme kullanılarak inşa edilen çeşmede, pirinç dökme lüle kullanılmıştır.

Çizim 38: Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi (B. Özyürek)

Çizim 39: Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi Cephe Çizimi

Fotoğraf 53: Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi Genel Görünüm

3.1.21 Maruf eşmesi

Fotoğraf No: 54-58

Çizim No: 40

Adı: Maruf eşmesi

Yeri: Maruf Mahallesi, Pesendi Sokak'ta bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 263, Parsel 11, Pafta, 52'de yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'15.95" K - 29°58'23.77"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/148453/263/11/1556108277397>

Tarihi: Çevredeki çeşmelerin varlığından ve ayna taşında yer alan vaz o içerisindeki bitkisel süslemelerin varlığından dolayı 19. yüzyılda yapıldığı düşünölmektedir.

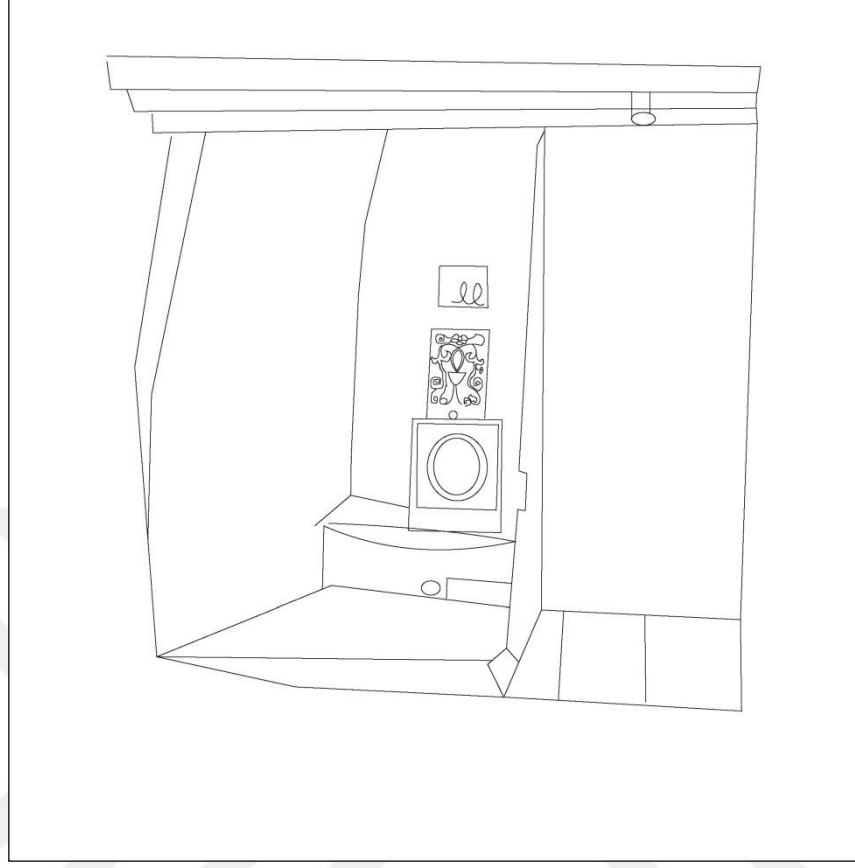
Kitabe: Çeşmenin kitabesi yoktur.

Mimari Özellikleri: Arkasında yer alan amaşırlıkla bitişik olduğu için bağımlı çeşmeler grubundadır (Foto. 54). Maruf çeşmesi bir duvar yüzeyi içerisinde yerleştirilen ayna taşı ve kurnadan ibarettir (Foto. 55). Tamamı mermer malzemeli olan parçaların bezemeli olduğu görölmektedir. Üst örtüsü kiremit çatılıdır.

Süsleme Özellikleri: Çeşmenin ayna taşında güneş kursu süsleme ögesi mevcuttur (Foto. 56). Ayna taşının hemen üzerinde yer alan mermer panoda, vaz o içerisinde dışa yayılan bitkisel süslemeler dikkat çeker. Bu bölümün hemen üzerinde daha küçük mermer bir parçada yine birbiri içinde devam ettiği anlaşılan bitkisel sarmallar yer almaktadır (Foto. 57).

Malzeme ve Teknik: Ayna taşı, ayna taşı üzerinde bulunan dikdörtgen pano, panonun üzerinde küçük bir pano ve kurnası mermer malzeme lidir. Suyun akışını sağlayan lülesi bakırdan yapılmıştır (Foto. 58).

Çizim 40: Maruf Çeşmesi Cephe Çizimi

Fotoğraf 54: Maruf Çeşmesi Genel Görünümü

Fotoğraf 55: Maruf Çeşmesi Yakından Görünümü

Fotoğraf 56: Çeşmenin Ayna Taşından Bir Detay

Fotoğraf 57: Çeşmenin Ayna Taşı Üzerinde Bulunan Bitkisel Bezemeli Pano

Fotoğraf 58: Çeşmenin Kurnasından Bir Detay

3.1.22. Hürriyet Çeşmesi

Fotoğraf No: 59-62

Çizim No: 41-42

Adı: Hürriyet Çeşmesi

Yeri: Kütahya İli, Merkez İlçe, Zafer Meydanı'nda bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 170, Parsel 1, Pafta 8'de yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'08.44" K - 29°59'06.31"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/143860/170/10/1556109145120>

Tarihi: Çeşmenin üzerinde yer alan kitabe H. 1325, M.1909 yılı yer almaktadır.

Kitabe: Hürriyet Çeşmesi'nin üzerinde iki tane kitabe yer almaktadır (Foto. 59). Yuvarlak kemerin üzerinde ince silmelerle hareketlendirilerek iki bölüme ayrılmış alınlıkta yer alan birinci kitabede:

Var olâ Şâh-ı Cihân-âdil zeh-i kuds sıfat

Sâye-i Şâhanesinin mülkü âbâdan olup

Abd-i memlûklerin Hocaşade akıttı bu çeşmeyi

Afitâb-ı re'fethinden Rûşen oldu şeş cihâd

Görmemiş zat-i gibi hakani çeşm-i kâinat

Yapdı nâm-ı akdesine etti edâ-i vâcibât.

Bu kitabede: Adil ve kutsal olan cihan padişahı var olsun, Çeşme imar edilince Şah'ın yani Padişahın gölgesi olacak, Çeşmeyi Memlûk kulu Hocaşade akıttı ve fetihten sonra güneş gibi aydınlattı altı cihanı, Kâinat onun gibi Hakani görmemiştir. Şeklinde ifadeler yer almaktadır.

İkinci kitabe ise kemer nişi içerisinde bulunmaktadır. Bu kitabede:

”Yazdı Rıf’at mahlas cevher gibi tarihini

Akdı işbu çeşmeden sâfi sular aynü'l-hayât

1325 (1908). Bu kitabeden hareketle çeşme 1908 yılında inşa ettirilmiştir.

Mimari Özellikleri: Bağımsız çeşmeler grubunda yer alan Hürriyet Çeşmesi, dikdörtgen bir plana sahip olup Batılı üslup ve Osmanlı mimari özellikleri yansıtan Eklektik üslupta inşa edilmiştir. Çeşmenin yüksekliği 3.40 m, genişliği 2.05 m ve derinliği de 1 metredir. 4 cepheli olarak inşa edilen çeşmenin üç yüzü sağır tutulmuş, yalnızca bir yüzü çeşme formunda inşa edilmiştir (Foto. 60). Ön cephe dört bölümlü olarak düzenlenmiştir. En altta horizontal düzenlenmiş kurnalı bölüm yer alır. Bu bölümün ortasında, dış yüzeyine 100 cm genişlik ve 60 cm yüksekliğe sahip levha yerleştirilmiş kurna bulunur ve kurnanın iki yanında orta bölümdeki plasterlerin oturduğu 60 cm genişlik ve 60 cm yüksekliğe sahip kaideler yer almaktadır (Foto. 61). En alttaki bölümün üstünde cephede en çok yer kaplayan vertikal düzenlenmiş nişli bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün ortasında 47 cm derinlik ve 80 cm genişliğe sahip, yukarıdan yuvarlak kemerle sonlanan ortasında bakırdan yapılmış lüle bulunan niş yer almaktadır. Bu niş iki yandan 5 cm genişlik, 47 cm derinlik ve 98 cm yükseklikteki plasterlerle çevrelenmiştir (Foto. 62). Nişli bölümün sağ ve solundan da 40 cm genişlik ve 150 cm yüksekliklere sahip ikişer plasterle hareketlendirilmiş vertikal alanlar yer almaktadır. Üçüncü bölüm ise bir frizden oluşmaktadır. Bu bölümün ortasında kitabe bandı yer alır. Çeşme cephesinin en üstünde yer alan dördüncü bölüm ise yine horizontal düzenlenmiş olup oldukça hareketli bir görünüme sahiptir. Ortada üç dilimli yuvarlak kemerle sonlanan alınlık bulunmaktadır. Bunun iki yanında üçlü kemerle hareketlendirilmiş daha küçük iki alınlık görülmektedir.

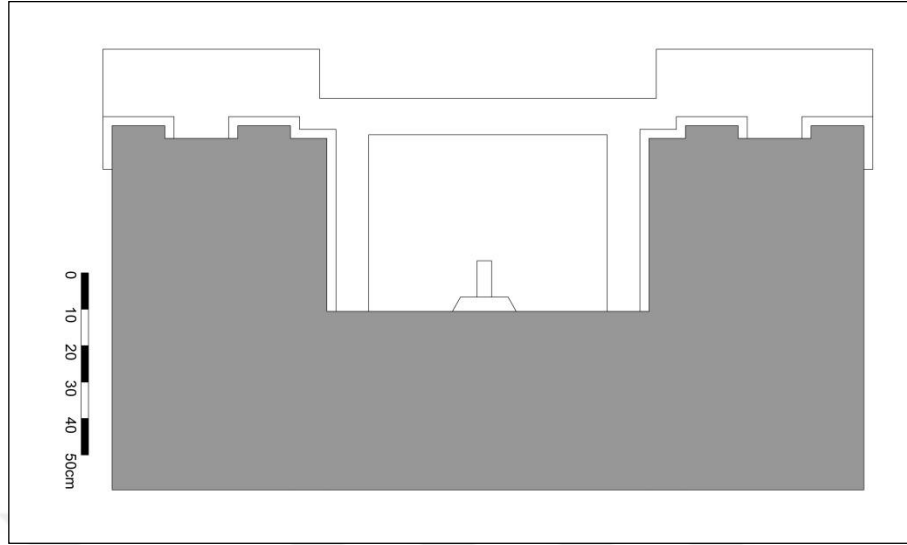
Süsleme Özellikleri: Çeşmenin ön cephesi oldukça hareketlidir, bunun yanında yan ve arka cepheler sade tutulmuştur. Ön cephe dört bölümlü olarak düzenlenmiştir. En alttaki bölümün ortasında yani kurnanın dış yüzeyinde merkezinde bitkisel motiflerin işlendiği kabartma (rozet) yer alan levha yer almaktadır. Bu levha dört yönden ince ve kalın silmelerle çerçevelenmiştir. Levhanın sağ ve solunda ise sade ele alınmış, sadece üst kısmında silmeler yer alan kaideler yer almaktadır. İkinci bölümün merkezinde de yukarıdan yuvarlak kemerle sonlanan ve kemerin ortasında kilit taşının bulunduğu bir niş yer alır. Nişin yuvarlak kemerinde ince ve kalın silmeler görülür. Bu niş iki yönden basit tipli kaide ve başlıklarla sahip plasterlerle sınırlandırılmıştır. Nişli bölümün iki yanında da yine içerideki plasterlere benzeyen ancak daha büyük ele alınmış ikişer plasterlerle vertikal düzenlemeler yer alır. Üçüncü bölüm ise bir frizden meydana

gelmektedir. Frizin ortasında yatay bir kitabe kuşağı yer alırken alt ve üstten ince ve kalın içbükey-dışbükey silmeler ile sonlandırılmıştır. Dördüncü bölüm cephedeki en hareketli bölümdür. En ortada üç dilimli yuvarlak kör kemerli alınlık görülürken alınlığın merkezinde Sultan II. Abdülhamid'in arması yerleştirilmiştir. İki yanda ise daha küçük boyutlu üçüz kemerli alınlıklar bulunmaktadır. Bu alınlıkların merkezinde de beş kollu yıldız kabartmaları görülmektedir.

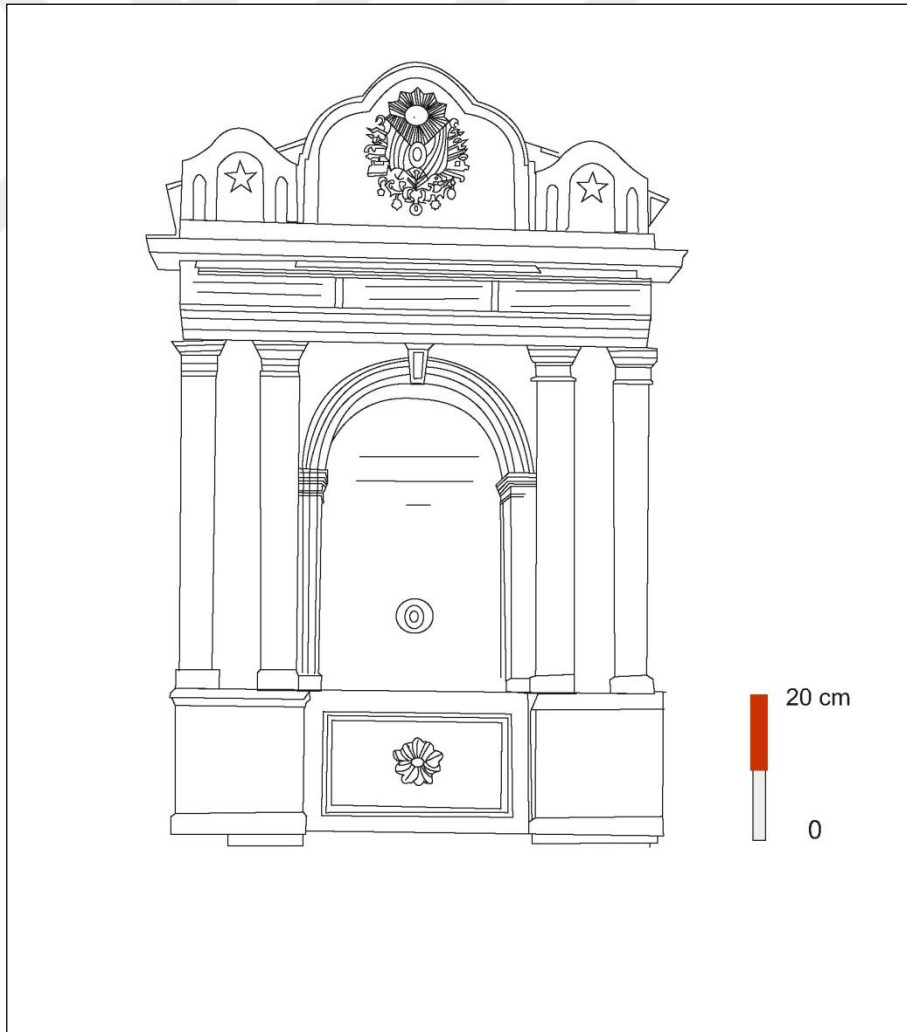
Malzeme ve Teknik: Tamamı mermer malzeme kullanılarak inşa edilen çeşmede, pirinç dökme lüle kullanılmıştır.

Çizim 41: Hürriyet Çeşmesi Planı (B. Özyürek)

Çizim 42: Hürriyet Çeşmesi Cephe Çizimi

Fotoğraf 59: Hürriyet Çeşmesi Genel Görünüm

Fotoğraf 60: Çeşme Alınlığında Bulunan II. Abdülhamid Tuğrası

Fotoğraf 61: Çeşmenin Kitabesi

Fotoğraf 62: Çeşmenin Kurnasından Bir Detay

3.1.23. Çinili Çeşme

Fotoğraf No: 63-66

Çizim No: 43-44

Adı: Çinili Çeşme (Dönenler Çeşmesi)

Yeri: Çinili Çeşme, Kütahya İli, Merkez İlçe, Gazi Kemal Mahallesi, Dönenler Cami karşısında yer alır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 105, Parsel 23, Pafta 13' de kayıtlı olup koordinatları ise 39°25'02.99" K - 29°58'37.67" D'dur. Kaynaklarda çeşmenin orijinal yeri eski Yıldız Sineması aralığı olarak belirtilmekte olup daha sonrasında bilinmeyen bir tarihte 30 Ağustos İlköğretim Okulu yanına, Kütahya Mevlevihanesi'nin karşı köşesine yerleştirildiği ileri sürülmektedir. 2006 yılında bilinmeyen bir nedenle aynı yol üzerinde 100 m ileriye taşınmıştır. Kütahya halkının istediği üzerine 2015 yılında yeniden 30 Ağustos İlköğretim Okulu yanına geri getirilmiştir.¹⁶⁸ Günümüzde de 30 Ağustos İlköğretim Okulu yanında, Dönenler Camii'nin karşısında yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'02.61" K - 29°58'37.10"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/144746/105/18/1556108142905>

Tarihi: Çeşmenin yapını, yaptırını ve tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde, 1890-1904 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir.¹⁶⁹ 1940 yılında çekilmiş bir fotoğrafta bugünkü çeşmenin üzerinde yer almayan orijinal çiniler görülmektedir. 1952 yılında onarım geçirmiştir ve üzerinde orijinal olmayan çiniler bu onarım sırasında eklenmiştir.¹⁷⁰ Ayrıca günümüzde çeşme cephesinde bulunan çiniler, Mehmet Üstünkaya ve beraberindeki çini ustaları tarafından yapılmıştır.¹⁷¹

Kitabe: Çeşmenin kitabesi yoktur. Üzerinde yer alan orijinal olmayan çini panoda "*Besmele*" yazmaktadır.

¹⁶⁸ Şahin, "Kütahya'da Çinili Eserler", 367-368.

¹⁶⁹ Kütahya Arşiv Haber, "Tarihi Çinili Çeşme Yeniden Eski Yerinde", erişim: 22 Nisan 2019, <http://www.kutahyaarsiv.com/haber-tarihi-cinili-cesme-yeniden-eski-yerinde-4486.html>.

¹⁷⁰ Şahin, "Kütahya'da Çinili Eserler", 169, 368.

¹⁷¹ Mehmet Üstünkaya'nın oğlu Hamza Üstünkaya ile yapılan görüşmeler sonucunda çeşme çinilerinin 1952 yılında yenilendiği bilgisine ulaşılmıştır. Çeşmenin farklı tarihlere ait fotoğrafları da bu bilgileri doğrulamaktadır.

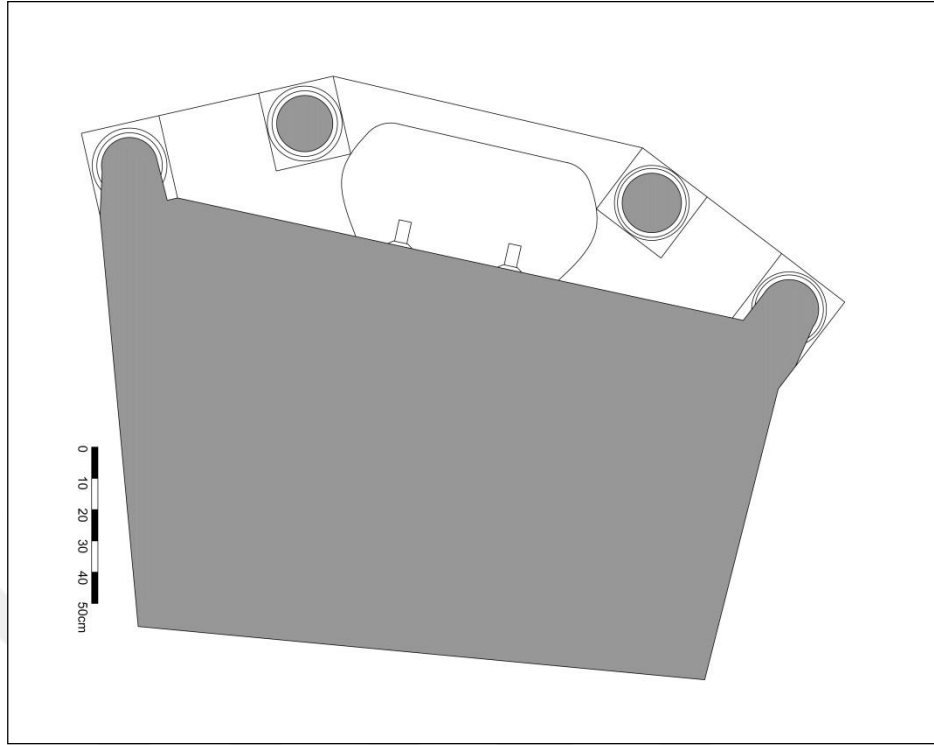
Mimari Özellikleri: Çeşme asimetrik (düzgün olmayan), çokgen bir plana sahiptir. Bağımsız çeşmeler grubundadır. Çeşmenin yüksekliği 3.87 m olup genişliği 2.29 m'dir (Foto. 63). Cephe genel itibariyle iki bölüme ayrılmıştır. Üstte üçgen alınlıklı bir bölüm, (Foto. 64) altta da sütunlu bir düzenleme görülmektedir (Foto. 65). Çeşmenin önyüzünde 3 adet üçgen alınlıklı bir bölüm yer almaktadır. Bu alınlıklardan ortadaki daha geniş, yüksek olarak düzenlenmiştir ve alınlıkların üst kısımlarındaki alanlarda, yüzeyin içine yer alan silmeleri alınlıklara tutturmak için konulmuş kenet boşlukları yer alır. Üçgen alınlıkların üstünde bir iç bükey ve bir dış bükey olmak üzere kalın silmeler dikkat çeker. Bu silmelerin üzeri sundurma tarzı bir saçak ile kapatılmıştır. Çeşmenin alt kısmında ise sağ ve solda ikili sütun düzenlemesi görülmektedir ve bu alan üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu ikili sütunların arası 38 cm'dir. Ortadaki alan ise 1 m genişliğindedir. Bu alanın üzeri düz bir hatıl ile kapatılmıştır. İkili sütunlarda en dışta kalanlar, çeşme ile bitişik iken, iç kısımda olan sütunlar ise bağımsızdır ve bu sütunlar basık bir kemer ile tamamlanmıştır. Sütun başlık ve kaideleri iyon tarzına benzer ancak tam anlamıyla bu tanıma uymamaktadır. Tüm bu mimari formdan yola çıkılarak çeşme, batılılaşma etkisinde yapılmıştır ve Neo-klasik üslup özelliklerini yansıtmaktadır. Çeşmenin ayna taşında iki adet pirinç dökme lüle bulunmaktadır. Suyun gideğini sağlayan kurnası ise oval şeklindedir. Aynataşının üzerinde 2.10 m yüksekliğinde ve 2.05 cm genişliğinde "Besmele" ile başlayan çini bir pano yer almaktadır.

Süsleme Özellikleri: Çeşmenin ayna taşı bölümü üzerinde orijinal olmayan çinili bir pano dikkati çeker. Bu pano yeşil zemin üzerine mavi ve sarı renkte işlenmiş rumillerle 3 vertikal 1 horizontal toplam 4 parçaya bölünmüştür (Foto. 66). Sol bölümde, beyaz zemin üzerine mavi ve kırmızı renkteki çinilerde hançer yaprağı ve şakayıklar görülürken, sağ bölüm ve altta yer alan yatay bölümde aynı desenler işlenmiştir. Ortada yer alan geniş bölümde lacivert zemin üzerine sarı renkte işlenmiş rumilerden doğan palmetler iç içe helezonik biçimde devam etmektedir. Ortadaki panonun üzerinde yer alan bölümde ise "Besmele" ibaresi yer almaktadır. Çeşmenin üçgen alınlıklarında orijinalinde çinilerin olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Üçgen alınlıklardan ortadaki alınlık daha yüksek ve geniş tutulmuşken yandaki alınlıklar daha dar ve kısadır. Alınlıkların üstünde yer alan iç bükey ve dış bükey kalın silmeler ile sütun ve sütunceler Neo-klasik üsluba gönderme yapmaktadır.

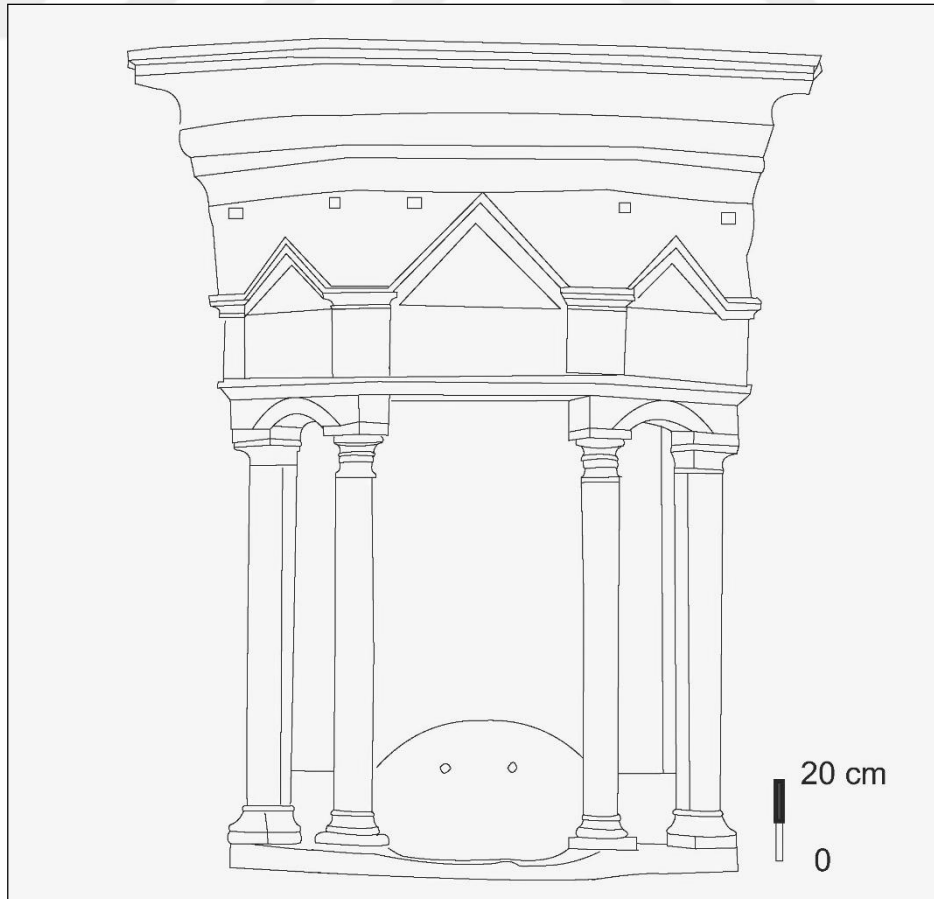
Malzeme ve Teknik: Çeşmenin tamamı mermer malzeme kullanılarak yapılmıştır. Suyun akışını sağlayan iki lüle pirinç dökmedir. Ayna taşının üzerinde yer alan çini pano ise sıraltı tekniğinde yapılmıştır.

Çizim 43: Çinili Çeşme Planı (B. Özyürek)

Çizim 44: Çinili Çeşme Cephe Çizimi

Fotoğraf 63: Çinili Çeşme Genel Görünümü

Fotoğraf 64: Çeşmenin Üçgen Alınlığından Bir Detay

Fotoğraf 65: Çeşmenin Taşıyıcıları

Fotoğraf 66: Çeşmenin Orijinal Olmayan Çini Panoları

3.1.24. Ahi Evren Camii Çeşmesi

Fotoğraf No: 67-70

Çizim No: 45-46

Adı: Ahi Evren Camii Çeşmesi

Yeri: İstiklal Mahallesi, 1. Ahi Evren Sokak'ta bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 430,Parsel 1, Pafta 63'de yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'19.12" K - 29°57'57.39"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/143696/430/1/1556107818211>

Tarihi: Ahi Evren Mescidi 16. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. 1917 yılında geçirdiği bir onarım sırasında mescidin kuzeybatı köşesine çeşme inşa edilmiştir. Mescit 1956 ve 1957 yıllarındaki bir başka onarımda minber ve çeşmenin yanına kesme taş minare eklenerek camiye çevrilmiştir.¹⁷² Kütahya Koruma Kurulu'ndan alınan bir rapor doğrultusunda cami ve çeşme Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1999 yılında restore edilmiştir.

Kitabe: Çeşmenin üzerinde ve çevresinde herhangi bir kitabe yoktur. 1980 yılında çekilmiş bir fotoğraf ışığında, çeşmenin kemer nişi içerisinde çinili bir kitabenin olduğu görülmektedir. Bu kitabede "*Ya Hafız*" ibaresi ve bu ibarenin iki yanında yer alan H.1333 ve H.1335 tarihleri yer almaktadır (Foto. 67). Yuvarlak kemerin üzerinde yer alan üçgen alınlıkta "*Maşallah*" ibaresinin her iki yanında yine H. 1333 ve H. 1335 seneleri görülmektedir.¹⁷³ Bu bilgilerden yola çıkılarak çeşmenin 1914-1915 yılından yapımına başlandığı ve 1917 yılında tamamlandığı söylenebilir.

Mimari Özellikleri: Ahi Evren Cami Çeşmesi bağımsız çeşmeler grubunda yer almaktadır. Cami ile çeşmenin arasında merdiven basamakları bulunur. Bu iki alanı birbirinden ayırmak için çeşmenin sol tarafına beton bir blok konulmuştur. Yapının 1.80 m yüksekliğinde ve 1.10 m eninde olduğu tespit edilmiştir (Foto. 68). Çeşme, duvar yüzeyi içerisine açılmış yuvarlak bir kemere sahip olup kemer, profilli iç içe iki silme ile çevrelenmiştir. 1980 yılında çekilmiş bir fotoğrafta çeşmenin kemer nişi içerisinde çinili bir kitabesi olduğu görülmektedir. Basık kemerin üzerinde yer alan kemer

¹⁷² Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>", 286.

¹⁷³ Şahin, "Kütahya'da Çinili Eserler", 135.

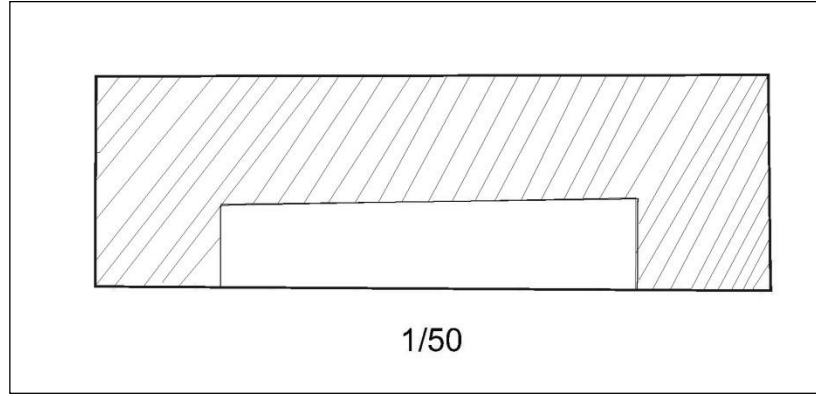
köşeliklerinde kitabe ya da herhangi bir süsleme ögesi yoktur. Bu bölüm üstte üçgen bir alınlıkla son bulmuştur. Üçgen alınlığın içerisinde çini "Maşallah" lafzı geçmektedir ve her iki yanında çini süslemeli H.1333 ve H.1335 tarihi okunmaktadır. Çeşmenin yan yüzleri ve arka yüzü tamamen sağır bırakılmış, ön cephede yer alan üçgen alınlığın benzeri arka yüzde de uygulanmıştır. 1999 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan onarımda çeşmenin örtüsü günümüz malzemesi olan shingle kaplama ile kapatılmıştır. Çeşmenin aynataşı boş bırakılmış burada açılan bir delik vasıtasıyla suyun akışı sağlanmıştır. Zamanla yol seviyesinin yükselmesinden dolayı çeşmenin dikdörtgen formlu kurnası zemin seviyesi altında kalmıştır. Kurnanın hemen soluna geçmiş yıllardaki onarımlarda bekleme sekisi olarak düşünülmüş mermer bir kaide konulmuştur (Foto. 69).

Süsleme Özellikleri: Mevcut çeşmenin üzerinde, günümüzde sadece üçgen alınlığın yüzeyinde çini süslemeli "Maşallah" ibaresi ve H.1333, H.1335 seneleri okunabilmektedir. 1980 senesinde çekilmiş bir fotoğraftan yola çıkılarak kemer nişi içerisinde 202×180 mm ölçülerinde çinilerin olduğu anlaşılmaktadır. Burada firuze zemin üzerinde palmetler, üç yapraklı çiçekler ve tomurcuklar yer almaktadır ve kemer alınlığının ortasında dilimli kartuş içerisinde kobalt mavisi ile beyaz zemin üzerine "Ya Hafız" ibaresi yazılmıştır.¹⁷⁴

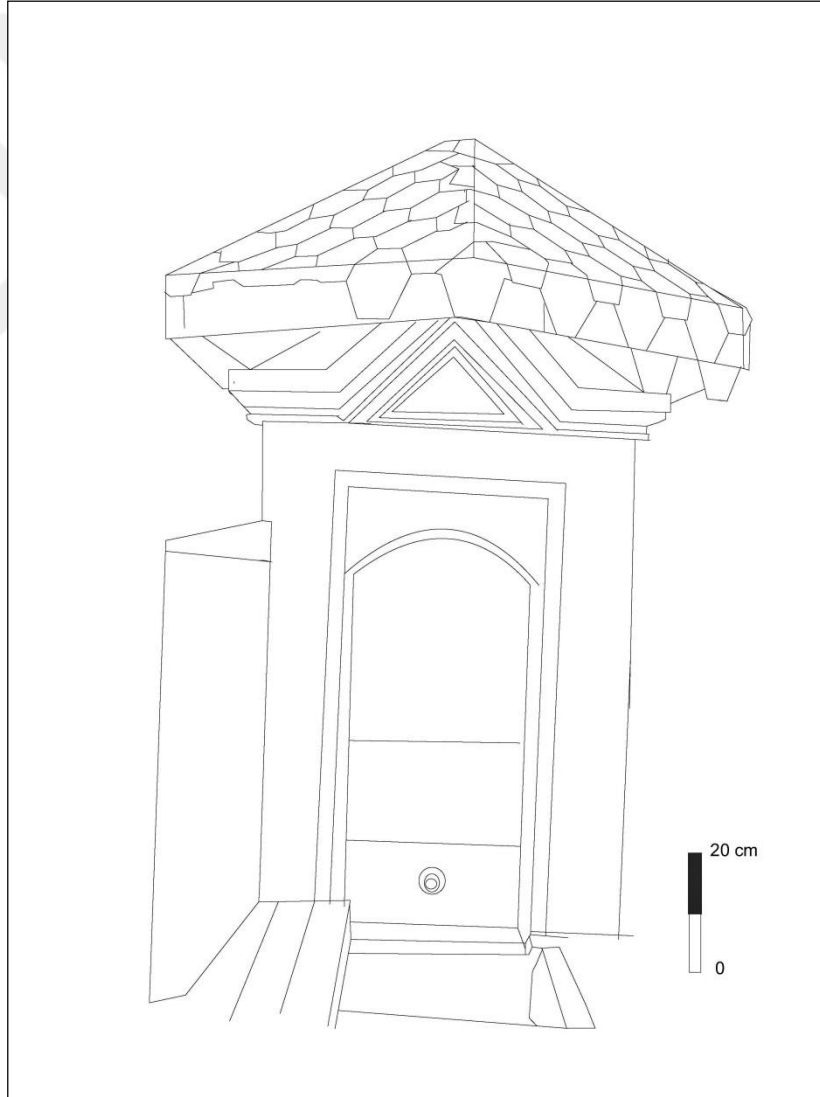
Malzeme ve Teknik: Çeşmenin kemer nişinin, ayna taşının ve kurnasının mermer malzemeli olduğu görülürken diğer bölümler beton malzeme kullanılarak yapılmıştır. Yapının örtüsü geçmiş yıllardaki onarımlarda shingle adı verilen bir çatı kaplama malzemesi ile örülmüştür (Foto. 70). Kemer nişi içerisinde eski bir fotoğraftan yola çıkılarak tanımlanan çinilerin, fotoğrafın siyah beyaz olması nedeniyle tekniği anlaşılamamıştır.

¹⁷⁴ Şahin, "Kütahya'da Çinili Eserler", 138-168; Zeynep Akbaş Uyanık, *Çinilerde Kullanılan Klasik Kütahya Çini Desenleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006), sayfa 88.

Çizim 45: Ahi Evren Camii Çeşmesi Planı¹⁷⁵

Çizim 46: Ahi Evren Camii Çeşmesi Cephe Çizimi

¹⁷⁵ Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 67: Ahi Evren Camii Çeşmesi'nin Genel Görünümü

Fotoğraf 68: Çeşmenin Kemer Formu

Fotoğraf 69: Çeşmenin Çini Kitabesi

Fotoğraf 70: Çeşmenin Günümüz Malzemesi Olan Çatı Kaplaması (shingle)

3.1.25. Cemaleddin Mescidi Çeşmesi

Fotoğraf No: 71-73

Çizim No: 47-48

Adı: Cemaleddin Mescidi Çeşmesi.¹⁷⁶

Yeri: Kütahya İli, Merkez İlçe Cedit Mahallesi, Kobak Caddesi üzerinde, bugünkü adı ile bilinen Cemaleddin Mescidi bünyesinde bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 157, Parsel 29, Pafta 36'da yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'23.96" K - 29°58'28.45"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/143170/229/36/1556108754574>

Tarihi: Mescit H.1061 M.1651 Rabia Hatun¹⁷⁷ (Balıklı Tekkesinin ilk şeyhi Muslihiddin Efendi'nin kız kardeşidir) tarafından yaptırılmıştır. Zamanla tahrip olan mescit Kütahya'nın ileri gelenlerinden Alaaddin Efendi tarafından 1900 yılında onarım geçirmiştir.¹⁷⁸ Mescidin batı yönünde yer alan çeşmesi yüksek olasılıkla bu tarihteki onarım esnasında Nuri Germiyanoglu'nun babası ve amcası tarafından yaptırılmıştır.¹⁷⁹ Bu bilgilerden hareketle çeşme 20. yüzyılda inşa edilmiştir.

Kitabe: Çeşmenin üzerinde ve çevresinde herhangi bir kitabe yoktur. 2000'li yılların başında çekilmiş olan bir fotoğrafta, çeşmenin kitabelik bölümünde çinili bir panonun olduğu görülmektedir. Bu pano orijinal mi yoksa burada daha önceden bir kitabe mi olduğu tespit edilememiştir.

Mimari Özellikleri: Cemaleddin Mescidinin giriş kapısının hemen sağında, yapının batı duvarında yer alan çeşme bağımlı çeşmeler grubundadır. 1.20 m yüksekliğinde olup 85 cm genişliğindedir (Foto. 71). Mevcut durumdan anlaşılacağı üzere çeşme iki bölüme ayrılmıştır. Basık kemerli blok yekpare taşlı lüleli bir çeşmedir (Foto. 72). Çeşme genel cephe düzeni itibariyle sadedir. Çeşmenin üst kısmı daha geç dönem

¹⁷⁶ Bu mescidin asıl adı Alaaddin Mescididir. 2015-2016 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon çalışmalarında adı Cemaleddin Mescidi olarak yanlış yazılmıştır.

¹⁷⁷ Osmanlı Medeniyeti, "Kütahya Hatuniye Camii", erişim: 22 Nisan 2019, <http://www.osmanlimedeniyeti.com/Bilgi/K%C3%BCtahya%20Hatuniye%20Camii>.

¹⁷⁸ Güner, *Kütahya Camileri*, 38-49.

¹⁷⁹ Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, 86.

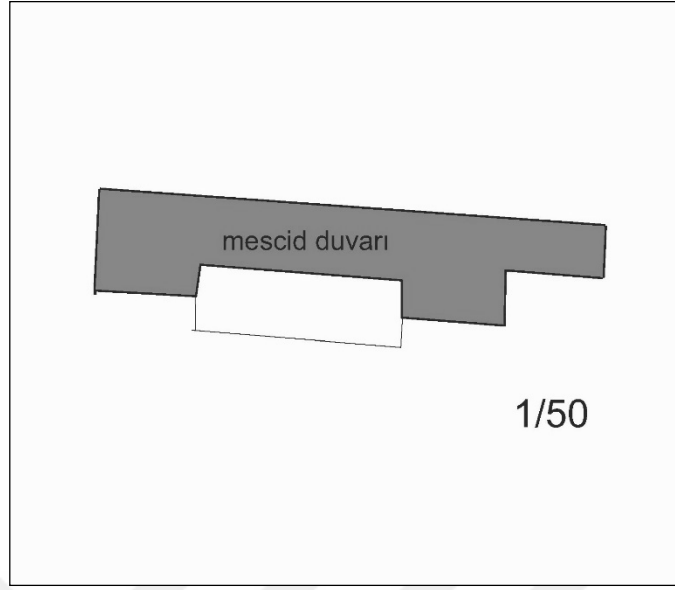
özellikleri göstermektedir. Yapının eski fotoğraflarında yer alan kitabelik kısmında iki parça çinilerin olduğu görülmektedir (Foto. 73).

Süsleme Özellikleri: Çeşme de herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

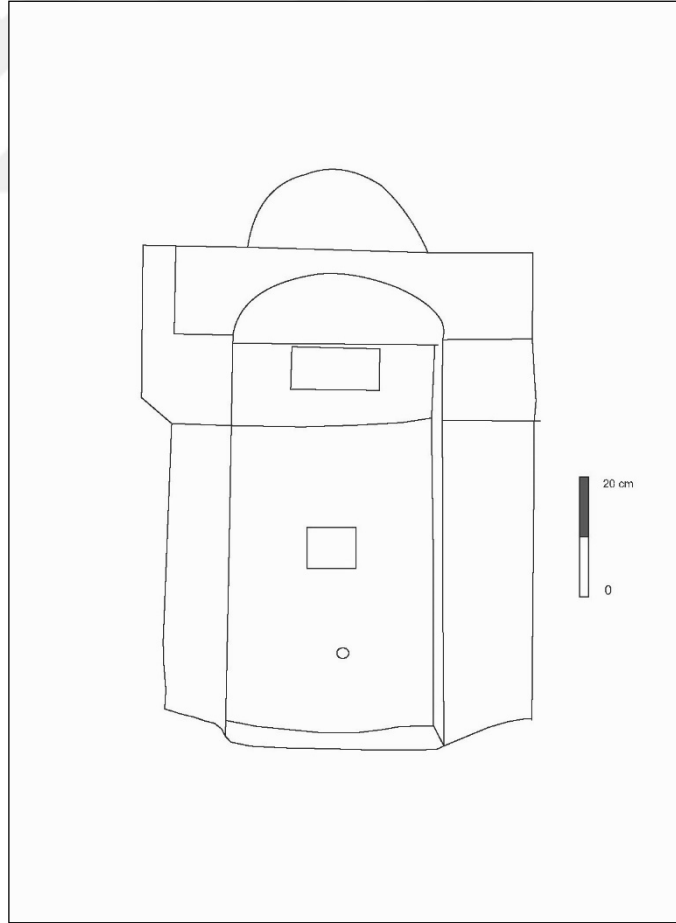
Malzeme ve Teknik: Betonarme bir malzemeye sahiptir.

Çizim 47: Cemaleddin Mescidi Çeşmesi Planı¹⁸⁰

Çizim 48: Cemaleddin Mescidi Çeşmesi Cephe Çizimi

¹⁸⁰ Kütahya Kültür Varlılarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 71: Cemaleddin Mescidi Çeşmesi Genel Görünümü

Fotoğraf 72: Çeşmenin Basık Kemer Formu

Fotoğraf 73: Çeşmenin Geçmiş Yıllarda Bulunan Çini Panosu¹⁸¹

¹⁸¹ <http://www.osmanlimedeniyeti.com/Bilgi/K%C3%BCtahya%20Hatuniye%20Camii>.

3.1.26. Ali Paşa Cami'nin Karşı Köşesinde Bulunan Çeşme

Fotoğraf No: 74-77

Çizim No: 49

Adı: Ali Paşa Cami'nin Karşı Köşesi'nde Bulunan Çeşme¹⁸²

Yeri: Servi Mahallesi, Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 104, Parsel 75, Pafta 19'da yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'08.04" K - 29°59'00.05"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/143860/104/75/1556108914422>

Tarihi: Çeşme, Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen, Dokimeion mermerinden üretilmiş bir mezar steli kullanılarak yapılmıştır. Kütahya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan alınan bir belgede çeşmenin 2014 yılında bakım ve onarımının yapıldığı, bu esnada alaturka kiremit kaplı olan çatının onarıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸³

Kitabe: Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen bir mezar stelinin devşirme malzeme olarak kullanıldığı bu çeşmenin, yuvarlak kemeri üzerinde Grekçe bir kitabe yer almaktadır.

Mimari Özellikleri: Köşe çeşmesi olarak konumlanan bu çeşmenin mevcut bakiyesinden alınan ölçüler doğrultusunda 2 m yüksekliğinde, 1.40 m genişliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Yanlarda 70 cm ve 80 cm olan duvar yüzeyi içerisine yerleştirilmiş çeşme, arkasında yer alan yapının varlığından dolayı bağımlı çeşmeler grubunda yer almaktadır (Foto. 74). Çeşmenin arkasında yer alan, bugün dükkân olarak kullanılan alanın daha önceleri çeşmenin çamaşırlığı olarak kullanıldığı mevcut kaynaktan anlaşılmaktadır.¹⁸⁴ Mevcut çeşme, Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen yekpare mermer bir mezar stelinin orta kısmının yontularak lüle konulması sonucu oluşturulmuştur. Stelin ortasında 67 cm genişliğinde ve 26 cm derinliğinde bir niş yer alır. Nişin her iki yanında gövdesi ince silmelerle hareketlendirilmiş sütunlar ve üzerinde sütun başlıkları görülmektedir (Foto. 75). Başlıkların üstünde, altta bir iç

¹⁸² Çeşmenin adı geçen cami ile herhangi bir ilgisi yoktur. Konumundan dolayı halk tarafından bu isimle bilinmektedir.

¹⁸³ Kütahya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 23.10.2010 tarih ve 282 kararı, Kütahya Belediye İmar ve Şehircilik Müdürlüğü'nün 29.09.2014 tarih ve 98030830-16881 sayılı yazısı ve ekleri.

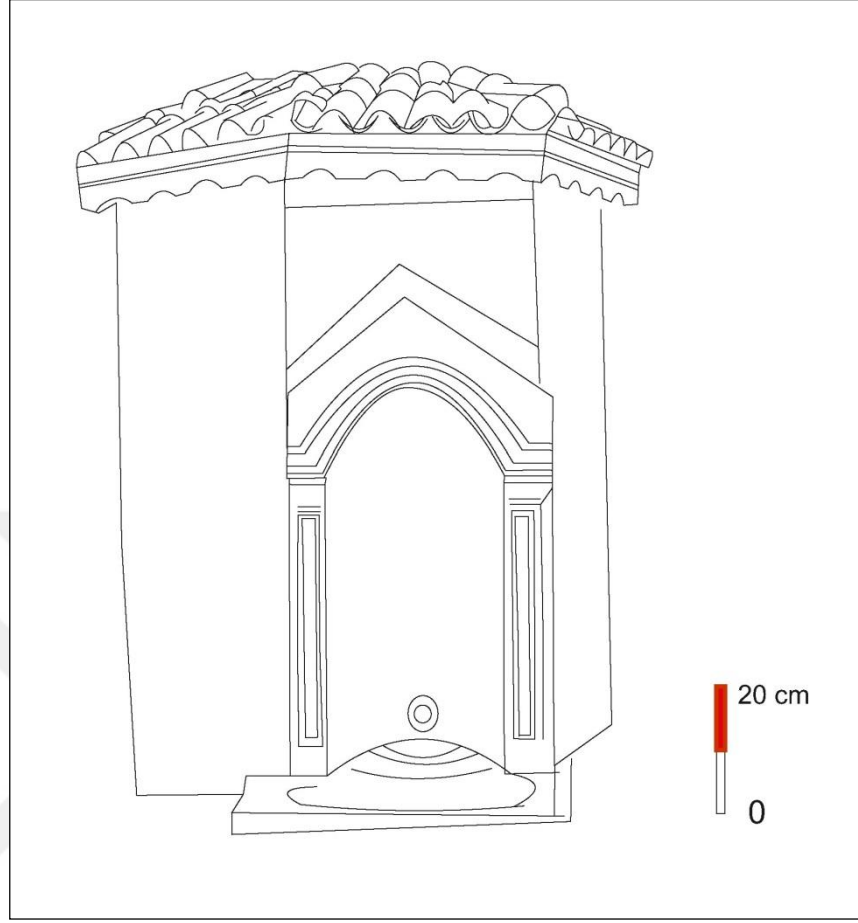
¹⁸⁴ Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, 144.

bükey silme, ortasında düz hatlı ve üzerinde Grekçe kitabenin yer aldığı silme bulunur. Bu silmenin üstünde ise dış bükey bir silme ile yuvarlak kemerin etrafı çevrenmiştir. Silmelerle hareketlendirilmiş yuvarlak kemer üçgen bir alınlıkla son bulmuştur (Foto. 76). Kemer nişinin ortasında yer alan lüle, yolun yükselmesinden dolayı zemin seviyesine yaklaşmıştır ve bu lüle vasıtasıyla suyun akışı sağlanmıştır. Çeşmenin önünde yer alan kurnası yine devşirme malzeme olup zemin seviyesi altında kalmıştır.

Süsleme Özellikleri: Yuvarlak kemeri iki yanda destekleyen sütunceler üzerinde büyük oranda tahrip olmuş bitkisel süslemeler yer almaktadır. Sütunce başlıklarında ise akanthus yaprakları işlenmiştir. Kemeri çevreleyen iç bükey ve dış bükey silmeler sade tutulmuş olup ortada yer alan silme de Grekçe kitabe işlenmiştir. Üçgen alınlıkta kıvrım dallarından gelişen sarmaşık motifi yer almaktadır. Çeşmenin üzerinde alaturka kiremit kaplı çatı vardır.

Malzeme ve Teknik: Çeşme, Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen, Dokimeion mermerinden üretilmiş bir mezar stelinin orta kısmının yontularak lüle konulması sonucu oluşturulmuştur. Önünde yine mermerden yapılmış kurna olarak kullanılan devşirme bir malzeme yer alır. Kemer nişinde yer alan suyun akışını sağlayan lüle demir dökmedir (Foto. 77).

Çizim 49: Ali Paşa Camii'nin Karşı Köşesindeki Çeşmenin Cephe Çizimi

Fotoğraf 74: Ali Paşa Cami'nin Karşı Köşesinde Bulunan Çeşmenin Genel Görünümü

Fotoğraf 75: Çeşmenin Kemer Formu

Fotoğraf 76: Çeşmenin Üçgen Alınlığı

Fotoğraf 77: Çeşmenin Kurnası

3.1.27. Karadonlu Mescidi Çeşmesi 1

Fotoğraf No: 78-81

Çizim No: 50-51

Adı: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 1

Yeri: Çeşme, Kütahya Merkez İlçe, Pirlar Mahallesi'ndeki Karadonlu Mescidi bitişiğinde yer almaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 105, Parsel 12, Pafta 27' de bulunmaktadır.

Koordinatlar: 39°25'16.57" K - 29°58'36.06"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/142988/105/12/1556108966744>

Tarihi: Çeşme, Roma Dönemi'ne tarihlenen bir mezar stelinden yapılmıştır.

Kitabe: Kitabesi yoktur.

Mimari Özellikleri: Karadonlu mescidine bitişik olmasında dolayı bağımlı çeşmeler grubundadır (Foto. 78). Çeşme Roma Dönemi'ne tarihlenen, Dokimeion mermerinden yapılmış bir mezar stelinden ibaret olup günümüze gelene kadar birtakım değişikliklere maruz kalmıştır¹⁸⁵ (Foto. 79). Bu mezar steli, duvar ile stel arasına doldurulmuş harç tabakasıyla çapraz bir biçimde bulunduğu yere konumlandırılmıştır. Mevcut bakiyesine göre çeşmenin yüksekliği 1.24 m, genişliği 57 cm ve derinliği farklı ölçülerdedir.¹⁸⁶ Çeşmeyi meydana getiren mezar steli, dikdörtgen formlu olup üzerinde farklı kabartma tekniğinde yapılmış bezeme unsurları bulunmaktadır (Foto. 80). Mezar steli, ön yüzüne açılan bir delik ve bu deliğe yerleştirilen bakırdan yapılmış bir lüle vasıtasıyla çeşme işlevine dönüştürülmüştür. Çeşmenin ön kısmında, orijinal olmayan betondan yapılmış inşa edilmiş dikdörtgen formlu bir oluk yer almaktadır. Yakın zamana kadar çeşmenin suyunun aktığı bilinse de son araştırmalarda suyunun akmadığı tespit edilmiştir.

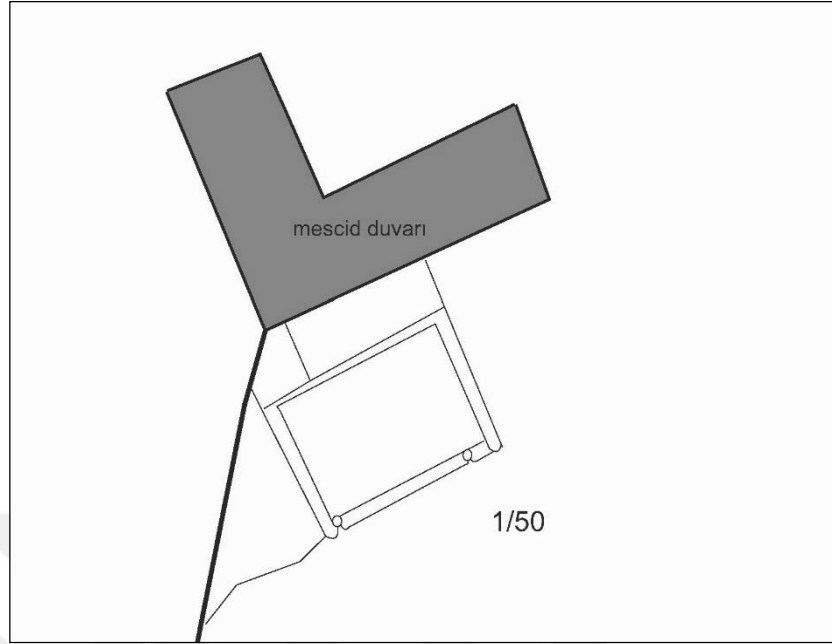
¹⁸⁵ Kaynaklardan elde edilen bilgi ve fotoğraflara göre çeşmenin ön tarafında yerden yaklaşık 30-40 cm yüksekliğe sahip dikdörtgen formlu bir su teknesi ve sağ tarafında da betondan yapılmış yaklaşık 3 m Uzunluğunda ve 60 cm derinliğe sahip bir yalak yer aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca çeşmenin sol tarafında uzun dikdörtgen formlu, ortasında tas ya da başka bir malzeme konulması için açılmış bir deliğin bulunduğu taş bir malzeme görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, 75.

¹⁸⁶ Çeşme çapraz bir biçimde duvara yerleştirildiğinden ve duvar ile çeşmede kullanılan mezar steli arasına bir harç tabakası doldurulduğundan dolayı derinlik ölçüleri farklı alınmıştır. Mezar stelinin derinliği 26 cm olup çeşmenin e sol tarafında derinlik 25 cm ve en sağ tarafındaki derinlik 33 cm olarak ölçülmüştür.

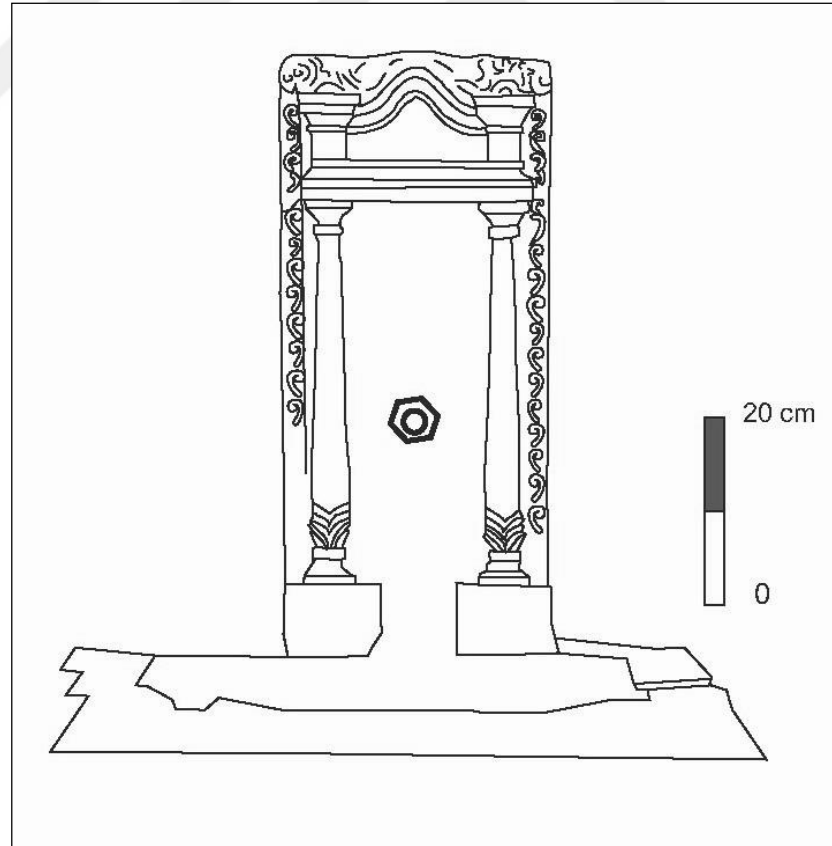
Süsleme Özellikleri: Çeşme mezar stelinden inşa edildiği için üzerinde farklı bezeme unsurları görülmektedir. Mezar steli, sağ ve sol taraftan stilize edilmiş içe doğru kıvrım yapan ve birbiri ile bitişik biçimde ele alınmış yaprak motiflerinin işlendiği ince ve uzun birer bordürle çevrelenmiştir. Stelin ön yüzü, üst kısımdan ince dikdörtgen formlu bir silme ile iki bölüme ayrılmıştır (Foto. 81). Alt bölüm, sağ ve sol taraftan, alttan üste doğru incelen birer sütünce ile sınırlandırılmıştır (Foto. 82). Sütuncenin alt kısmında, yüzeysel biçimde sütünce kaidesi de işlenmiştir. Sütuncelerin kaide üzerinde yükselen alt bölümlerinde "v" biçimli kıvrımlardan oluşturulan kabartmalar görülmektedir. Üst kısımlarında da stilize edilmiş ionik tarzda olduğu düşünülen sütünce başlıkları yer almaktadır. Mezar stelinin üst kısmında, iki yandan yüzeysel biçimli heykel kaidesi kabartmaları ile sınırlandırılmış geniş dikdörtgen formlu bir bölüm yer almaktadır. İki kaide arasında da kaidenin bölümlerinden uzanan silmeler işlenmiştir. Bu silmelerden alttaki düz, üstte yer alan iki tanesi ise yukarı doğru kıvrımlıdır. Bu bölümün en üst kısmında bitkisel formlu kabartmalar yer almaktadır.

Malzeme ve Teknik: Çeşmede, yapı malzemesi olarak Dokimeion mermerinden üretilmiş bir mezar steli kullanılmıştır. Önündeki oluk ise betondan yapılmıştır. Suyun akışını sağlayan lülesi ise bakırdandır.

Çizim 50: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 1 Planı¹⁸⁷

Çizim 51: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 1 Cephe Çizimi (A.Öncelen)

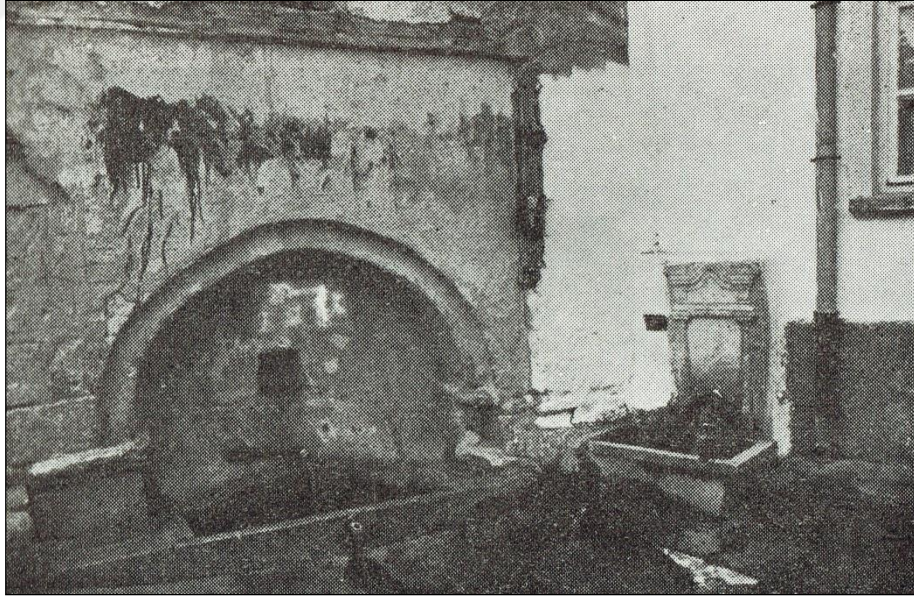

¹⁸⁷ Kütahya Kültür Varlılarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan çeşmeye ait belgelerden işlenerek çizilmiştir.

Fotoğraf 78: Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 Genel Görünümü

Fotoğraf 79: Çeşmenin 1980 Yılına Ait Bir Fotoğrafı¹⁸⁸

¹⁸⁸ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 83.

Fotoğraf 80: Çeşmenin Yakın Bir Görünümü

Fotoğraf 81: Çeşmenin Üst Bölümünden Bir Detay

Fotoğraf 82: Çeşmenin Alt Bölümünden Bir Detay

3.1.28. Cedit Mahallesi eşmesi

Fotoğraf No: 83-88

Çizim No: 52

Adı: Cedit Mahallesi eşmesi

Yeri: Cedit Mahallesi, Yeni Cadde üzerinde bulunmaktadır. Tapu kadastro bilgilerine göre Ada 157, Parsel 98, Pafta, 36'da yer almaktadır.

Koordinatlar: 39°25'24.74" K - 29°58'24.89"D

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/143170/157/98/1556109034546>

Tarihi: eşme, Roma Dönemi'ne tarihlenen bir mezar stelinden yapılmıştır.

Kitabe: Kitabesi yoktur.

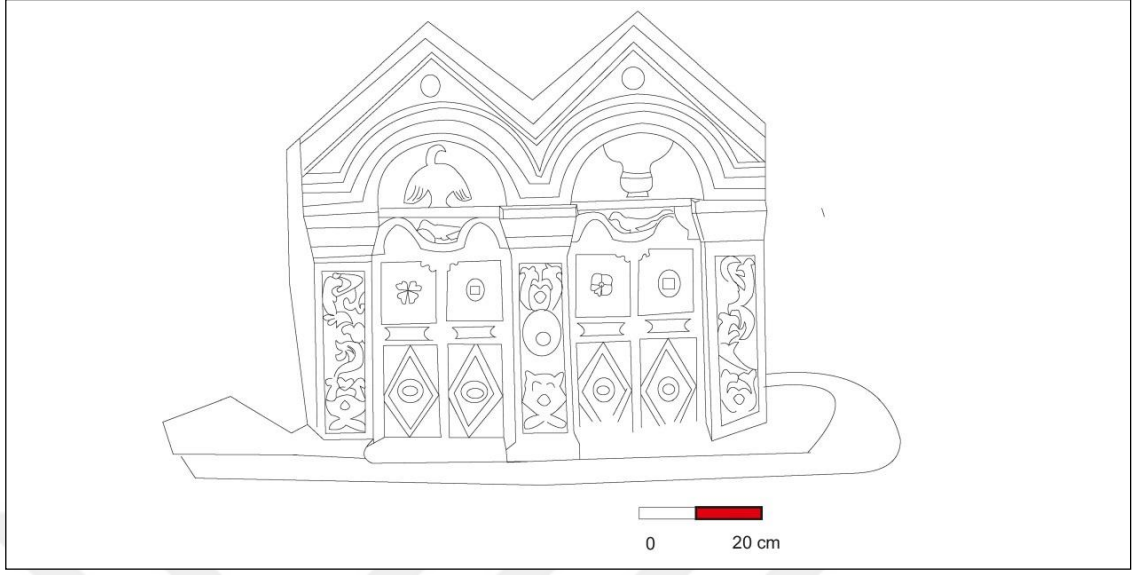
Mimari Özellikleri: eşme formuna dönüştürülen bu devşirme yapımının mevcut durumundan alınan ölçüler doğrultusunda 90 cm yüksekliğinde, 1.20 m genişliğinde olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 83). Çeşmenin ön cephesinde ortadan bir plasterle ayrılan, iki yandan da plasterlerle sınırlandırılmış iki niş görülmektedir. Ortada yer alan plasterin merkezine lüle yerleştirilerek eşme formu kazandırılmıştır (Foto. 84). Nişler üstten, plasterlerin kalın formlu başlıkların üzerinden yükselen iç bükey ve dış bükey silmelerle çevrelenmiş kademeli yuvarlak kemerler bulunmaktadır. Bu kemerler, üstten üçgen alınlıklarla sonlandırılmıştır (Foto. 85). Kurna olarak kullanılmış devşirme malzemeli kurna, yol seviyesinin yükselmesinden dolayı zemin seviyesi altında kalmıştır.

Süsleme Özellikleri: eşme görünümü kazandırılmış bu stelin hemen hemen tüm yüzünde süsleme unsurları dikkat çekmektedir. Üç plasterlerle iki bölüme ayrılmış stelin ön cephesindeki iki niş, ana süsleme öğeleridir. İki niş birbirleri ile çok benzerdir. Aralarındaki tek fark sağdaki nişin üzerinde kantharos (içki kabı) ve soldaki nişin üzerinde ise bir kartal kabartmasının yer almasıdır (Foto. 86-87). Nişleri süsleme programı açısından üç bölümde incelemek daha doğru olacaktır. En alt bölümde kapı teması işlenmiştir. Kapı formundaki bu alanın altta ve üstte ikişer panoya ayrılmıştır. En alttaki panolarda baklava dilimi motifinin içerisinde bir çember ve onunda içinde daire motifi işlenmiştir. Bunun üstündeki iki panoda, solda hafif kabartmalı dört yapraklı

yonca motifi ve sağda içinde kare bir alan oluşturulmuş daire motifi işlenmiştir. Ortadaki bölümde, sağ ve solda iki adet yarım bucranion (boğa başı) kabartması yer alır. Bu bucranion kabartmaları birbirlerine yine kabartma tekniğindeki girlandla bağlanmıştır. Bu girlandın ortasında girlanddan yem yer vaziyette betimlenmiş kuş kabartması yer alır. En üst bölüm ise nişin yuvarlak kemerle sonlanan bölümüdür. Bu bölümün ortasında, soldakinde kartal kabartması ve sağdakinde kantharos kabartması yer alır. Nişleri ayıran plasterlerin üzerinde birbiri içine geçen bitkisel süslemeler görülmektedir. Kalın formlu tutulmuş başlıkların sade olduğu anlaşılmaktadır. Yuvarlak kemerleri çevreleyen iç bükey ve dış bükey hatlarla oluşturulmuş üç silmenin ortasında yer alan silme de Grekçe bir yazıt kuşağı dikkati çekmektedir. Yuvarlak kemerler üstte üçgen bir alınlıkla sonlandırılmış olup bu alınlıkların ortasında iki adet çarkıfelek kabartması bulunmaktadır.

Malzeme ve Teknik: Çeşmede, yapı malzemesi olarak, Geç Roma döneminde, dokimeion mermerinden üretilmiş bir mezar steli kullanılmıştır. Önünde de yine devşirme malzemeden oluşturulmuş bir kurna yer almaktadır. Suyun akışını sağlayan lüle pirinç dökmedir (Foto. 88).

Çizim 52: Cedit Mahallesi Çeşmesi Cephe Çizimi

Fotoğraf 83: Cedit Mahallesi Çeşmesi Genel Görünümü

Fotoğraf 84: Çeşmenin Alt Bölümünden Bir Detay

Fotoğraf 85: Çeşmenin Üçgen Alınlığı

Fotoğraf 86: Kabartmalı İçki Kabı (Kantharos)

Fotoğraf 87: Kabartmalı Kartal Figürü

Fotoğraf 88: Çeşmenin Kurnası

3.2. Kütahya’da Günümüze Ulaşamayan Çeşmeler¹⁸⁹

3.2.1. Kütahya Kurşunlu Camii Bitişindeki Çeşme

İ. H. Uzunçarşılı, “Kütahya Şehri” adlı kitabında, Kurşunlu Camii’nin bitişğinde bir çeşme olduğundan ve bu çeşmenin sağında bir kitabe olduğundan bahsetmektedir. Ancak bu çeşmenin tarihi, mimarisi veya süslemesi hakkında bilgi vermemiştir.¹⁹⁰ Yakın zamanda burada bir çeşme ve sebillerin bulunduğu binanın varlığı kaynaklarda geçmektedir. Hatta bu yapıda, sebillerin üstünde 1377 tarihli bir kitabenin olduğu belirtilmektedir. Günümüzde böyle bir yapıya rastlanmamıştır. Camii ve çevresinde restorasyon ve çevre düzenlemesi çalışmaları devam etmektedir.¹⁹¹

3.2.2. Kütahya İshak Fakih Camii Çeşmesi

İ. H. Uzunçarşılı, “Kütahya Şehri” adlı kitabında, İshak Fakih Çeşmesi adlı bir çeşmeden bahsetmektedir. Bu çeşme, İshak Fakih Camii’nin yanında yer almaktadır. Beş satırlık kitabesinde 1420 yılında, Germiyanoglu Beyliği’nden II. Yakup döneminde ulemadan İshak Fakih bin Halil tarafından inşa ettirildiği bilgisi yer almaktadır.¹⁹² Bu çeşme hakkında detaylı bilgi verilmemiştir.

3.2.3. Kütahya Cafer Paşa Çeşmesi

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde, Kütahya’nın Zereğen mahallesinde, 1579-1580 yılında, Kütahya’da görev yapmış, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa tarafından yaptırılmış olan Cafer Paşa Çeşmesi’nden bahsetmektedir.¹⁹³ Ancak çeşmenin tarihi, mimari ve süsleme özellikleri hakkında bilgi yer almamaktadır.

¹⁸⁹ Bu bölümde adı geçen çeşmeler hakkındaki veriler, daha önce yapılmış olan farklı yayınlardan alınmış olup bu yayınlardaki mevcut bilgiler açıklamada verilmiştir. Çeşmeler günümüze ulaşmadığı için de detaylı bir bilgi verilememiştir.

¹⁹⁰ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 77.

¹⁹¹ Kalyon, *Kütahya’da Su Medeniyeti*, 38.

¹⁹² Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 85-86; Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 440.

¹⁹³ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: IX. Kitap*, 16.

3.2.4. Kütahya Arslan Bey Camii Karşısındaki Meydan Çeşmesi

Çeşme, 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Dilimli bir kemeri bulunmakta kitabesi ise tam okunamamaktadır. A. Altun bir fotoğrafını paylaşmıştır. Çeşmenin iki tarafındaki ayaklarda, çarkıfelek motifli bir madalyondan çıkan yarım palmet motifi işlenmiştir.¹⁹⁴

3.2.5. Kütahya Pekmez Pazarı Kuyumcular Çarşısı Mehmed Paşa Çeşmesi

1762-1763 yılında Kütahya’da görev yapmış olan Mehmet Paşa, burada bir mektep ve bir çeşme yaptırmıştır.¹⁹⁵ Çeşme hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

3.2.6. Kütahya Seyid Mehmed Paşa Çeşmesi

Kütahya’da görev yapmış olan Seyid Mehmed Paşa’nın, Kütahya’da bir çeşme yaptırdığı bilinmektedir. Çeşmenin kitabesi, Karagöz Paşa Camii’nde görev yapan müezzin Şükrü Efendi tarafından bulunmuş ve cami içine yerleştirilmiştir. Bu kitabede 1780 tarihi yazılıdır.¹⁹⁶

3.2.7. Kütahya Cemaleddin Mahallesi Ali Paşa Konağı Çeşmesi

18. yüzyıla tarihlendirilen yuvarlak kemerli çeşmenin ön yüzünde meyve kabartmaları olduğu belirtilmektedir.

3.2.8. Kütahya Kurşunlu Camii Sokağındaki Kitabe Alınlıklı Çeşme

Küçük boyutlu çeşmenin üzerinde basık kemerli mermer bir kitabe yer alır. Bu kitabe bir hayli karışıktır, ancak h. 1215 tarihi okunmaktadır. 1800-1801 yılında, Hacı Halil Ağa ruhu için yaptırılmıştır.

3.2.9. Kütahya Macar Evi Çeşmeleri

Macar Evi’nde 1814-1815 ve 1822-1823 yıllarına tarihlenen iki çeşme bulunmaktaydı. Ancak bu ev ve çevresinde yapılan araştırmalar esnasında çeşmelere rastlanmamıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 441.

¹⁹⁵ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 168.

¹⁹⁶ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 169.

¹⁹⁷ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 442.

3.2.10. Kütahya Maruf Mahallesi Melekgirmez Sokaktaki Çeşme

18.-19. yüzyıla tarihlendirilen çeşmenin eski bir fotoğrafında kurnası ve çeşmenin ön yüzü görülmektedir. Çeşme cephesinin üst kısmında dört dilimli külah bulunmaktadır. Bu dilimlerin her birinde servi motifi işlenmiştir.

3.2.11. Kütahya Musalla Mezarlığındaki Çeşme

19. yüzyıl ortalarında tarihlendirilen çeşme, meydan çeşmeleri içinde yer almaktadır. Geniş yuvarlak kemeri, mermer aynalıği ve üzerindeki kitabesi ile dikkat çekicidir. Ayna taşında farklı bitkisel motiflerin yanı sıra servi ağacı motifinin işlendiği görülür.¹⁹⁸

3.2.12. Kütahya Yeni Mahalle Dibek Aralığındaki Çeşme

Kütahya şehir merkezindeki Yeni Mahalle’de, Dibek Aralığı Mevkii’nde Germiyanoglu dönemine tarihlenen, ancak 1897-1898 yılından yenilenmiş bir çeşme bulunmaktadır. Bölgede yapılan arazi çalışmalarında çeşmeye rastlanılmamıştır.

3.2.13. Kütahya Hamidiye Mahallesi Rabia Hanım Çeşmesi

Hamidiye Mahallesinde, 1908 yılında yapılmış olan Rabia Hanım Çeşmesi bulunmaktadır. Bu çeşmenin eski bir fotoğrafından anlaşıldığı üzere ayna taşı kadın mezar taşı biçiminde yapılmıştır.¹⁹⁹

3.2.14. Kütahya Küpecik Camii Karşısındaki Çeşme

Eski bir fotoğraftan anlaşıldığı üzere çeşmenin nişinde farklı bitkisel motiflerin işlendiği görülmektedir.²⁰⁰

3.2.15. Kütahya Aşağı Hisar Mahallesindeki Çeşme

İ. H. Uzunçarşılı, “Kütahya Şehri” adlı kitabında, üzerinde bir türbeye ait olan yazıtın bulunduğu bir çeşmeden bahsetmektedir. Bu türbe kitabesinin 1366 tarihli olduğunu

¹⁹⁸ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 443.

¹⁹⁹ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 442.

²⁰⁰ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 443.

belirtmiş, ancak çeşme hakkında bilgi vermemiştir. Kitabe, Yusuf bin İbrahim adlı bir kişiye aittir.²⁰¹

3.2.16. Mehterbaşızade Mehmed Ağa Çeşmesi

Konum ve tarih bilgisi belirtilmeyen çeşmenin nişi yukarıdan iki kademeli yuvarlak kemerle sonlanmıştır. Nişin üst kısmında bir rozet, kemerin başlangıç noktası ekseninde ise üç satır ve altı kartuştan oluşan kitabesi görülmektedir.²⁰²

3.2.17. Kütahya Yukarı Hisar Mahallesiindeki (Hisar Kahvesi Arkası) Çamaşırlık ve Çeşme

Ressam Yakupoğlu'nun bir tablosundan anlaşıldığı üzere Yukarı Hisar Mahallesi'nde çeşmesi olan bir çamaşırlık bulunmaktadır. Bu tablo ve bu çevreye ait bir fotoğraftan anlaşıldığı üzere bu çeşme yuvarlak kemerlidir, bu yuvarlak kemer iki yandan çifte sütunceli bloğa oturmaktadır.²⁰³

3.2.18. Kütahya Hacce Fatma Hanım Mektebi Altındaki Çeşme

İ. H. Uzunçarşılı, “Kütahya Şehri” adlı kitabında, Kütahya'daki Hacce Fatma Hanım Mektebi'nin altından bir çeşme olduğundan bahsetmektedir. Çeşmenin tarihi, mimarisi ve süslemesi hakkında bilgi vermemiştir. Ancak bu çeşme, mektep ve bir başka yerdeki üç çeşme için Kuruçay Köyü'ndeki Çarık Değirmeni'ni vakfettiği bilgisini vermiştir.²⁰⁴

3.2.19. Kütahya İç Kalesinde 1 Nolu Çeşme

İ. H. Uzunçarşılı, “Kütahya Şehri” adlı kitabında iç kale içerisinde bir çeşme olduğundan bahsetmektedir. Ancak bu çeşme hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.²⁰⁵ Evliya Çelebi'de İç Kale'de bir çeşme olduğundan bahsetmektedir. Buradaki çeşmeden bahsederken “aynü'l-hayât çeşmesâr” ve “âb-ı hayât çeşmesi” ibarelerini kullanmıştır.²⁰⁶ A. Altun ise 1980 yılı civarından bu çeşme kalıntısı

²⁰¹ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 74-75.

²⁰² Altun, “Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 699.

²⁰³ Tablo ve 98. Sayfadaki fotoğraf incelendiğinde çeşmenin geçmişte sağlam olduğu, yakın tarihlerde kısmen yıkıldığı anlaşılmaktadır. Bölgedeki arazi çalışmalarında ise bu çeşmeye rastlanılmaması, çeşmenin ortadan kaldırıldığını düşündürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kalyon, *Kütahya'da Su Medeniyeti*, 56, 98.

²⁰⁴ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 137.

²⁰⁵ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 12.

²⁰⁶ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: IX. Kitap*, 13.

görmüştür. Moloz taştan inşa edildiğini, nişinin sade olduğu, kaplamalarının söküldüğünü belirtmedir. Ayrıca çeşmenin bir fotoğrafını da yayınlamıştır.

3.2.20. Kütahya İç Kalesinde 2 Nolu Çeşme

1980 yılı civarında Kütahya İç Kalesi’nde şehre inan yolun kenarında iki köşesinde çifte sütunceli blokların görüldüğü sivri kemerli bir çeşme bulunmaktaydı. Arazi çalışmalarının bu alanda herhangi bir çeşmeye rastlanmamıştır.²⁰⁷

²⁰⁷ Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>”, 192.

BÖLÜM 4: KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Kütahya Çeşmeleri adlı tezimizde, Kütahya şehir merkezinde yer alan 28 adet çeşme araştırma konumuz olmuştur. Tarihi çeşmeler 2017, 2018 ve 2019 yılları arasında incelenmiş plan, mimari, malzeme, süsleme ve cephe kompozisyonları açısından değerlendirilmiştir. İncelenen çeşmelerden bir tanesi Germiyanoglu dönemine, yine bir tanesi Cumhuriyet dönemine tarihlendirilirken diğerleri Osmanlı dönemine tarihlendirilmiştir.

4.1. Mimari Özellikleri

4.1.1. Konum Özellikleri

Kütahya şehir merkezinde yer alan 28 tane çeşme, konum özellikleri bakımından incelendiğinde 22 tanesinin bağımlı çeşmeler grubunda olduğu görülürken, 6 tanesinin bağımsız çeşmeler grubunda yer aldığı tespit edilmiştir. Bağımlı çeşmelerin 8 tanesi mescit ya da cami duvarı ile bağımlı iken, 7 tanesinin çeşmeye sonradan eklenildiği düşünülen çamaşırlık beden duvarı ile bağımlıdır. 5 tanesi konak ya da bir evin duvarı ile bitişiktir. 2 tane çeşme ise cami sakahanesi ile bağımlı durumdadır. Kütahya çeşmelerinde depolu çeşme örneğine rastlanmamıştır. Aynı zamanda merkezde incelenen çeşmelerin tamamı tek yüzlü çeşmelerdir. Bu sebeple iki ya da daha çok cepheli çeşme örneği yoktur. Yukarıda genel hatları ile tanımlanan çeşmeler, aşağıdaki metinde karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

4.1.2 Bağımlı Çeşmeler

Mescit ya da cami duvarı ile bağımlı olan çeşmeler: Servili Cami Çatal Çeşmesi (1381-1382), Çukur Camii Çeşmesi (1554-1555), Şengül Camii Çeşmesi (16. yüzyıl), Eyüp Ağa Çeşmesi (1801-1802), Çatal Mescit Çeşmesi (1803-1804), Ulu Cami Payandası'ndaki Çeşme (19. yüzyıl), Cemaleddin Mescid'i Çeşmesi (20. yy.) ve son olarak bir mezar stelinden oluşan Karadonlu Mescid'i Çeşmesi 1 olarak isimlendirilen çeşmeler mescit ya da cami duvarı ile bağımlı olan çeşme örnekleridir.

Anadolu'da incelenen çeşme örnekleri arasında, 1756 tarihli Balıkesir Hacı Mahmut Ağa Çeşmesi, Kasaplar Camisi avlu duvarı ile bitişik haldedir. 1829 yılına tarihlenen Balıkesir Habibe Hatun Çeşmesi de Fazlı Kuyusu Camisi'nin bahçe duvarı ile bağımlı

durumdadır.²⁰⁸ 1713 tarihli Afyon Çavuş Baş Çeşmesi, Çavuşbaş Cami'si bahçe duvarına bitişik konumdadır.²⁰⁹ Bursa'da yer alan bağımlı çeşme örnekleri arasında 14. yüzyıla tarihlendirilen Alaaddin Camii Çeşmesi, caminin bahçe duvarına bağımlı iken, 1365-1366 tarihli Bursa Hüdavendigâr Çeşmesi ve 1450 yılına tarihlenen Bursa Selçuk Hatun Camii Çeşmesi, caminin güneybatı köşesinde yer alıp cami ile bağımlı haldedir.²¹⁰ Isparta'da 20. yüzyıl çeşmeleri olan Eğirdir Yokuşbaşı Çeşmesi, caminin hemen altında ve cami beden duvarına bitişik iken, Çukur Çeşme, İbadullah Camisi'nin bahçe duvarı üzerinde bulunmaktadır.²¹¹ Manisa Fatih Mübarekoğlu Çeşmesi (1480-1481) ve Hüsrev Ağa Camii Çeşmesi 1 (1554-1560) olarak isimlendirilen çeşme, cami avlu duvarına bağımlıdır.²¹² Manisa Taşçılar Mescidi Çeşmesi (1779-1780) ise Taşçılar Mescidi'nin doğu duvarı üzerinde konumlandırılmıştır. Nevşehir Ürgüp Yahya Efendi Çeşmesi (19. yy.), caminin kuzey cephesine bitişiktir.²¹³

İstanbul'da yer alan bağımlı çeşme örnekleri arasında, 1562 yılında yapıldığı düşünülen Rüstem Paşa Camii Çeşmesi, cami beden duvarına gömülü haldedir. Barok üslupta inşa edilmiş, 1780 tarihli İstanbul Dülgerzade Camii Çeşmesi ise cami bahçe duvarına bağımlıdır.²¹⁴ 1721 yılında inşa edilmiş Katip Muslihiddin Çeşmesi de cami bahçe duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir.²¹⁵

Çamaşırlık beden duvarı ile bağımlı olan çeşmeler: Servi Mahallesi Çeşmesi (1779), Sıcak Çeşme (1816-1817), Meydan Çeşmesi (18. yy. sonu), Dilarem Çeşmesi (18. yy. sonu), Balpınar Sokak Çeşmesi (19. yüzyıl), Maruf Çeşmesi (19. yüzyıl), bir mezar stelinden oluşan Ali Paşa Cami'nin karşı köşesinde bulunan çeşmeler çamaşırlık beden duvarına bağımlı durumdadır.

Anadolu'da incelenen örnekler içinde, çamaşırlık beden duvarına bağımlı olan Balıkesir Havran Orta Çeşmesi 1805 tarihlidir.

²⁰⁸ Abdülbaki Işıkkdoğan, *Balıkesir Çeşmeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2013), 26.

²⁰⁹ Gülay Karasu, *Afyon Çeşmeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006), 57.

²¹⁰ Ebru Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012), 17.18.20.

²¹¹ Mine Akbaş, *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2012), 165.

²¹² Hasan Uçar, *Manisa Çeşmeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2009), 26,36,42,98.

²¹³ Adem Sevim, *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015), 114.

²¹⁴ İrem Bülbül – Çiğdem Şenarslan, *Bir Medeniyet Mirası İstanbul Çeşmeleri* (İstanbul: Şan Ofset Matbaacılık, 2016), 44, 60.

²¹⁵ Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, 68.

Bir konak ya da bir evin duvarı ile bağımlı olan çeşmeler: Ilık Çeşme (1768), Paşa Çeşmesi (1763-1764), Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi (1781), Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2, (18. yüzyıl başı), Hacı İbrahim Çeşmesi (18. yüzyıl sonu) bir konak ya da ev ile bitişik olarak konumlandırılmıştır.

Anadolu'da incelenen çeşme örnekleri arasında, 1741 tarihli Balıkesir Fatıpınar Çeşmesi²¹⁶ bir evin duvarı ile bitişiktir. 1829-1830 yılına tarihlenen Burdur Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi, kuzeybatı-güneydoğu yönünde yer alan Serdar Sokak 11 numaralı ev ile bağımlı durumdadır.²¹⁷ Isparta Deliktaş Çeşmesi (1774-1775), bir evin köşesinde eve bağımlı iken,²¹⁸ 1887 tarihli Isparta Duhancı Çeşmesi ise evin beden duvarı içerisine gömülüdür. Uşak Sofular Çeşmesi (1888-1889), bir evin duvarı ile bitişik konumdadır. Yine Uşak Güneş Sokak Çeşmesi (19. yy sonu-20. yy başı) ²¹⁹ bir konağın beden duvarına gömülü halde olan iki cepheli bir çeşmedir. Nevşehir-Ürgüp Karağandere Çeşmesi (19. yy.)²²⁰ ve Erzurum Camidar Çeşmesi (18. yy.), bir evin beden duvarına bitişiktir.²²¹

İstanbul'da ise 1721 tarihli Saliha Sultan Çeşmesi ise bir apartmanın duvarı ile bitişik konumlandırılmış klasik üslupta inşa edilen kesme taş malzeme kullanılan bir çeşmedir.

Cami sakahanesi ile bağımlı olan çeşmeler: Kütahya'daki Ulu Camii Sakahane Çeşmesi (1765-1766), Sadettin Camii Sakahane Çeşmesi (1798-1799) bu grupta yer alır. Benzer bir örnek ise 1729 tarihli İstanbul Başkadın Meydan Çeşmesi'dir. Bu çeşme de Kütahya'daki iki örnek gibi sakahane ile bağımlıdır.²²²

4.1.3. Bağımsız Çeşmeler

Fuat Paşa Çeşmesi (18. yüzyıl sonu), Hürriyet Çeşmesi (1909), Ahi Evren Çeşmesi (1917), Çinili Çeşme (19. yüzyıl), Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi (19. yüzyıl) bir mezar stelinden dönüştürülen Cedit Mahallesi Çeşmesi bu grupta incelenmektedir.

²¹⁶ Işıkkadoğan, *Balıkesir Çeşmeleri Yüzüncü Yıl Üniversitesi*, 22,34.

²¹⁷ Mustafa Ekmekci, *Burdur Merkezdeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2012), 24.

²¹⁸ Akbaş, *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri*, 57.

²¹⁹ Ahmet Durman, *Uşak Çeşmeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2014), 162,184

²²⁰ Sevim, *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi*, 107.

²²¹ Hüseyin Yurttaş - Haldun Özkan, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları* (Erzurum: Erzurum Büyükşehir Belediyesi ESKİ Genel Müdürlüğü, 2001), 48.

²²² Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, 163.

Anadolu’da incelenen örnekler arasında, Afyon Cevizaltı Çeşmesi (1764), Afyon Boyacıoğlu Çeşmesi (18. yy),²²³ Balıkesir- Erdek Cizyedar Osman Ağa Çeşmesi (1756), Balıkesir- Edincik Şehitler Çeşmesi (1922-1923),²²⁴ Burdur İsliler Çeşmesi,²²⁵ Bursa Kız Yakup Camii Çeşmesi (1459-1460), Bursa Beşir Ağa Çeşmesi (1743), Bursa Hacılar Çeşmesi (1466),²²⁶ Isparta İskender Mahallesi, Aksu Caddesi, isimsiz çeşme (1872-1873), Isparta Hamidiye Çeşmesi, Isparta Koca Çeşme (1885),²²⁷ Manisa Kaynak Mahallesi Çeşmesi (18. yy),²²⁸ Nevşehir Hacı Bektaş Dedem Çeşmesi (1905), Nevşehir Hacı Bektaş Feyzullah Baba Çeşmesi (1908)²²⁹ bağımsız çeşmelere örnek olarak gösterilebilir.

İstanbul’da bağımsız çeşme örnekleri oldukça fazladır. Fatih Abbas Ağa Çeşmesi (1622), Tophanelizadeler Çeşmesi ve yine 1728 tarihli ²³⁰ Üsküdar III. Ahmed Çeşmesi, 1862 yılına tarihlenen Hacı Eyüpzade Şükrü Bey Çeşmesi ve 1901 tarihli II. Abdülhamid Çeşmesi bağımsız çeşmelerden yalnızca birkaçıdır.²³¹

4.2. Tipoloji

Anadolu’da inşa edilen çeşmeler çeşme tipolojisi bakımından araştırmacılar tarafından farklı şekilde incelenmiş, tasnif edilmiş, sınıflandırılmış ve gruplandırılmıştır.

Yılmaz Önge, 11.-19. yüzyıllar arasındaki çeşme mimarisinin gelişimini yüzyıllara göre sınıflandırmıştır.²³² Semavi Eyice, çeşmeleri cephe ve meydan çeşmeleri olarak iki grupta ele almıştır.²³³ Haşim Karpuz, çeşmeleri bulundukları yer, kaynaktan beslenme durumları ve cephe kompozisyonlarına göre gruplandırmıştır.²³⁴ Ayhan Aytöre, çeşmeleri önce şehir içi ve şehir dışı çeşmeleri olarak iki gruba, daha sonra da şehir içi çeşmelerini hususi çeşmeler, umumi çeşmeler, abidevi çeşmeler ve şadırvanlar olarak dört grupta incelemiştir.²³⁵ Celal Esad Arseven ise çeşmeleri bulundukları yerlere göre

²²³ Karasu, *Afyon Çeşmeleri*, 51, 134.

²²⁴ Işıkkakdoğan, *Balıkesir Çeşmeleri Yüzüncü Yıl Üniversitesi*, 170, 215.

²²⁵ Ekmekci, *Burdur Merkezdeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri*, 27.

²²⁶ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 26,39,45.

²²⁷ Akbaş, *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri*, 63,74,178.

²²⁸ Uçar, *Manisa Çeşmeleri*, 104.

²²⁹ Sevim, *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi*, 87,97.

²³⁰ Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, 134.

²³¹ Bülbül – Şenarşlan, *Bir Medeniyet Mirası İstanbul Çeşmeleri*, 18-20, 24, 146.

²³² Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 139.

²³³ Semavi Eyice, “İstanbul”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002) VII: 1214.

²³⁴ Haşim Karpuz – O. Nuri Dülgerler, “Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”, *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri* Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı’ya Armağan (2006): 317-318.

²³⁵ Aytöre, “Türklerde Su Mimarisi”, 46-49.

mahalle, cami, şadırvan, oda, abidevi çeşmeler ve musluklar olarak sınıflandırmıştır.²³⁶ Sedat Çetintaş çeşmeleri şehir içi ve şehir dışı olarak ikiye ayırmış, şehir içi çeşmelerini kendi içinde tek, iki cepheli çukur ve meydan çeşmeleri olarak değerlendirmiştir.²³⁷ Enver Behnan Şapolyo'ya, çeşmeleri mahalle, meydan, köşebaşı, cami, şadırvan, oda çeşmeleri, musluklar ve abidevi çeşmeler olarak gruplandırmıştır.²³⁸ Ayla Ödekan, çeşmeleri bulundukları yerlere ve cephe kompozisyonlarına göre mimariye bağımlı ve bağımsız çeşmeler olarak iki gruba ayırmıştır.²³⁹ Mustafa Denктаş çeşmeleri, Ayla Ödekan gibi bulundukları yerlere ve cephe kompozisyonlarına göre iki grupta incelemiştir.²⁴⁰ Kütahya'da incelen 28 adet çeşme, Ayla Ödekan ve Mustafa Denктаş'ın çalışmaları doğrultusunda bulundukları yer ve cephe kompozisyonlarına göre değerlendirilmiştir.

4.3. Kemer Formları

Yuvarlak kemerli çeşmeler: Kütahya Çeşmeleri, kemer düzeni bakımından incelendiğinde yoğun olarak yuvarlak kemer formu dikkat çeker. İncelenen 28 adet çeşmenin 17 tanesi bu forma sahip çeşmelerdir. Servili Cami Çatal Çeşme (1381-1382), Çukur Camii Çeşmesi (1554-1555), Şengül Camii Çeşmesi (16. yy.), Paşa Çeşmesi (1763-1764), Ilık Çeşme (1768), Servi Mahallesi Çeşmesi (1779), Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi (1781), Sadettin Camii Sakahane Çeşmesi (1798-1799), Karadonlu Mescidi 2 Çeşmesi (18. yy. başı), Meydan Çeşmesi (18. yy. sonu), Dilarem Çeşmesi (18. yy. sonu), Hacı İbrahim Sokak Çeşmesi (18. yy. sonu), Fuat Paşa Çeşmesi (18. yy. sonu), Balpınar Sokak Çeşmesi (18. yy. sonu), Ahi Evren Çeşmesi (1917), Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi (19. yy.), Cemaleddin Mescidi Çeşmesi (20. yy.) incelenen örnekler arasında yuvarlak kemere sahip çeşmelerdir.

Anadolu'da yuvarlak kemer uygulaması 13. yy. ve 19. yy. arasında görülür. Ancak yuvarlak kemerin en yoğun kullanıldığı dönem 18. yüzyıldır. En erken tarihli yuvarlak kemerli çeşme örnekleri ise 1266 tarihli Kayseri Sahabiye Medresesi Çeşmesi, 1277

²³⁶ Celal Esad Arseven, "Çeşme", *Sanat Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1983), II: 389.

²³⁷ Sedat Çetintaş, "Türklerde Su- Çeşme-Sebil", *Güzel Sanatlar Dergisi* V (1944): 133.

²³⁸ Enver Behnan Şapolyo, "Türk Çeşmeleri", *Ön Asya Dergisi* 3/27 (1967): 10.

²³⁹ Ayla Ödekan, "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", *Semavi Eyice'ye Armağan, İstanbul Yazıları* (1992): 284.

²⁴⁰ Mustafa Denктаş, *Karaman Çeşmeleri* (Kayseri: Kıvılcım Yayınları, 2000), 188-189.

yılına tarihlenen Niğde Ulu Camii Çeşmesi ve Afyon Çay Taş Medrese Çeşmesi (1278)²⁴¹ yuvarlak kemer uygulaması görülen çeşmelerin en erken örnekleridir.

Anadolu'da diğer yuvarlak kemer uygulaması görülen çeşmeler ise Afyon Abdi Kadı Çeşmesi (15.yy.), Baş Çeşmesi (16.yy.), Bel Mescid Çeşmesi (19.yy.), Kayadibi Çeşmesi (19. yy.)²⁴² yuvarlak kemere sahip çeşmelerdir. Balıkesir-Bandırma Dere Mahallesi Çeşmesi (1903), Edincik Şehitler Çeşmesi (1922-1923),²⁴³ yuvarlak kemerli çeşme örneklerinden bazılarıdır. Burdur'da yuvarlak kemerli çeşmeler Mısırlılar Evi Çeşmesi 1, Zincirli Kapı Çeşmesi, Zülali Huş Çeşmesi (1566-1567)²⁴⁴ örneklerden birkaçını oluşturur. Bursa'da Umur Bey Camii Çeşmesi (1554), Kayabaşı Caddesi Çeşmesi (1833), Muradiye Camii Çeşmesi (1425), yuvarlak kemer uygulamasına sahiptir.²⁴⁵ Elazığ Harput Meydan Çeşmesi (1878-1879), Harput Sara Hatun Çeşmesi (15. yüzyılın ikinci yarısı), Palu Çeper Pınarı Çeşmesi (1786-1787), Palu Karasalkım Köyü Çeşmesi (1799-1800),²⁴⁶ bir başka yuvarlak kemerli çeşme örnekleridir. Isparta Dohancı Mahallesi, 2421 Sokak Çeşmesi (20. yy.), Atabey Onaç Hamamı Çeşmesi,²⁴⁷ ise Isparta'da yuvarlak kemerli çeşme örneklerini oluşturur. İzmir'de Mimar Sinan Çeşmesi (1508), Mühürdar Ahmet Ağa Çeşmesi (1738), Sofuoğlu Çeşmesi (1857), Kasapoğlu Çeşmesi (1904),²⁴⁸ örneklerden bazılarını teşkil eder. İzmit çeşmelerinden Aliağa Çeşmesi (1884) ve Ayşe Hanım Çeşmesi²⁴⁹ yuvarlak kemerlidir. Nevşehir Kurtlu Çeşme (18. yy.), Nar Beldesi Çeşmesi (1723), Hacı Bektaş Veli Çeşmesi (1726),²⁵⁰ Uşak'ta Ali Ağa Çeşmesi (1787), Cincim Çeşmesi (1898) ve Güneş Sokak (19. yy.),²⁵¹ yuvarlak kemerli çeşmelere örnek olarak gösterilebilir.

İstanbul'da ise Ayşe Hanım Çeşmesi (1719), Damat İbrahim Paşa Çeşmesi (1723), İbnülemin Ahmet Ağa Çeşmesi (1872),²⁵² yuvarlak kemere sahip olan çeşmelere örnek teşkil eder.

²⁴¹ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 48-51.

²⁴² Karasu, *Afyon Çeşmeleri*, 170.

²⁴³ Işıkkakdoğan, *Balıkesir Çeşmeleri Yüzdüncü Yıl Üniversitesi*, 86.

²⁴⁴ Ekmekci, *Burdur Merkezdeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri*, 35,43,45.

²⁴⁵ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 30,51,61.

²⁴⁶ Azime Ferya Aktaş, *Elazığ İli Çeşmeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2009), 272.

²⁴⁷ Akbaş, *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri*, 109,131.

²⁴⁸ Gül Geyik, *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007), 139.

²⁴⁹ Figen Ölmez, *Kocaeli Çeşmeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012), 23.194.

²⁵⁰ Sevim, *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi*, 121.

²⁵¹ Durman, *Uşak Çeşmeleri*, 80.

²⁵² Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, 41, 83, 250.

Basık kemerli çeşmeler: Kütahya’da incelenen örnekler arasında yalnızca 20. yüzyıla tarihlendirilen Cemaleddin Mescidi Çeşmesi’nde basık kemer uygulaması görülmektedir.

Anadolu basık kemerli çeşme örnekleri, Balıkesir-Merkez Habibe Hatun Çeşmesi (1859) ve Manyas Cumhuriyet Köyü Çeşmesi (1885),²⁵³ Elazığ’da Harput Toptop Çeşmesi,²⁵⁴ İzmir’de Sahlebicioğlu Medrese Çeşmeleri (19. yy.), yine 16. yy. tarihlenen Çatal Çeşme²⁵⁵ ve Uşak’taki Hebil Çeşmesi’nde (1864-1865),²⁵⁶ basık kemer kullanılmıştır.

İstanbul’da basık kemerli çeşme örnekleri, 1719 tarihli III. Ahmet Han Kütüphanesi Çeşmesi, GedikPaşa Camii’nin karşısında bulunan 1780 tarihli Canfeda Kadın Çeşmesi, Fatih’te 1817 yılına tarihlenen İmaret Çeşmesi, Ayakapı’da Abdüleziz Paşa Caddesi üzerinde yer alan 1923 tarihli Cumhuriyet Çeşmesi ve 1844-1845 yılına tarihlenen, bir meydan çeşmesi örneği olan Hakkı Bey Çeşmesi’dir.²⁵⁷

Üçgen alınlıklı, kemersiz çeşmeler: Kütahya’da incelenen örnekler arasında, Ulu Camii Sakahane Çeşmesi (1765-1766) ve Karadonlu Mescidi bitişiğindeki mezar stelli çeşme üçgen alınlıklı ve kemersizdir.

Üçgen alınlıklı ve kemersiz çeşmelerin Anadolu’daki bazı örnekleri Afyon’da Hacı Hüseyin Çeşmesi (1907) ve Hacı Aftal Çeşmesi (20. yy)²⁵⁸ kemersiz ve üçgen alınlıklıdır. Balıkesir’de Edincik Hacı Kadir Çeşmesi (1834-1835),²⁵⁹ Bursa’da Kavaklı Camii Çeşmesi (1778) ve Fatma Hanım Çeşmesi (1838),²⁶⁰ Nevşehir’de Gazi Mustafa Kemal Paşa Çeşmesi (1928), Türkiye İstiklal Çeşmesi (1928) ile Hükümet Konağı Çeşmesi (1927)²⁶¹ ve Trabzon Haznedar Abdullah Paşa Çeşmesi (1844-1845)²⁶² üçgen alınlıklı ve kemersiz çeşme örnekleridir.

Üçgen alınlıklı, kemerli çeşmeler: Kütahya’da incelenen örnekler arasında Ahi Evren Camii Çeşmesi’nde (1917), Çinili Çeşme’de (19. yy.), Cedit Mahallesi Çeşmesi ve Ali

²⁵³ Işıkkakdoğan, *Balıkesir Çeşmeleri Yüzüncü Yıl Üniversitesi*, 87.

²⁵⁴ Aktaş, *Elazığ İli Çeşmeleri*, 275.

²⁵⁵ Geyik, *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*, 27,139.

²⁵⁶ Durman, *Uşak Çeşmeleri*, 81.

²⁵⁷ Bülbül – Şenarslan, *Bir Medeniyet Mirası İstanbul Çeşmeleri*, 58, 72, 124, 206.

²⁵⁸ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 176.

²⁵⁹ Işıkkakdoğan, *Balıkesir Çeşmeleri Yüzüncü Yıl Üniversitesi*, 88.

²⁶⁰ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 48, 52.

²⁶¹ Sevim, *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi*, 124.

²⁶² Naci Yüngül, "Trabzondaki Haznedarzade Abdullah Paşa Çeşmesi" *Vakıflar Dergisi* 19 (1985): 265.

Paşa Camii'nin karşı köşesinde bulunan mezar stelli çeşme üçgen alınlığa sahip kemerli çeşmelerdir.

Anadolu'da Bursa Hamidiye Çeşmesi (1901),²⁶³ Tire Yeşil İmaret Çeşmesi (15. yy.), İzmir Çatal Çeşme (16. yy.), ve Bergama Büyükalın Çeşmesi (19. yy.)²⁶⁴ kemerli ve üçgen alınlığa sahip çeşmelerdir. Nevşehir'de Zemzem Çeşmesi (1908) ve Nevşehir Şekerci Çeşmesi (1724-1727)²⁶⁵ üçgen alınlıklı ve kemerli çeşmelerden bazılarıdır.

İstanbul Fatih'te bulunan 1862 tarihinden inşa edilmiş Hacı Eyüpzade Şükrü Bey Çeşmesi'nde yuvarlak kemer ve madalyonlarla oluşturulmuş üçgen bir alınlık bulunmaktadır.²⁶⁶

Alınlıksız, kemersiz, düz cepheli çeşmeler: Kütahya'da incelenen örnekler arasında 1803-1804 tarihli Sultanbağı Çatal Çeşme alınlıksız, kemersiz ve düz cephelidir.

Anadolu'daki örnekleri Afyon'da Akmesic Çeşmesi (1904-1905), Boyacıoğlu Çeşmesi 3 (1926),²⁶⁷ Balıkesir'de Edincik Kız Dedesi Çeşmesi (1415-1416), Bandırma Haydar Çavuş Çeşmesi (1905),²⁶⁸ kemersiz, bir alınlığa sahip olmayan düz cepheli çeşmelerdir. Bursa'da Hocaalızade Çeşmesi (1845), Kurtbasan Çeşmesi (1851), Kız Lisesi 1 Çeşmesi (1905-1906),²⁶⁹ Elazığ'da Ulukent Mahallesi Hacı Muharrem Çeşmesi (20.yy),²⁷⁰ Isparta'da Deliktaş Çeşmesi (1774-1775) ve Duhancı Çeşmesi (1887), düz cepheli ve alınlıksızdır. İzmir'de Süratli Çeşme (1824), Mustafa Efendi Çeşmesi (1795), Ansarlı Camii Çeşmesi (16. yy.),²⁷¹ İzmit'de Aşık Merdiveni (19. yy.),²⁷² Manisa'da Sipahi Pazarı Vakfı Çeşmesi 2 (1913-1914),²⁷³ Nevşehir'de Orduoğlu Çeşmesi (1726), Kütüklü Çeşme (18. yy.),²⁷⁴ Uşak'ta Koca Çeşme (19. yy.) ve Işık Sokak Çeşmesi (19. yy.).²⁷⁵ alınlıksız, kemersiz ve düz cepheli çeşmeleridir.

²⁶³ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 62.

²⁶⁴ Geyik, *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*, 142, 293, 345.

²⁶⁵ Sevim, *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi*, 47.97.

²⁶⁶ Bülbül – Şenarlan, *Bir Medeniyet Mirası İstanbul Çeşmeleri*, 24.

²⁶⁷ Karasu, *Afyon Çeşmeleri*, 175.

²⁶⁸ Işıkkdoğan, *Balıkesir Çeşmeleri Yüzüncü Yıl Üniversitesi*, 87.

²⁶⁹ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 55,56,65.

²⁷⁰ Aktaş, *Elazığ İli Çeşmeleri*, 37.

²⁷¹ Geyik, *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*, 45, 140, 142.

²⁷² Ölmez, *Kocaeli Çeşmeleri*, 30.

²⁷³ Uçar, *Manisa Çeşmeleri*, 140.

²⁷⁴ Sevim, *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi*, 123.

²⁷⁵ Durman, *Uşak Çeşmeleri*, 81.

İstanbul'da Aşub Kadın Çeşmesi (1721), Hatice Hanım Çeşmesi (1723) ve Mehmet Paşa Çeşmesi (1724),²⁷⁶ bu örneklerden yalnızca birkaçıdır.

İç içe iki kemerli çeşmeler: Kütahya'da incelenen örnekler arasında Sıcak Çeşme (1816-1817), Hacı İbrahim Sokak Çeşmesi (18. yy. sonu), Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi (1782) iç içe iki kemere sahiptir.

Anadolu'da en erken tarihli iç içe iki kemer uygulamasına sahip çeşme 1271 yılına tarihlenen Sivas Gök Medrese Çeşmesi'dir.²⁷⁷ Diğer örnekler arasında, Afyon'da Sülüm Çeşmesi 1 (1908),²⁷⁸ Bursa'da Muradiye Camii Çeşmesi (1425-1426) ve Veled-i Yaniç Çeşmesi (1912-1913),²⁷⁹ Elazığ'da Han Pınar Çeşmesi (1893-1894),²⁸⁰ İzmir'de Mısırlı Çeşmesi (15.yy.), Süratli Çeşme (1824) ve Kasapoğlu Çeşmesi (1904),²⁸¹ Manisa'da Muradiye Çeşmesi (1593)²⁸² ve Nevşehir Üçler Çeşmesi (1920)²⁸³ yer almaktadır.

İstanbul'da Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (1728),²⁸⁴ Mısır Çarşısı'nın yakınında bulunan (1806) tarihli Hatice Sultan Çeşmesi, Üsküdar Sineperver Valide Sultan Çeşmesi (1780), Üsküdar Hüseyin Avni Çeşmesi (1874), İhsaniye Çeşmesi (1824)²⁸⁵ iç içe iki kemere sahip olan çeşmelerden bazılarıdır.

4.4. Yapı Elemanları

4.4.1. Üst Örtü

Kütahya çeşmelerinde, Çukur Çeşme (1554-1555), Çatal Çeşme (1803-1804), Sıcak Çeşme (1816-1817), Fuat Paşa Çeşmesi (18. yy. sonu), Hürriyet Çeşmesi (1909) ve Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi (19. yy.) üst örtüleri düz dam şeklindedir.

Servili Cami Çatal Çeşme (1381-1382), Paşa Çeşmesi (1763-1764), Ulu Camii Sakahane Çeşmesi (1765-1766), Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi (1782), Meydan Çeşmesi, Dilarem Çeşmesi, Balpınar Sokak Çeşmesi (18. yy. sonu), Ali Paşa Cami'nin

²⁷⁶ Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, 59, 93, 103.

²⁷⁷ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 49.

²⁷⁸ Karasu, *Afyon Çeşmeleri*, 113.

²⁷⁹ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 27,70.

²⁸⁰ Aktaş, *Elazığ İli Çeşmeleri*, 18.

²⁸¹ Geyik, *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*, 140.

²⁸² Uçar, *Manisa Çeşmeleri*, 51.

²⁸³ Sevim, *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi*, 122.

²⁸⁴ Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, 123.

²⁸⁵ Bülbül – Şenarslan, *Bir Medeniyet Mirası İstanbul Çeşmeleri*, 28, 140, 150, 234.

karşı köşesinde bulunan mezar stelli çeşme, üst örtüleri günümüz malzemesi olan alaturka kiremit çatılıdır.

Ilık Çeşme (1768) ve Çinili Çeşme (19. yy.) üst örtüleri basit bir sundurma ile kapatılmıştır.

Ahi Evren Camii Çeşmesi (1917) üst örtüsü günümüz malzemesi olan shingle kaplamadır. Bu nedenle orijinal hali tespit edilememiştir.

Şengül Camii Çeşmesi (16. yy.), Servi Mahallesi Çeşmesi (1779), Sadettin Camii Sakahane Çeşmesi (1798-1799), Eyüp Ağa Camii Çeşmesi (1801-1802), Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 (18. yy. başı), Hacı İbrahim Sokak Çeşmesi (18. yy. sonu), Ulu Camii Payandası'ndaki Çeşme, Maruf Çeşmesi (19. yy.) ve Karadonlu Mescidi bitişiğindeki mezar stelli çeşme, bir yapı ve bir evin duvarı ile bitişik oldukları için üst örtüleri yoktur.

4.4.2. Alınlık

Kütahya'da incelenen örnekler arasında Ulu Camii Sakahane Çeşmesi (1765-1766), Ahi Evren Camii Çeşmesi (1917), Çinili Çeşme (19. yy.) ve Ali Paşa Camii'nin karşı köşesinde bulunan çeşme, Cedit Mahallesi Çeşmesi ve Karadonlu Mescidi bitişiğindeki mezar stelli çeşme üçgen alınlığa sahip çeşmelerdir.

Hürriyet Çeşmesi'nde ise (1909) ortada üç dilimli yuvarlak kemere sahip olan alınlık ve yanlarda daha küçük ölçülerde tutulan yuvarlak kemerli iki alınlık yer almaktadır.

4.4.3. Kemer

Kütahya'da incelenen 28 adet çeşmenin 17 tanesinin yuvarlak kemerli olduğu görülür. Yine incelenen örnekler arasında sadece 1 çeşmede basık kemer uygulaması görülmektedir. Üçgen alınlıklı ve kemerli 3 çeşme ve üçgen alınlıklı ve kemersiz 2 adet çeşme tespit edilmiştir. Ayrıca İç içe kemerli 3 adet çeşme bulunmaktadır.

4.4.4. Ayak

Şengül Camii Çeşmesi (16. yy.), yuvarlak kemeri iki yanda iki duvar payesine oturtulmuştur. Paşa Çeşmesi (1763), Servi Mahallesi Çeşmesi (1779) ve Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi (1782) "mullion" adı verilen devşirme ayaklara oturtulmuştur. Ilık Çeşme (1768) yuvarlak kemer iki paye ile desteklenmektedir. Karadonlu Mescidi

Çeşmesi 2 (18. yy. başı) yuvarlak kemeri, biri devşirme iki duvar payesi üzerine oturtulmuştur. Meydan Çeşmesi (18. yy. sonu) yuvarlak kemer, mermer malzemeli iki duvar payesi ile taşınmaktadır. Dilarem Çeşmesi (18. yy. sonu) yuvarlak kemeri iki sütunla desteklenmiştir. Hacı İbrahim Sokak Çeşmesi (18. yy. sonu) iki duvar payesine oturmaktadır. Balpınar Sokak Çeşmesi "baluster" olarak isimlendirilen devşirme ayaklara oturtulmuştur. Hürriyet Çeşmesi (1909) iki kare ayak üzerinde taşınmaktadır. Ahi Evren Camii Çeşmesi (1917) iki duvar payesi ile desteklenmiştir. Son olarak Çinili Çeşme (19. yy.) Üçgen alınlıklı bölüm, ortada iki sütun yanlarda ise iki sütunla desteklenmiştir.

Bu örneklerin dışında Ulu Camii Sakahane Çeşmesi (1765-1766), Sadettin Camii Sakahane Çeşmesi (1798-1799), Eyüp Ağa Çeşmesi (1801-1802), Sıcak Çeşme (1816-1817), Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi (19. yy.), Ali Paşa karşı köşesinde bulunan çeşme, Cedit Mahallesi Çeşmesi, Karadonlu mescidi bitişiğindeki mezar stelli çeşme yekpare mermerden yapılmıştır.

4.4.5. Kitabe

Kütahya çeşmelerinde kitabeli çeşme sayısı da oldukça fazladır. Detaylı olarak katalog bölümünde açıklanan 28 adet çeşmenin 13 tanesinin kitabeli olduğu tespit edilmiştir. Bu çeşmelerden en erken tarihli Servili Cami Çatal Çeşme'si (1381-1382) iken bir diğer erken tarihli çeşme, Çukur Camii Çeşmesi'dir (1554-1555). 16. yüzyıla tarihlendirilen Şengül Camii Çeşmesi yine erken tarihli çeşmelere örnek verilebilir. Bu örneklerin dışında, Paşa Çeşmesi (1763-1764), Ulu Camii Sakahane Çeşmesi (1765-1766), Ilık Çeşme (1768), Servi Mahallesi Çeşmesi (1779), Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi (1782), Eyüp Ağa Çeşmesi (1801-1802), Sultanbağı Çatal Çeşme (1803-1804), Sıcak Çeşme (1816-1817), Hürriyet Çeşmesi (1909) ve Ahi Evren Camii Çeşmesi (1917) üzerinde kitabesi bulunan çeşmelerdir. Geriye kalan 15 çeşme ise ağırlıklı olarak 18. ve 19. yüzyıla tarihlenen çeşmelerdir.

4.4.6 Musluk Taşı / Ayna Taşı

Kütahya'da incelenen örnekler arasında yalnızca (1381-1382) tarihli Servili Camii Çatal Çeşme'de devşirme malzemeli ayna taşı kullanılmıştır. Bazı çeşmelerin sıvanması ve boyanması ile ayna taşlarının varlığı tespit edilemezken bazı örneklerde de çeşmenin muhtelif yerlerinin tahrip olmasından dolayı ayna taşları görülememiştir.

Servili Cami Çatal Çeşme’de görülen "korkuluk levhalı" ayna taşının bir benzeri, Manisa (1586) tarihli Pür Nefes Çelebi Çeşmesi’nde görülmektedir.²⁸⁶ Anadolu’da diğer devşirme malzemeli ayna taşı kullanılan örnekler arasında Afyon Çay Taş Medrese Çeşmesi (1278)²⁸⁷ ve yoğun olarak Uşak çeşmelerinde devşirme ayna taşları görülmektedir. Örneğin Uşak’ta Aliağa Çeşmesi (1787-1788), Sofular Çeşmesi (1888-1889), Gedizyolu Çeşmesi (1893-1834), Hacı Dayı Tahir Çeşmesi (19. yy.), Savak Çeşmesi (19. yy.) ve Kara Seydi Çeşmesi 1-2 (19. yy.)²⁸⁸ devşirme malzemenin kullanıldığı ayna taşına sahip olan çeşmelerdir.

4.4.7 Tas Nişi / Tas Yuvalığı

İncelenen örnekler arasında 8 çeşmede tas nişi ya da tas yuvalığı görülmektedir. Servili Camii Çatal Çeşme (1381-1382), Paşa Çeşmesi (1763-1764), Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi (1782), Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 (18. yy. başı), Meydan Çeşmesi, Dilarem Çeşmesi (18. yy. sonu), Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi (19. yy.) ve Cemaleddin Mescidi Çeşmesi (20. yy.) tas nişi olan çeşmelerdir.

4.4.8. Dinlenme Sekisi / Bekleme Sekisi

Paşa Çeşmesi (1763-1764), Ulu Camii Sakahane Çeşmesi (1765-1766) ve Dilarem Çeşmesi’nde (18. yy. sonu) dinlenme sekileri görülmektedir. İncelenen diğer örneklerde, bazı çeşmeler bir yapının duvarı ile bağımlıdır, bazıları ise yol seviyesinin zamanla yükselmesinden dolayı zemin seviyesi altında kalmıştır. Bu nedenle dinlenme sekileri tespit edilememiştir.

4.4.9 Kurna / Yalak / Su Teknesi

İncelenen çeşmeler arasından sadece Çukur Çeşme (1554-1555) ve Servi Mahallesi Çeşmesi’nin (1779) kurnası zemin seviyesinin yükselmesinden dolayı yoktur. Servili Cami Çatal Çeşme (1381-1382), Şengül Camii Çeşmesi (16.yy.), Ulu Camii Sakahane Çeşmesi (1765-1766), Ilık Çeşme (1768), Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi (1782), Sadettin Camii Sakahane Çeşmesi (1798-1799), Eyüp Ağa (1801-1802), Sıcak Çeşme (1816-1817) Meydan Çeşmesi, Fuat Paşa Çeşmesi (18. yy. sonu), Hürriyet Çeşmesi (1909), Ahi Evren Camii Çeşmesi (1917), Ulu Camii payandasındaki çeşme, Maruf Çeşmesi (19. yy.) ve Ali Paşa Cami karşısında bulunan çeşme mezar stelli çeşmenin

²⁸⁶ Uçar, *Manisa Çeşmeleri*, 47.

²⁸⁷ Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, 49.

²⁸⁸ Durman, *Uşak Çeşmeleri*, 154, 162-164, 210-214.

kurnası mevcut olup mermer malzemelidir. Servili Cami Çatal Çeşme, Ilık Çeşme ve Fuat Paşa Çeşme'sinin kurnaları yakın dönemde yenilenmiştir.

Paşa Çeşmesi (1763-1764), Çatal Çeşme (1803-1804), Dilarem Sokak Çeşmesi, Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 (18. yy. başı), Hacı İbrahim Sokak Çeşmesi (18. yy. sonu), Karadonlu Mescidi Çeşmesi 1 ve Cedit Mahallesi mezar stelli çeşmenin kurnası mevcut olup beton malzemelidir.

Balpınar Sokak Çeşmesi (18. yy. sonu) kurnası ise vaftiz teknesi olup devşirme mermer malzeme kullanılmıştır.

4.5. Süsleme

Kütahya çeşmelerinde 28 adet çeşmenin 16 tanesinde süsleme unsurları varken 12 tanesinde ise mevcut bakiyesinden yola çıkılarak süsleme öğelerinin olmadığı görülmektedir.

4.5.1. Bitkisel Süsleme

Kıvrık dal ve bitkisel kompozisyon: Anadolu çeşmelerinde 16. yüzyıldan itibaren 20. yüzyıla kadar devam eden dönemde, kıvrık dal ve yaprak motifi sıklıkla kullanılmıştır. İstanbul çeşmelerinde ise bu motif 18. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamış ve belirli bir düzen içerisinde ya da kendi içinde dolanarak devam eden bitkisel öğeler üsluplaştırılarak bir süsleme ögesi haline getirilmiştir.²⁸⁹

İncelenen çeşmelerde, 1801-1802 tarihli Eyüp Ağa Çeşmesi'nin mermer malzemeli sütunce başlıklarında, bir kısmı sağlam kalabilen kıvrık dallar mevcuttur. Roma Dönemi mezar stelinden dönüştürülmüş Karadonlu Mescidi Çeşmesi 1' de yekpare mermer malzemeli karşılıklı iki sütuncenin etrafı stilize edilmiş içe doğru kıvrım yapan ve birbiri ile bitişik biçimde ele alınmış yaprak motiflerinin işlendiği ince ve uzun birer bordürle çevrelenmiştir. Ali Paşa Camii karşı köşesinde bulunan Roma Dönemi mezar stelinden oluşturulmuş çeşmenin tüm yüzünde bitkisel süslemeler ve kıvrım dallar görülmektedir. Son olarak yine bir mezar stelinden ibaret olan Cedit Mahallesi Çeşmesi'nde, ön yüzde yer alan birbirine simetrik mermer malzemeli üç adet sütuncenin üzerinde yine kıvrık dal ve bitkisel kompozisyonlu süslemeler yer almaktadır.

²⁸⁹ Nuran Kara Pilehvarian, *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler* (İstanbul: Yem Yayınları, 2000), 67.

Anadolu’da incelenen örnekler arasında, 19. yüzyılda inşa edilmiş Afyon Burmalı Çeşmesi’nin ayna taşında kabartma tekniğinde yapılmış kıvrım dallar mevcuttur. 18. yüzyıla tarihlenen Taşpınar Çeşmesi’nde devşirme malzemeli korkuluk levhasının ortasında yer alan kabartmalı çiçek motifinin etrafı kıvrım dallarla hareketlendirilmiştir.²⁹⁰ Bursa Abdal Camii Çeşmesi (1652), ayna taşının etrafı üç yönden kıvrım dallarla çevrelenmiştir. Üçgen alınlıklı Fatma Hanım Çeşmesi’nin (1838)²⁹¹ ayna taşında, oturma sekilerinin dış yüzündeki kare panolarda ve düz atkı taşına sahip ön yüzünde kıvrım dallardan oluşan bitkisel süslemeler dikkat çeker. İzmir Kızlarağası Hanı Çeşmesi (1675) kemer köşeliği kıvrık dallardan oluşan bitkisel bezemelerle süslenmiştir.²⁹²

İstanbul’da yer alan örnekler arasında, İstanbul Fındıklı Mehmed Ağa Çeşmesi (1726) ön yüzünde karşılıklı iki plasterde birbiri ardına gelişen kıvrık dallardan oluşan bitkisel süslemeler cepheye hakimdir. 1720 tarihli İstanbul Eminönü Damat İbrahim Paşa Çeşmesi kemer nişi içerisinde ve 1724 yılına tarihlenen Hibetullah Çeşmesi’nin istiridye yivli kemerinin hemen altında devam eden kuşakta kıvrık dallardan oluşan bitkisel kompozisyon yer almaktadır.²⁹³

Selvi ağacı motifi: Süsleme ögesi olarak kullanılan selvi motifinin Türk mimarisinde yüzyıllardır kullanıldığı bilinmektedir. Çeşmelerde ise bu motifin yoğun olarak kullanıldığı dönem 18. yüzyıl başlarıdır.²⁹⁴

Kütahya çeşmelerinden 1782 tarihli Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi’nin ayna taşında selvi ağacı motifi kullanıldığı görülmektedir.

Anadolu’da Afyon Büyük Olucak Çeşmesi (1789-1790) ayna taşında karşılıklı olacak şekilde yerleştirilen eş büyüklükte iki tane selvi ağacı motifi yer almaktadır.²⁹⁵ Bursa Darüssade Ağası Çeşmesi (1743) ayna taşının iki yanında yer alan bloklar üzerinde servi ağacı motifi iki tane olacak şekilde düzenlenmiştir.²⁹⁶ Kocaeli Çakmaklı Çeşmesi (18. yy.) üç bölüme ayrılmış ayna taşının ortasında yer alan süsleme kuşağında servi

²⁹⁰ Karasu, *Afyon Çeşmeleri*, 209.

²⁹¹ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 78.

²⁹² Geyik, *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*, 51.

²⁹³ Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, 84, 44, 97.

²⁹⁴ Erkan Atak, “Tokat’taki Osmanlı Çeşmelerinden Örnekler”, *Tokat Sempozyumu Bildiriler C. II (01-03 Kasım, 2012)*, ed. Ali Açikel ve dğr. (Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2013), 221.

²⁹⁵ Karasu, *Afyon Çeşmeleri*, 213.

²⁹⁶ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 42.

ağacı yer almaktadır. Veli Ahmet Çeşmesi (18. yy.) ayna taşında, Zeliha Hanım Çeşmesi (1783-1784) yine ayna taşında uçları yukarıya doğru sivriltilmiş karşılıklı iki adet selvi ağacı motifi görülmektedir.²⁹⁷ Uşak İlyas Hoca Çeşmesi (19. yy.), sütunlarında simetrik olarak düzenlenen kabartma tekniğinde yapılmış selvi ağacı motifi bulunmaktadır.²⁹⁸ Tokat Takyeciler Camii önündeki 19. yüzyılda yapıldığı düşünülen çeşmenin musluk deliklerinin üzerinde bulunan oyma tekniğinde, zikzak çizgilerle içi doldurulan karşılıklı iki selvi ağacı motifi yer almaktadır.²⁹⁹

İstanbul Ayşe Hanım Çeşmesi (1719), ayna taşında hafif kabartmalı karşılıklı yerleştirilmiş iki selvi ağacı ve 1721 tarihli Beykoz Damat İbrahim Paşa Çeşmesi ayna taşında aynı Ayşe Hanım Çeşmesi'nde yer alan süslenin bir benzerinin kullanıldığı görülmektedir.³⁰⁰

Vazo motifi: Osmanlı Dönemi mimari eserlerinde özellikle mezar taşı ve çeşmelerde vazo ve vazo içinden çıkan meyve ve bitkisel motifler sıklıkla kullanılmıştır. Bu motif 15. yüzyılda oldukça sade işlenmişken 17.-19. yüzyıllar arasında daha da gelişerek son halini almıştır.³⁰¹ Vazo ve vazo içinden çıkan meyve ve bitkilerin bereketi sembolize ettiğine inanılmıştır.

Kütahya çeşmelerinden 18. yüzyıl çeşmesi olan Maruf Mahallesi Çeşmesi'nin ayna taşı, vazo ve içinden çıkan bitkisel süslemelerle süslenmiştir. Cedit Mahallesi'nde bulunan Roma Dönemi mezar stelli çeşmenin iki yuvarlak kemerinden sağ da yer alan kemer nişi içerisinde vazo motifine benzer kantharos (içki kupa) süsleme unsuru görülmektedir.

Anadolu'da Afyon Büyük Olucak Çeşmesi (1789-1790) ayna taşı üzerinde yer alan mermer malzemeli, kare şekilli pano içerisinde vazo ve içinden çıkan bitkisel motifler yer almaktadır. Bolvadin Ağılönü Çeşmesi (1708-1709) ayna taşında yine vazo motifi kullanılmıştır.³⁰² Balıkesir Edincik Hacı Kadir Çeşmesi (1834-1835) mermer malzemeli ayna taşında püsküllü perde motifinin hemen altında karşılıklı yerleştirilen içinden çıkan bitkilerin dışa taşıdığı vazo görülmektedir.³⁰³ Bursa Hocaalızade Çeşmesi (1845),

²⁹⁷ Ölmez, *Kocaeli Çeşmeleri*, 43, 119, 128.

²⁹⁸ Durman, *Uşak Çeşmeleri*, 93.

²⁹⁹ Atak, "Tokat'taki Osmanlı Çeşmelerinden Örnekler", 220.

³⁰⁰ Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, 63, 93.

³⁰¹ Halit Çal - Gazanfer İltar, *Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları*, Ankara: Giresun Valiliği Yayınları, 2011), 43.

³⁰² Karasu, *Afyon Çeşmeleri*, 217.

³⁰³ Işıkkadoğan, *Balıkesir Çeşmeleri Yüzüncü Yıl Üniversitesi*, 38.

ayna taşında ve Kiremitçi Sinan Bey Çeşmesi (1803) ayna taşında yer alan kitabenin altında yine vazı motifı görölmektedir.³⁰⁴

1728 tarihli İstanbul III. Ahmet Çeşmesi Ayasofya' ya bakan cephesinde ayna taşı üzerinde vazolar ve içinden çıkan bitkisel süslemeler yer almaktadır. 1733 tarihli Lale devrinin en güzel örneklerinden biri olan Bereketzade Çeşmesi'nin altı sıradan oluşan kitabesinin hemen üstünde içinden meyveler taşan dört adet vazı motifı yer alırken kemer nişinin etrafını çevreleyen blokta yine ikişer adet içerisinden bitkisel süslemelerin dışı doğru yükseldiği vazolar görölmektedir. Yine aynı çeşmede ayna taşının hemen iki yanında yer alan kabartmalı ve içi dolgulu bitkisel vazı motifleri cepheyi oldukça hareketlendirmiştir.³⁰⁵ 1732 tarihli Tophane Saliha Sultan Çeşmesi'nin beş sıradan oluşan kitabeliğinin üstünde yan yana ve eşit aralıklarla düzenlenmiş, kabartmalı beş adet vazı ve vazı içinden yukarıya doğru yükselen meyveler görölmektedir. Yine 1732 yılına tarihlenen Kabataş Hekimoğlu Çeşmesi'nin mermer malzemeli ayna taşının iki yanında ağzı yukarıya doğru daralan ve içinde bitkisel bezemelerin yer aldığı kabartmalı vazolar bulunmaktadır.³⁰⁶

Çini süsleme: Çini malzemenin kullanım alanı Uygurlular zamanına kadar uzanmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde de çini malzeme mimari bir süsleme ögesi olarak³⁰⁷ neredeyse tüm İslam yapılarda kullanılmıştır.

1917 yılına tarihlendirilen Ahi Evren Camii Çeşmesi'nin kitabelik bölümünde orijinalinde burada bir çini parçanın olduğu mevcut kaynaklardan öğrenilmiştir. Ancak günümüzde bu pano yoktur ve bu bölüm boş kalmıştır. 19. yüzyıl meydan çeşmesi olan Çinili Çeşme'nin ön yüzünde beş bölüme ayrılmış çini kaplamalar orijinal değildir. Tarihi çiniler 1952 yılında çeşmenin taşınması sırasında sökülmüş ve kaybolmuştur. 1940 yılına ait bir fotoğrafta çeşmenin orijinal çinileri görölmektedir.

Anadolu'da Bursa Münir Paşa Çeşmesi (1891-1897) mavi, sarı, beyaz renkli, sıraltı tekniğinde yapılmış çinilerle çeşmenin cephesi hareketlendirilmiştir. 1913 tarihli Kiremitçi Sinan Bey Çeşmesi'nin kemer köşeliğinde ve kemer üstündeki alınlıkta

³⁰⁴ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 42, 55, 69.

³⁰⁵ Bülbül – Şenarlan, *Bir Medeniyet Mirası İstanbul Çeşmeleri*, 229.

³⁰⁶ Ayhan Doğruyol, *İstanbul Çeşmelerindeki Süslemeler* (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 1987), 18-37.

³⁰⁷ Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, 312.

lacivert, kırmızı, sarı ve beyaz renkli beş adet çini tabak yer almaktadır.³⁰⁸ Manisa Zahide Hanım Çeşmesi'nde (1918-1919), çeşmeyi üç yönden saran çini kuşaklar bulunmaktadır. Üst sırada beyaz zemin üzerinde firuze renkli çiniler bulunurken sağ ve solda çeşmeyi çevreleyen beyaz zemin üzerinde kırmızı renkli çini panolar görülmektedir.³⁰⁹

İstanbul 1723 tarihli Hatice Hanım Çeşmesi'nin dört sıradan oluşan kitabenin etrafını beyaz zemin üzerine firuze renkli çiniler kuşatmıştır. Bu çinilerden günümüze çok az bir bölümü gelebilmiştir. 1729 tarihli dört yüzlü bir meydan çeşmesi olan III. Ahmet Çeşmesi'nin dört cephesi çini kuşaklarla çevrelenmiştir. En üstte yer alan akanthus yapraklı kuşak dört cepheyi sarmış ve bu kuşağın hemen altında yine dört cepheyi çevreleyen çini bordür kuşağı ve çintemani bu şaheser çeşmenin üst sırasını oluşturmuştur.

Gülbezek motifi: Birbiri ardına açılmış çiçek biçiminde olan gülbezek motifi Osmanlı sanatında yoğun olarak kullanılan bir süsleme ögesi olmuştur. Özellikle Lale devrinde inşa edilmiş yapılarda kullanılmıştır.³¹⁰

Kütahya'da 18. yüzyıl sonuna tarihlendirilen Meydan Çeşmesi'nde yuvarlak kemeri taşıyan mermer malzemeli ayaklar üzerinde sivastikalarla üç bölüme ayrılmış panolardan ortada yer alan kare pano içerisinde, karşılıklı yerleştirilen hafif kabartmalı gülbezek motifi dikkat çekmektedir.

Anadolu'da Bursa'da 1743 tarihli Darüssade Ağası Çeşmesi'nin arka cephesinde kitabenin hemen altında mermer malzemeli yan yana ve birbirine eşit aralıklarla yerleştirilmiş üç adet gülbezek yer almaktadır.³¹¹ Kocaeli Veli Ahmet Mahallesi Çeşmesi 18. yüzyıl çeşmesinde kilit taşı ve ayna taşı üzerinde kabartmalı gülbezek motifi bulunmaktadır.³¹² Nevşehir Karapınar Kasabası Çeşmesi 1760 tarihli çeşmenin kilit taşında yine bu süsleme ögesi görülmektedir.³¹³

İstanbul örneklerinde 1673 tarihli Bahçekapı Hatice Turhan Valide Sultan Çeşmesi'nin kemer köşeliklerine karşılıklı yerleştirilen, bir merkezden birbiri ardına gelişen gülbezek

³⁰⁸ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 58.

³⁰⁹ Uçar, *Manisa Çeşmeleri*, 146.

³¹⁰ Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, 93, 349, 542.

³¹¹ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 42.

³¹² Ölmez, *Kocaeli Çeşmeleri*, 119.

³¹³ Sevim, *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi*, 63.

motifi,³¹⁴ 1719 tarihli Ayşe Hanım Çeşmesi ayna taşında yer alan selvi ağacı motifinin ortasında dışa taşıntılı gülbezek motifi ve 1722 tarihli Ahmediye Çeşmesi'nin yine ayna taşında Ayşe Hanım Çeşmesi ile benzer motif yer almaktadır.³¹⁵ İstanbul çeşmelerinin büyük bir çoğunluğunda bu süsleme unsuru yoğun olarak kullanılmıştır.

4.5.2. Geometrik Süsleme

Baklava dilimi: 1381-1382 yılına tarihlenen Servili Cami Çatal Çeşme'nin ayna taşında korkuluk levhası olarak tanımlanan devşirme malzeme üzerinde geometrik bir süsleme kompozisyonu yer almaktadır. Kompozisyonun merkezinde üç şeritle çevrelenmiş madalyon vardır. Madalyon üç şeritli bir baklava dilimi motifi içinde bulunur. Bu kompozisyon dört yönden iki silmeli bir bordürle çevrelenmiştir. Cedit Mahallesi'nde bir mezar stelinden ibaret olan çeşmede bu motif görülmektedir. Silmelerle üç bölümü ayrılmış yuvarlak kemer nişi içerisinde yer alan kapı formunda düzenlenmiş bölümün en altında bulunan panoda baklava dilimi motifi görülmektedir. Bu motifin içerisinde bir çember ve onunda içinde birer daire motifi işlenmiştir.

Anadolu'da 19. yüzyıl çeşmesi olan Afyon Bel Mescid Çeşmesi'nin ayna taşında baklava dilimi bulunur ve ortasına bir musluk yerleştirilmiştir.³¹⁶ Burdur'da 1927'den önce yapıldığı düşünülen Zincirlikapı Çeşmesi'nin kemer köşeliğinde karşılıklı yerleştirilen ve eş büyüklükte olan, ortasında bir çiçek motifi bulunan iki adet baklava dilimi dikkat çekmektedir.³¹⁷ Isparta'da 1927 tarihli Uluborlu Dönbekçi Çeşmesi'nin kemer nişinde yüksek kabartmalı baklava dilimi, köşelerde üçgen oluşturacak biçimde bir kare içerisine yerleştirilmiştir. Tarihi bilinmeyen Yalvaç Sücüllü İsimsiz Çeşme'de ise yine devşirme malzemeli korkuluk levhası içerisinde bu motif dikkat çekmektedir.³¹⁸ Balıkesir'de 1741 tarihli Fatıpınar Çeşmesi'nde oturma sekilerinin altında kalan ve kurnayı iki yandan sınırlayan kare kaidelerin ön yüzünde yine baklava dilimi motifi yer almaktadır. 1586 tarihli Manisa Pür Nefes Çelebi Çeşmesi'nde yine devşirme bir parça olan korkuluk levhasında benzer bir örnek bulunmaktadır.³¹⁹

³¹⁴ TETDİAD, "TETSİAD: Sosyal Sorumluluk", erişim: 30. Mart. 2019, <https://www.tetsiad.org/tr/sosyal-sorumluluk-hatice-turhan-valide-sultan-sebili-ve-cesmesi.html>.

³¹⁵ Koçyiğit, *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*, 41, 44, 78.

³¹⁶ Karasu, *Afyon Çeşmeleri*, 206.

³¹⁷ Ekmekci, *Burdur Merkezdeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri*, 43.

³¹⁸ Akbaş, *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri*, 216.

³¹⁹ Uçar, *Manisa Çeşmeleri*, 47.

İstanbul 1806 tarihli Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'nin oturma sekilerinin altında bulunan kare kaide üzerinde kabartma tekniğinde yapılmış baklava dilimli motifler bulunmaktadır.³²⁰ Yine 1806 Mısır çarşısı yakınında bulunan Hatice Sultan Çeşmesi'nin oturma sekilerinin altında bulunan kare kaide üzerinde karşılıklı yerleştirilmiş iki adet hafif kabartmalı baklava dilimi motifi yer almaktadır. 1909 tarihli Kadın Efendi Çeşmesi'nin alınlık kısmının altında yer alan üç adet pano içerisinde enine düzenlenmiş baklava motifi bulunmaktadır.³²¹

Volüt: Yunan ve Roma sanatında yoğun olarak kullanılan, iyon düzeninde işlenmiş olan sütun ve sütunceler üzerinde sıklıkla kullanıldığı görülen sarmal şeklindeki kıvrımlara verilen isimdir.³²² Çeşmelerde volüt kullanımı süsleme kompozisyonlarında, motif sonlarında ya da sütun başlık ve kemerlerinde görülmektedir.

1765-1766 tarihli Ulu Camii Sakahane Çeşmesi'nin lüle etrafını ince silmelerle hareketlendiren mermer bloğunda, bitkisel kıvrımlardan doğan iki volüt yer almaktadır. 1816-1817 yılına tarihlendirilen Sıcak Çeşme'de yekpare düzenlenmiş sütun başlıklarında dışa doğru sarmal şeklinde gelişen ve kıvrımın sonunda oluşan bir dal üzerinde sivri yaprak motifi oluşturulmuştur.

Anadolu'da Bursa Hacılar Çeşmesi (1749) kitabesini çevreleyen silmeli pano, altta içe doğru kıvrılan karşılıklı iki volüt ile kuşatılmıştır. Münir Paşa Çeşmesi (1845), kitabeyi çevreleyen mermer panoda yüzeysel işlenmiş iki adet volüt görülmektedir.³²³ İzmir Sahlebicioğlu Çeşmesi (1893), mermer malzemeli üçgen alınlığında yer alan bitkisel kompozisyonun merkezinde içe doğru sarmal şeklinde gelişen karşılıklı iki adet volüt bulunmaktadır.³²⁴ 1913-1914 yılına tarihlenen Manisa Sipahi Pazarı 2 Çeşmesi'nin kompozit sütun başlıklarında yine bu geometrik süsleme ögesi yer almaktadır.³²⁵

İstanbul Eyüp'te 1856 yılına tarihlenen Pertevnihal Kadın Efendi Çeşmesi, iyon düzeninde oluşturulmuş sütun başlıklarında görülmektedir. 1901 tarihli Maçka II. Abdülhamit Çeşmesi, üçgen alınlığında ortada yer alan vazo içerisinde dışa doğru

³²⁰ Doğruyol, *İstanbul Çeşmelerindeki Süslemeler*, 41.

³²¹ Bülbül – Şenarşlan, *Bir Medeniyet Mirası İstanbul Çeşmeleri*, 28 – 37.

³²² Sinem Sevinçtav Kanlıçay, *Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler (1740-1797)*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010), 63

³²³ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 77-78.

³²⁴ Geyik, *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*, 74.

³²⁵ Uçar, *Manisa Çeşmeleri*, 140.

taşan bitkisel kompozisyon, yukarı ve aşağıda ters "s" biçimi oluşturacak şekilde düzenlenmiş volütler vasıtasıyla tamamlanmıştır.³²⁶

Güneş kursu süsleme: Ulu Camii Sakahane Çeşmesi (1765-1766) üçgen alınlığında, Ulu Camii Payandası Çeşmesi (19. yy.) ayna taşında ve Maruf Mahallesi Çeşmesi'nin (19. yy) ayna taşında güneş kursu süsleme görülmektedir.

Anadolu'da, 1902 tarihli Balıkesir Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi'nin üstünde tepelik olarak 22 ışın demeti olan yarım güneş kursu motifi yer almaktadır.³²⁷ 1851 tarihli Bursa Kurtbasan Çeşmesi su teknesinin üzerinde yine bu motif görülmektedir.³²⁸ Isparta Keçeci Mahallesi, 19. yy. sonu-20. yy. başına tarihlenen isimsiz çeşmenin kemersiz ve nişsiz düz atkı taşlı bölümünde dışa taşıntılı kabartmalı güneş kursu motifi işlenmiştir. 20. yüzyıl çeşmesi olan Önder Sokak İsimsiz Çeşme'de ayna taşında kabartmalı merkezden dışarıya doğru yayılan bir ışın demeti bulunmaktadır.³²⁹

İstanbul'da 1845 tarihli Aksaray Bezmialem Çeşmesi'nin üçgen alınlığında merkezde yer alan daire motifinin etrafını radyal şeklinde saran güneş kursu motifi görülmektedir.³³⁰

Ay-yıldız motifi: Ay yıldız motifi Anadolu'da 19. ve 20. yüzyılda mimari de kullanılmaya başlamıştır. İstanbul'da ise 19. yüzyıldan itibaren Ay-yıldız motifi kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kütahya'da incelenen örnekler arasında sadece Balpınar Sokak Çeşmesi'nde ay-yıldız motifi işlenmiştir. Karşılıklı iki hilal motifine paralel işlenen yıldız motifi altı kollu yıldızdan doğmaktadır.

Anadolu'da Burdur'da tarihi bilinmeyen Hecin Dede Çeşmesi'nin kemer köşeliğinde karşılıklı yerleştirilen yüksek kabartmalı hilal içinde beş kollu yıldız motifi işlenmiştir.³³¹ Isparta'da 1872-1873 tarihli İskender Mahallesi, Aksu Caddesi İsimsiz Çeşme kemersiz ve nişsiz düz atkı taşı bölümünde sağ köşede kabartmalı hilal ve yıldız bir madalyon içerisinde yer almaktadır.³³² Nevşehir'de 18. yüzyıla tarihlenen Orta Mahalle Çeşmesi'nin ayna taşında mermer malzeme üzerine kabartma tekniğinde

³²⁶ Doğruyol, *İstanbul Çeşmelerindeki Süslemeler*, 47-51.

³²⁷ Işıkdöğün, *Balıkesir Çeşmeleri Yüzüncü Yıl Üniversitesi*, 22, 58.

³²⁸ Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, 56.

³²⁹ Akbaş, *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri*, 84, 94.

³³⁰ Doğruyol, *İstanbul Çeşmelerindeki Süslemeler*, 46.

³³¹ Ekmekçi, *Burdur Merkezdeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri*, 27, 67.

³³² Akbaş, *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri*, 62.

yapılmış ay-yıldız motifi işlenmiştir.³³³ Uşak'ta yer alan ve 19. yüzyıla tarihlenen Güneş Sokak Çeşmesi'nin doğuya bakan cephesinde yuvarlak kemerli kilit taşında kabartmalı ay-yıldız motifi dikkat çekmektedir. 19. yüzyıl Vidinli Çeşmesi'nin kemer nişi içerisinde merkezde yer alan kabartmalı madalyonun her iki yanında ve 1898-1899 tarihli Cincim Çeşmesi'nin basık kemerli kemer köşeliğinde karşılıklı bakacak şekilde yerleştirilen kabartmalı ay-yıldız motifi bulunmaktadır.³³⁴

4.5.3. Figüratif Süsleme

Kütahya çeşmelerinde incelenen örnekler arasında figüratif süsleme sadece Cedit Mahallesi Roma Dönemi mezar stelli çeşmede görülmektedir. Cedit Mahallesi Çeşmesi'nde yuvarlak kemerin içinde kartal ve kuş figürü bulunmaktadır. Nişin içinde ortada yer alan girlandda iki boğa başı (bucranion) figürü yer almaktadır.

Anadolu'da Isparta Uluborlu Aslanlı Çeşme'de Roma Dönemi'ne tarihlenen devşirme malzemeli ayna taşında aslan figürü bulunmaktadır.³³⁵ Nevşehir Hacı Bektaş Aslanlı Çeşme'nin (1854) hemen önünde mermer malzemeli aslan figürü görülmektedir.³³⁶

4.6. Yapı Malzemesi Kullanımı

4.6.1 Taş malzeme

Karadonlu Mescidi 1 Çeşmesi'nin kurnasında taş malzeme ve Karadonlu Mescidi 2 Çeşmesi'nin tamamında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi, Meydan Çeşmesi ve Balpınar Sokak Çeşmesi yuvarlak kemeri ve kemer üst bölümünde taş malzeme kullanılmış olup Sıcak Çeşme ve Paşa Çeşmesi'nde yuvarlak kemer, kemer üst bölümü ve kitabenin taş malzemeli olduğu anlaşılmaktadır. Şengül Cami Çeşmesi'nde ise kemer nişi cami duvarı içerisine gömülü olduğu için taş malzemelidir. Çukur Çeşme ve Çatal Çeşme'nin tamamı kitabeleri dışında taş malzemeli olup Dilarem Sokak Çeşmesi, Cemaleddin Mescidi Çeşmesi ve Hacı İbrahim Çeşmelerinin taş malzemeden inşa edildikleri görülmektedir. Ahi Evren Cami Çeşmesi'nin yuvarlak kemeri ve üçgen alınlığında taş malzeme kullanılmıştır. Servi Mahallesi Çeşmesi'nde kalan izlerden anlaşılacağı üzere kemer ve kitabesinde taş malzeme görülmektedir. Fuat Paşa Çeşmesi'nde kemer nişi ve oldukça tahrip olmuş kitabesinde yine taş malzeme

³³³ Sevim, *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi*, 67.

³³⁴ Durman, *Uşak Çeşmeleri*, 95.

³³⁵ Akbaş, *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri*, 208.

³³⁶ Sevim, *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi*, 90.

kullanıldığı bilinmektedir. Servili Cami Çatal Çeşme'sinde ise devşirme malzemeli ayna taşı bölümü dışında çeşmenin tamamında düzgün kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir.

4.6.2 Tuğla malzeme

Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi, Balpınar Sokak Çeşmesi ve Paşa Çeşmesi'nin üst örtüsünde tuğla malzeme kullanılmıştır.

4.6.3 Mermer malzeme

1 numaralı Karadonlu Mescidi Çeşmesi'nin kurnası hariç tamamı devşirme mermer malzemelidir. Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi'nin ayaklarında, ayna taşında ve kurnasında Paşa Çeşmesi ve Servi Mahallesi Çeşmesi'nin taşıyıcılarında devşirme mermer malzeme kullanılmıştır. 2 numaralı Karadonlu Mescidi Çeşmesi'nin sağ duvarında duvar içine gömülü devşirme mermer parça yer alırken Balpınar Sokak Çeşmesi'nde ise kurna ve ayaklar yine devşirme mermer malzemelidir. Servili Cami Çatal Çeşme'nin ayna taşında devşirme mermer levha dikkati çekerken Ali Paşa Camii karşı köşesinde yer alan üçgen alınlıklı çeşme ile Cedit Mahallesi Çeşmesi yekpare devşirme mermer malzemeden oluşmaktadır. Bu devşirme mermer malzemeli örneklerin dışında devşirme olmayan mermer malzemeli çeşme örnekleri vardır. Meydan Çeşmesi'nin taşıyıcılarında ve kurnasında mermer malzeme görülürken, Ahi Evren Camii Çeşmesi'nin ayna taşı ve kurnasında yakın dönemde mermer malzeme ile kaplandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Ulu Cami Sakahane Çeşmesi, Ulu Cami Payandasına yer alan Çeşme, Sadettin Mescidi Çeşmesi, Iscak Çeşme, Eyüp Ağa Çeşmesi, Çinili Çeşme ve Hürriyet Çeşmesi'nin tamamında mermer malzeme kullanılmıştır.

4.6.4 Devşirme malzeme

Kütahya'da incelenen örnekler içerisinde dokuz çeşmede, Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenen mimari plastik parça ve eserler, devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bu durum Kütahya şehir merkezi ve yakın çevresinde Roma ve Bizans dönemi yapılarının inşa edildiğini ve Roma döneminde çok sayıda mezar stelinin kullanıldığını göstermektedir. Roma dönemine ait steller, Geç Antik Çağ'a, özellikle de M.S. I.-M.S. III. yüzyıllar arasında tarihlendirilmekte olup hepsi Dokimeion mermerinden üretilmiştir. Kullanılan devşirme malzemeler daha çok çeşmelerin ayak formunu oluşturmuştur. Örneğin; Karadonlu Mescidi Çeşmesi 2 olarak isimlendirilen yuvarlak

kemerli çeşmenin sağ ayağında, devşirme mimari plastik parça görülürken, Balpınar Sokak Çeşmesi'nin yuvarlak kemerini taşıyan her iki ayağı "baluster" olarak isimlendirilen mimari parça ile oluşturulmuştur ve kurnası haç biçimli vaftiz çanağı olup devşirme malzemelidir. Anadolu' da incelenen örnekler arasında Isparta-Uluborlu 1944 tarihli isimsiz çeşmenin³³⁷ kemer nişi içerisinde yatay olarak yerleştirilmiş baluster görülmektedir. Servi Mahallesi Çeşmesi'nde ise oldukça tahrip olan kemerin taşıyıcıları ile Paşa Çeşmesi'nin yuvarlak kemerini taşıyan ayakları ve Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi'nin taşıyıcıları "mullion" adı verilen devşirme bir mimari parçadan oluşmaktadır. Ayna taşında da süsleme unsuru olarak devşirme malzeme kullanıldığı görülmektedir. Servili Cami Çatal Çeşmesi'nin ayna taşında korkuluk levhası olarak isimlendirilen Orta Bizans Dönemi'ne ait devşirme malzeme dikkat çeker. Anadolu'da incelenen örnekler arasında, Afyon'da 18. yüzyıl çeşmesi olan Taşpınar Çeşmesi'nin ayna taşında Servi Cami Çatal Çeşme'nin ayna taşındakine benzer devşirme malzemeli korkuluk levhası kullanılmıştır. Yine Afyon'da 1926 tarihli Boyacıoğlu 3 numaralı çeşmenin duvarı içerisine gömülmüş korkuluk levhası dikkat çeker. Isparta'da 1711-1712 yılına tarihlenen Yalvaç ilçesi Sücüllü Köyü'ndeki isimsiz çeşmenin ve Manisa şehir merkezinde bulunan 1586 tarihli Pür Nefes Çeşmesi'nin ayna taşında yine korkuluk levhalı devşirme parça kullanıldığı görülmektedir. Birkaç örnekte ise doğrudan Roma Dönemi'ne ait mezar stellerinin gövdelerine bir lülenin yerleştirilmesiyle çeşme formu kazandırılmış örnekler dikkat çekmektedir. Kütahya'da incelenen örnekler arasında, Cedit Mahallesi'nde yer alan çeşme, Ali Paşa Cami'nin karşı köşesinde bulunan üçgen alınlıklı çeşme ve Karadonlu Mescidi bitişiğinde yer alan çeşme, bir mezar stelinden oluşturulmuş çeşme örnekleridir. Şu ana kadar yapılan araştırmalar sonucunda ve çeşmelerle ilgili mevcut yayınların incelenmesi neticesinde, Anadolu'da mezar stelli çeşme örneklerine sadece Uşak çeşmelerinde rastlanılmaktadır. 19. yüzyıl çeşmesi olan Şaban Dede Çeşmesi, ayna taşı doğrudan bir mezar stelinin buraya yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. 1911 tarihli Şehitler Mezarlığı Çeşmesi'nin yanında bulunan küçük çeşme ise yine bir mezar stelinden dönüştürülmüş çeşme örneğidir. Bu örneklerin dışında ayna taşlarında da mezar stelli devşirme malzemeler kullanılmıştır. Uşak'ta 1787-1788 tarihli Ali Ağa Çeşmesi, 1885-1886 Gedizyolu Çeşmesi, 1888-1889 Sofular Çeşmesi, 19. yüzyıl sonralarına tarihlendirilen Kara Seydi 1 ve Kara Seydi 2 Çeşmesi, yine 19. yüzyıla tarihlendirilen Savak Çeşmesi ve Hacı

³³⁷ Akbaş, *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri*, 212.

Dayı Tahir eşmesi ayna taşında Roma Dönemi kapı temalı devşirme malzeme kullanılmıştır.³³⁸

³³⁸ Durman, *Uşak eşmeleri*, 85-86.

SONUÇ

Kütahya şehir merkezinde Germiyanoglu Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde çok sayıda çeşme inşa edilmiştir. Arşiv belgeleri, dönem kaynakları ve geçmiş yıllarda yapılan yayınlar incelendiğinde, Kütahya'da birçok çeşme inşa edildiği öğrenilmiştir. Ancak bunlardan sadece 28 tanesi günümüze ulaşabilmiş, diğerleri farklı sebeplerden dolayı günümüze gelememiştir. "Kütahya Çeşmeleri" adlı tezimizde, Kütahya şehir merkezinde bulunan, bazıları orijinal özelliklerini korumuş, bazıları da bir takım ilave ve onarımlarla günümüze ulaşmış, 28 adet çeşme, detaylı bir şekilde ele alınarak incelenmiştir. İncelenen en erken tarihli çeşme, Germiyanoglu Beyliği Dönemi'ne ait, 1381-1382 yılına tarihlendirilen Servili Cami Çatal Çeşmesi'dir. En geç tarihli çeşme örnekleri ise Hürriyet Çeşmesi, Çinili Çeşme, Ahi Evren Camii Çeşmesi ve Cemaleddin Mescidi Çeşmesi olup 20. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir. Bu ifadeden hareketle 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar, Kütahya'da çeşmelerin yapımına önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu çeşmelerin büyük bir çoğunluğu mevcut kitabelerinden yola çıkılarak içinde bulunduğu dönemde yaşayan hayırseverler tarafından halkın kullanımı için yapılmış çeşmelerdir. Bir kısmı ise yine mevcut kitabelerden hareketle, o dönemlerde Kütahya'da görevli olan dönemin eyalet valilerinin istediği üzerine inşa ettirilmiştir. Bir çeşme ise doğrudan dönemin padişahı için yaptırılmıştır.

Katalog bölümünde ele alınan çeşmeler, ayrıntılı olarak açıklanmış ve tanımlaması yapılmıştır. Bunun yanı sıra karşılaştırma ve değerlendirme bölümünde de çeşmeler konum, mimari, plan, malzeme, süsleme özellikleri ve yapı elemanları itibariyle örneklendirilerek anlatılmıştır. Kütahya şehir merkezinde yer alan çeşmeler şu ana kadar ki yayınlanmış olan çalışmalardan yola çıkılarak Anadolu'daki benzer çeşme örnekleriyle karşılaştırılmış ve çeşmelerin Türk sanatı içerisindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Konum özellikleri bakımından Kütahya çeşmeleri incelendiğinde 28 adet çeşmenin 22 tanesinin bağımlı olduğu, 6 tanesinin ise bağımsız çeşmeler grubunda yer aldığı görülmektedir. Genel hatları itibariyle Kütahya çeşmeleri bağımlı çeşmeler grubunda yer aldığını söylemek doğru bir ifade olacaktır.

Kemer formu açısından 17 tane çeşmede yuvarlak kemer kullanıldığı, 1 çeşmenin basık kemerli olduğu, 3 adet çeşmenin üçgen alınlığa sahip ve kemerli inşa edildiği ve 2 adet

çeşmenin ise üçgen alınlıklı ve kemersiz olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 3 adet çeşmede iç içe kemer kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İncelenen örneklerde 13 adet çeşmenin kitabeli olması, çeşmelerin tarihlendirilmesindeki çelişkileri ortadan kaldırmış ve kitablesiz çeşmelerin de dönemsel özelliklerinden yola çıkılarak doğru tarihlendirilme yapılabilmesine olanak sağlamıştır.

Süsleme kompozisyonları açısından bakıldığında Kütahya çeşmelerinin bir hayli süslemeli olduğu görülmektedir. 7 adet çeşmenin dışında tüm çeşmelerin muhtelif yerlerinde bitkisel, geometrik ve figüratif süslemelerin var olduğu anlaşılmaktadır.

Devşirme malzeme kullanımı bakımından da Kütahya çeşmeleri büyük bir önem taşımaktadır. Kütahya'daki Türk dönemi çeşmelerinin farklı bölümlerinde (duvar örgüsü, taşıyıcı elemanlar ve ayna taşı vb.) devşirme malzeme olarak Roma ve Bizans İmparatorluğu dönemine tarihlenen, çifte sütunceli blok, mezar steli, kaide, templon levhası, baluster gibi mimari plastik parçalar ve eserlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum Kütahya şehir merkezi ve yakın çevresinde Roma ve Bizans dönemi yapılarının inşa edildiğini ve Roma döneminde çok sayıda mezar stelinin kullanıldığını göstermektedir. Anadolu'da incelenen çeşme örneklerinde Afyon, Isparta, Manisa ve özellikle Uşak'ta yer alan çeşmelerde kullanılan devşirme malzemeler, Kütahya'da, çeşmelerin muhtelif yerlerinde kullanılan devşirme parçalarla büyük oranda benzerlik göstermektedir. Burada daha önce ayrıntılı olarak tanımlanan birkaç çeşme örneğini yeniden vurgulamak yerinde olacaktır. Kütahya'da Balpınar Sokak Çeşmesi'nde taşıyıcı olarak kullanılan Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen baluster devşirme parça, Isparta-Uluborlu'da bulunan isimsiz bir çeşmede süsleme amaçlı kullanılmıştır ve Anadolu'da şu ana kadar incelenen çeşme örneklerinde baluster parçasına rastlanılmaması bakımından oldukça önem taşımaktadır. Kütahya'da incelenen üç çeşmede ve günümüze gelememiş olan çeşmelerinde, taşıyıcı olarak kullanılmış çifte sütunceli blok (mullion) olarak isimlendirilen devşirme mimari plastik parçanın, Anadolu'daki diğer çeşme örneklerinde rastlanılmaması da dikkat çekici noktalardan biridir. Bu örneklerin dışında Kütahya'ya da karşılaşılan yine üç çeşme örneğinde Roma Dönemi'ne ait, Dokimeion mermerinden yapılmış mezar stellerinin doğrudan çeşme formu kazandırılmış örnekler olması bakımında da bir farklılık ortaya koyduğu görülmektedir. Mezar stelinden dönüştürülen çeşme örneğine Anadolu'da incelenen örnekler içerisinde şu ana kadar yalnızca Uşak çeşmelerinde birkaç örnekte

rastlanılmıştır. Yine yapı elemanları içerisinde çeşmelerde önem arz eden ayna taşlarının Kütahya çeşmelerinde birkaç örnek dışında olmaması ya da zamanla ortadan kaldırılması, çeşmelerin zaman içerisinde maruz kaldığı deformasyonu göstermesi açısından önemlidir. Servili Cami Çatal Çeşmesi'nin ayna taşında devşirme malzemeli korkuluk levhalı mimari plastik parçanın kullanılması ve Anadolu'da incelenen birkaç çeşme örneğinde yine ayna taşlarında devşirme korkuluk levhalı mimari plastik parçalara rastlanması, çeşmelerde devşirme malzeme kullanımının uygunluğunu göstermesi açısından da önemlidir. Kütahya şehir merkezindeki çeşmelerde çok sayıda devşirme malzeme kullanılması sosyoekonomik açıdan da incelenmelidir. Osmanlı Devleti'nin Duraklama ve Gerileme Dönemlerinde, imparatorluğun ekonomisi oldukça zayıflamıştır. Bunun dışında, Kütahya'nın tarihçesi incelendiğinde, 17. yüzyıldan itibaren, şehrin idari ve ekonomik açıdan gerilemeye başladığı görülmektedir. Bu hususlar göz önüne alındığında, Kütahya'da 18. yüzyıl ve sonrasında inşa edilen çeşmeler için, yeni yapı malzemesi üretilmesi yerine, göze hoş gelen ve İslami kurallara da uygun olan (figürlü süsleme, haç motifinin olmaması, vb.) geçmiş medeniyetlere ait mimari parça ve eserlerin kullanılmasının tercih edildiği tespit edilmiştir.

Kütahya çeşmeleri, Anadolu'daki çeşmeler ile karşılaştırıldığında benzer çeşme örneklerinin bir hayli az olmasına rağmen farklılıkların oldukça fazla olduğu gözlemlenmiştir. İncelenen örneklerde sivri kemerli çeşmeye rastlanılmamıştır. Anadolu'da sivri kemerli çeşme örneği bir hayli fazla iken Kütahya çeşmelerinde sivri kemer kullanılmaması bir farklılık arz etmektedir. Bir başka farklılık ise çeşmelerin su depolu olmamasıdır. Elazığ'da incelenmiş olan çeşmelerde de depolu çeşme örneğine rastlanılmamıştır. Deposuz olması açısından Elazığ'daki çeşme örnekleri ile aralarında bir benzerlik kurulabilir. Ayrıca Kütahya'daki çeşmelerin bitişiğine zaman içerisinde çamaşırlık eklenmiş ve halkın günlük kullanımına sunulmuştur. Anadolu'da incelenen örneklerde yalnızca Balıkesir Havran Orta Çeşmesi'nde çamaşırlık bulunmaktadır. Bu bakımdan Kütahya çeşmeleri önemlidir. Son olarak Ulu Camii payandasında bulunan mermer malzemeli çeşme örneğinin bağlı bulunduğu konumu açısından Anadolu'da incelenen örnekler arasında benzerine rastlanılmaması da ayrıca önem taşımaktadır.

Kütahya'daki Türk dönemi çeşmeleri, mimari ve süsleme özellikleri ile yapı malzemeleri açısından kendine has özellikler taşımaktadır. Hatta bazı çeşmelerin, ne Anadolu'da ne de Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına giren diğer bölgelerde birebir

benzeri ile karşılaşılmamıştır. Yapılan araştırmalar ve tespitlerden yola çıkılarak Germiyanoglu Beyliği'nin merkezi olmuş ve Osmanlı döneminde, bir dönem beylerbeyliği merkezi olan Kütahya'da, Türk döneminde inşa edilen çeşmelerin, Türk-İslam mimarlığında, özellikle de çeşme mimarisinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmıştır. Ancak, Kütahya'daki mevcut çeşmelere yeteri kadar önem verilmemekte ve iyi bir şekilde korunamamaktadır. Bunların sonucunda bazı çeşmeler harap vaziyette günümüze ulaşmış ve bazıları da zamanla orijinal özelliklerini kaybetmiştir. Bu tahribat günümüzde de devam etmektedir. Kültürel mirasımızın bir parçası olan Kütahya çeşmelerinin, bir an önce yetkili mercilerce koruma altına alınması ve harap durumda olanların restore edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Kütahya şehrinde inşa edilmiş olan Türk dönemi çeşmelerinin, sanat tarihi ve mimarlık tarihi açısından incelenerek okuyuculara sunulmasının hem bilim dünyasına katkı sağlayacağı hem de benzer konularda yapılacak olan çalışmalara kaynak olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaş, Mine. *Isparta İli ve İlçeleri Türk Dönemi Çeşmeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2012.

Aktaş, Azime Ferya. *Elazığ İli Çeşmeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2009.

Altun, Ara. "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi <bir deneme>". *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*. 171-700. İstanbul: Formül Matbaası, 1981-1982.

Arık, Oluş. "Anadoluda'ki Mimari Tezyinatımızdaki Arkaik Karakter". *Önasya Mecmuası* 72 (1971): 8-21.

Arıkan, Refik. *Tanzimat Döneminde Kütahya*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010.

Arseven, Celal Esad. "Çeşme". *Sanat Ansiklopedisi*. II: 388-389. İstanbul, 1983.

Arseven, Celal Esat. *Türk Sanatı Tarihi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1954.

Arslan, Aytuğ. *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastigi*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2004.

Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1986.

Atak, Erkan. "Tokat'taki Osmanlı Çeşmelerinden Örnekler". *Tokat Sempozyumu Bildiriler C. II (01- 03 Kasım, 2012)*, ed. Açıklı, Ali – Başol, Samettin – Solmaz, Ali Osman – Hanılçe, Murat. 211-237. Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2013.

Aytöre, Ayhan. "Türklerde Su Mimarisi". *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi Bildirileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü, 14-29 Ekim 1959). (Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1959,) 45-69.

Baskıcı, M. Murat. *Bizans Dönemi'nde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*. 2. Baskı. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016.

Bülbül, İrem – Şenarslan, Çiğdem. *Bir Medeniyet Mirası İstanbul Çeşmeleri*. İstanbul: Şan Ofset Matbaacılık, 2016.

Cramer, John Anthony. *Geographical and Historical Description of Asia Minor: With a Map*. Oxford: Oxford University Press, 1832. II.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Çal, Halit - İltar, Gazanfer. *Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları*. Giresun Valiliği Yayınları, Ankara 2011.

Çetinkaya, Ebru. *Bursa Çeşmeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012.

Çetintaş, Sedat. "Türklerde Su- Çeşme-Sebil". *Güzel Sanatlar Dergisi* V (1944): 125-147.

d'Anville, Jean Baptiste Bourguignon. *Geographie Ancienne Et Historique*. Paris: V. Lecou Libraire, 1834.

Denктаş, Mustafa. "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", *Türkler Ansiklopedisi*. VII: 872-877. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002,

Denктаş, Mustafa. *Karaman Çeşmeleri*. Kayseri: Kıvılcım Yayınları, 2000.

Denктаş, Mustafa. *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları: Çeşmeler ve Hamamlar*. Kayseri: Kıvılcım Yayınları, 2000.

Doğancı, Kamil. "Bithynia Tarihi I Bithynia Krallığı (M.Ö. 297-M.Ö. 74)". *BURDEF* (Aralık 2003): 74-85.

Doğruyol, Ayhan. *İstanbul Çeşmelerindeki Süslemeler*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 1987.

Dönmez, Yusuf. *Kütahya Ovası ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972.

Durman, Ahmet. *Uşak Çeşmeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2014.

Ekmekci, Mustafa. *Burdur Merkezdeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2012.

Erçağ, Beyhan. "İstanbul Su Mimarisinde Yapı ve İşlevleriyle Çeşmeler". *İlgi* 49 (1987): 2-5.

Ertuğrul, Özkan. *İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: IX. Kitap*. Trc. Dağlı, Yücel – Kahraman, Seyit Ali – Dankoff, Robert. İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Eyice, Semavi. "Bereketzade çeşmesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. V: 489-490. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Eyice, Semavi. "Çeşme". *TDV İslam Ansiklopedisi*. VIII: 277-287. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.

Geyik, Gül. *İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007.

Gökdemir, Ahmet – Demirel, Can – Kurt, Çağlar. "Investigation of Architecture and Structural Deterioration Factors of Historical Kutahya Houses". *BAÜ Fen. Bil. Enst. Dergisi* 16/2 (2014): 39-50.

Güner, Hamza. *Kütahya Camileri*. Kütahya: Kütahya İl Matbaası, 1964.

Güner, Hamza. *Tarihte Kütahya*. Kütahya: Kütahya Vilayet Matbaası, 1961.

Hadidi. *Tevarih-i Âl-i Osman 1299-1523*. Trc. Nejdî Öztürk. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1991.

Hansen, V. Esther. *The Attalids of Pergamon*. New York: Cornell University Press, 1971.

Herodotos, *Tarih*, Trc. Müntekim Özmen. 13. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

Herrin, Judith. *Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, Trc. Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

<http://www.osmanlimedeniyeti.com/Bilgi/Kütahya%20Hatuniye%20Camii>

Işıkkakdoğan, Abdülbaki. *Balıkesir Çeşmeleri*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2013.

İnalcık, Halil. *Devlet-i Âliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I: Klasik Dönem (1302 – 1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Kalyon, M. Mustafa. *Kütahya’da Su Medeniyeti*. Kütahya: Kütahya Belediyesi Kütahya Kültür ve Tarihi Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

Kaplan, Ferit. *Yunan İşgalinin Kütahya ve Çevresindeki Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2007.

Karasu, Gülay. *Afyon Çeşmeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006.

Karpuz, Haşim – Dülgerler, O. Nuri. “Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”. *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri, Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı’ya Armağan*. 317-331. Ankara, 2006.

Kihtir, Tuğrul. *XI.-XIII. Yüzyıl Kaynaklarıyla Anadolu’da Bizans, Haçlılar, Selçuklular*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017.

Koca, Salim. *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, 2001.

Kürkçüoğlu, A. Cihat. *Şanlıurfa Su Mimarisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Kütahya Arşiv Haber. “Tarihi Çinili Çeşme Yeniden Eski Yerinde”. Erişim: 22 Nisan 2019. <http://www.kutahyaarsiv.com/haber-tarihi-cinili-cesme-yeniden-eski-yerinde-4486.html>.

Kütahya Valiliği. *Kütahya Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları*. Kütahya: Kütahya Valiliği, 2002. I.

Lendering, Jona. *Büyük İskender*. Trc. Burak Sengir. İstanbul: Kitap Yayınevi LTD., 2009.

Naci Yüngül, "Trabzondaki Haznedarzade Abdullah Paşa Çeşmesi". *Vakıflar Dergisi* 19 (1985): 261-266.

Norwich, John Julius. *Bizans I: Erken Dönem (M.S. 323-M.S. 802)*. Trc. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.

Osmanlı Medeniyeti. “Kütahya Hatuniye Camii”. Erişim: 22 Nisan 2019.
<http://www.osmanlimedeniyeti.com/Bilgi/K%C3%BCtahya%20Hatuniye%20Camii>.

Ödekan, Ayla “Çeşme”. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. I: 396-397. İstanbul: YEM Yayın, 1997.

Ödekan, Ayla. “ Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme”. *Semavi Eyice’ye Armağan, İstanbul Yazıları* (İstanbul, 1992): 281-297.

Ölmez, Figen. *Kocaeli Çeşmeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012.

Önge, Yılmaz. "Fıskıyeli Türk Çeşmeleri". *Vakıflar Dergisi* 22 (1991): 99-116.

Önge, Yılmaz. "İstanbul'un Namazgahlı Çeşmelerinden Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi". *Semavi Eyice'ye Armağan*. 189-200. İstanbul: İstanbul Yazıları, 1992.

Önge, Yılmaz. *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1997.

Özdeniz, Engin. *İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşme ve Sebilleri*. İstanbul: Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1995.

Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü. II. İstanbul: MEB Yayınları, 1983.

Pilehvarian, Kara Nuran. Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler. İstanbul: Yem Yayınları, 2000.

Pilehvarian, Nuran Kara. "Osmanlı Çeşme Mimarisi". *Türkler Ansiklopedisi*. XII: 249. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Sevim, Adem. *Nevşehir ve İlçelerindeki Çeşme Mimarisi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.

Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Sevin, Veli. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Ankara: TTK Basımevi, 2001. I.

Sözen, Metin – Arık, Rüçhan – Asova, Kozan – Bilge, Aygen – Çelik, Zeynep. *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.

Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2016.

Şahin, Faruk. “Kütahya’da Çinili Eserler”, *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*. 111-170. İstanbul: Formül Matbaası, 1981-1982.

Şapolyo, Enver Behnan. “Türk Çeşmeleri”. *Ön Asya Dergisi* 3/27 (1967): 12-14.

Şehsuvaroğlu, N. Bedi. *Anadolu Kaplıcaları ve Selçuklular*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1957.

Tansuğ, Sezer. "18. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı. *Vakıflar Dergisi* 6 (1965): 93-101.

TETDİAD. “TETSİAD: Sosyal Sorumluluk”. Erişim: 30 Mart. 2019. <https://www.tetsiad.org/tr/sosyal-sorumluluk-hatice-turhan-valide-sultan-sebili-ve-cesmesi.html>.

Texier, Charles. *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. Trc. Ali Suat. Ankara: Enforasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002. II.

Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye: (1071-1318)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1971.

Turani, Adnan. *Sanat Terimleri Sözlüğü*. 16. Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2015.

Uçar, Hasan. *Manisa Çeşmeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2009.

Uyanık, Zeynep Akbaş. *Çinilerde Kullanılan Klasik Kütahya Çini Desenleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006.

Uzluk, Şehabeddin. "Konya’da Sahip Ata’nın Çeşmeleri". *Milli Mecmua* 13/149-4 (15 Temmuz 1952): 11-12.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. II. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1932.

Ünver, A. Süheyl. "Boğaziçi ve Haliç Deniz Kenarı Çeşmeleri", *Önasya* 6/61-62 (1970): 10-19.

Varlık, Mustafa Çetin. "Kütahya". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26: 580-584. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Williams, Henry Smith. *Historians History of the World*. New York: Press of J. J. Little & Co., 1904. IV.

Yeşil, Mustafa. *Kütahya İlinin Kısa Tarihi*. İstanbul: Matbaai Ebüzziya, 1937.

Yıldırım, Tahsin. "Su Kültürümüz". *Türk Kültüründe Su*, haz. Akış, İbrahim – Aslan, Ferhat. 109-114. İstanbul: Anka Matbaacılık, 2007.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Kütahya'nın Tarihçesi". *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*. 35-51. İstanbul: Formül Matbaası, 1981-1982.

Yıldız, Sevcan. *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*. II. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık, 2009.

Yurttaş, Hüseyin - Özkan, Haldun. *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*. Erzurum: Erzurum Büyükşehir Belediyesi ESKİ Genel Müdürlüğü, 2001.

EKLER

Ek 1: Terimler Sözlüğü

Alınlık: Antik yapıların cephelerinde çatı ile korniş arasında yer alan üçgen biçimindeki kısım. Bir portalin ya da bir pencerenin çerçeve içine alınmış üst kısmına da bu ad verilir.

Ayna Taşı ya da Musluk Taşı: Kemerli bir niş içinde olan ve üzerinde daimi akan salma ve burma muslukların bulunduğu sade veya bezeli kısma verilen isimdir. Musluğun oturtulduğu taş veya maden parçasına musluk tablası veya musluk taşı denilmiştir. Üzerinde musluk bulunan bu sade veya bezemeli taş, genellikle mermerden yapılmış, tek parça olarak kemerli niş içerisine yerleştirilmiştir.

Bekleme Sekileri: Set, seki taşı, testi seti olarak isimlendirilen bu bölüm, çeşmenin yalak, kurna veya tekne olarak ifade edilen mimari ögesidir. Her iki yanında taştan veya mermerden yapılmış bloklar yer alır. Çevresine göre yüksekte kalan yatay düzlük olarak tanımlanan bu bölüm su kapları doluncaya kadar oturup beklemek veya üzerine su kaplarını koymak için kullanılır.

Çatı: Genellikle hazneli çeşmelerin üzerini kapatmak için yapılmışlardır. Bazı hazneli çeşmeler çatısız yapılabildiği gibi, haznesiz bazı çeşmelere de çatı ve saçak yapılmış olduğu görülmektedir. Çatılar genellikle taş ve tuğla ile örülmüş ve üzerleri sıvanmıştır. Bazı çatıların üzeri ise kurşun levhalar ile kaplanmıştır. Çeşmelerin üzerinde üçgen çatı, beşik çatı, düz çatı, piramidal külâh ve kubbe çatı gibi değişik tipte çatı örtüleri bulunmaktadır.

Çeşme Sebili: Çeşme kemerinin iki yanına ya da hazneli çeşmelerde hazne köşelerine yüksekçe yerleştirilmiş olan ve bir teknesi de bulunan küçük çeşmedir. İnsanların yere eğilmeden ve üstünü ıslatmadan rahatça su içmeleri için yapılmış olan çeşmecikler aynı zamanda çeşmelere estetik açıdan da büyük bir zarafet katmışlardır.

Kemer: İki sütun veya ayağı birbirine bağlayan ve üzerine gelen duvar ağırlıklarını, iki yanındaki ayaklara bindiren tonoz bağlantısı olarak tanımlanan bölümdür. Nişi belirleyici, taştan, tuğladan ve mermerden değişik formlarda, devrinin üslûbu içinde yapılan mimarî elemandır. Çeşme mimarisinde kemer, çeşme cephesinin en belirleyici

elemanıdır. Erken dönem çeşmelerinde sivri kemer kullanılırken 18. yüzyıldan itibaren yuvarlak kemer kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kemer Köşeliği: Kemer ile kemeri çevreleyen profil arasında kalan kemerin köşe bölümüne verilen isimdir. Bu bölüm çeşmelerde genellikle bir rozet ya da madalyon ile doldurulmuştur.

Kemer Nişi: Musluğun bulunduğu bölümü çevresinden ayıran duvarda açılan hücre, yuva, göz olarak isimlendirilen taş ya da mermer malzeme kullanılarak inşa edilen sade veya tezyinatlı bölümdür.

Kitabe: Ayna taşı ya da kemer nişi içerisinde yer alan çeşmeyi inşa ettiren hayırseverden bahseden, üzerinde Osmanlıca ya da Arapça metin içeren ve çeşmenin yapılış yılını belirten taştan ya da mermerden inşa edilmiş mimari bir öğedir.

Kurna- Su Teknesi –Yalak: Musluktan akan suyun toplanıp aktığı çukur olan bölüme verilen isimdir. Yalak olarak da ifade edilen bu bölüm çeşmelerin musluklarından akan suların döküleceği yerde çukur olarak mermerden, yapılan kısma denir. Bir diğer anlamıyla hamamlarda, çeşme muslukların altına konulan taştan su tekneleridir.

Lüle: Eskiden su borularının ağzına, suyun aktığı yere yerleştirilen ölçülü bir boruya verilen isimdir. Çeşme mimarisinde suyun akıtılması için göz gibi küçük bir deliğin yeterli olmayacağından suyun işlevselliği için lüle kullanılmıştır. Lüle bentlerde toplanan ve şehre taksim edilen suyun, evler, çeşmeler, hamamlar ve diğer yapılara belirli miktarlarda verilmesi için suyu ölçmek için kullanılan küçük ve ince bir boru parçası olarak ifade edilir. Lüle tabir olunan su ölçeği yuvarlak bir küre şeklinde ve 30 dirhem ağırlığında bir kurşun topun girebileceği kadar bir delikten akan su miktarıdır. Zamanla suyun gereksiz yere akmasının önüne geçmek için musluklar ilave edilmiştir.

Saçak: Yapı cephelerindeki dışa taşkın mimari elamandır. Saçaklar geleneksel mermer, ahşap ve metal oymacılığın üstün örneklerini sergilerler. Kalem işleriyle süslü olup, altın varakla bezenmiş olanlar da mevcuttur. Saçaklar dekoratif bir görünüme sahiptir. Çeşmenin saçağı dekoratif bir anlayışla inşa edildiği gibi çeşmeden su içen veya dolduranları yağmurdan güneşten korumak amacıyla yapılmıştır.

Su haznesi: Suyun depo edildiği ve çeşmeye mimari bir nitelik kazandıran bölümdür. Haznenin geometrik yapısına bağlı olarak çeşmenin gövde biçimi küp gövdeli, çokgen

gövdeli, silindir gövdeli ve yassı gövdeli olarak biçimlenir. Bazı çeşmelerin hazneleri yoktur. Bu çeşmelerde musluk (lüle) direkt olarak suyoluna bağlanmıştır. Taş ve tuğladan inşa edilen hazneler olduğu gibi nadir de olsa mermerden yapılmış su hazneleri de vardır.

Tas Yuvalığı- Tas Nişi: Su taşı ya da sabun gibi materyallerin konulması için yapılmış olan, ayna taşının hemen üzerinde bulunan, duvar yüzeyinden içe doğru açılmış küçük nişlere verilen isimdir.

Tuğra: Osmanlı padişahlarının ferman, mektup, resmi evraklar gibi yazışmalarda kullanmış oldukları mühür veya imzasına verilen addır. Osmanlı padişahlarının kaligrafik monogramı olarak da isimlendirilebilir.³³⁹

³³⁹ Terimler sözlüğünün hazırlanmasında Adnan Turani'nin "'Sanat Terimleri Sözlüğü, Metin Sözen-Uğur Tanyeli'nin "Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü", Hasol Doğan'ın "Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğünden" faydalanılmıştır. Nuran Kara Pilehvarian'ın "Osmanlı Çeşme Mimarisi" adlı makalesinden, Ayhan Aytöre'nin "Türklerde Su Mimarisi" isimli makalesinden, Celal Esat Arseven'in "Çeşme" adlı makalesinden, M.Zeki Pakalın'ın "Osmanlı Tarih Deyimler Sözlüğü"nden ve Engin Özdeniz'in İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşme ve Sebiller isimli çalışmasından yararlanılmıştır.

Bkz. Turani, "Alınlık", 10, "Niş", 70, "Kurna", 81, "Lüle", 88.

Bkz. Sözen - Tanyeli, Çatı, 58, Çeşme Sebili. 127.

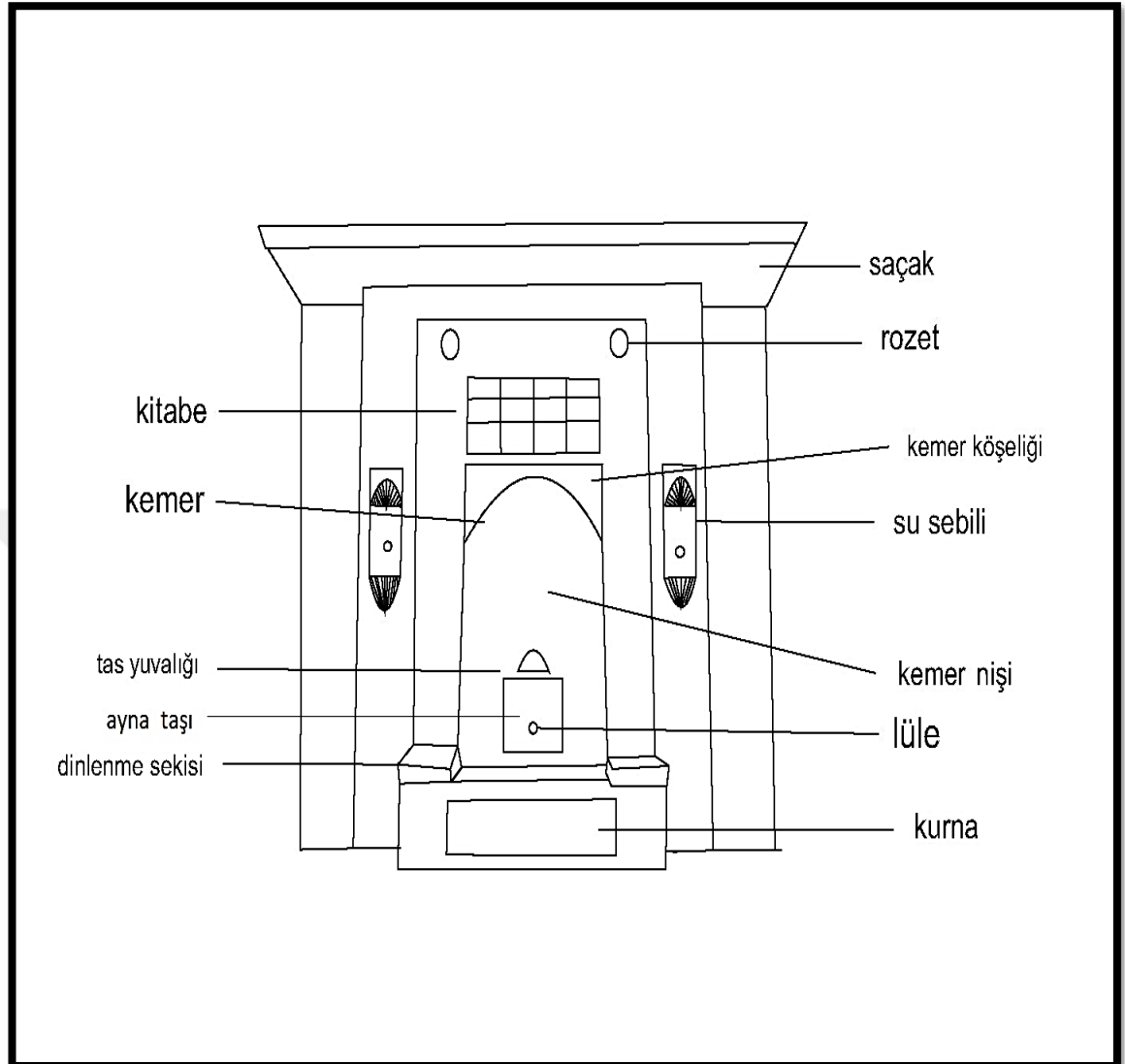
Bkz. Doğan Hasol, "Niş" Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü (İstanbul: Yem Yayınları, 1995), 386.

Bkz. Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", XII: 247; Aytöre, "Türklerde Su Mimarisi", 57-58.

Bkz. Arseven, "Çeşme", II: 390.

Bkz. M. Zeki Pakalın, "Lüle", Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü (İstanbul: MEB Yayınları, 1983), II: 372.

Ek 2: Çeşme Bölümlerini Gösteren Çizim

Ek 3: eşmelere Ait Genel Bilgilerin Yer Aldığı Tablo

	Ad	İnşa Tarihi	Kitabe	Konum		Kemer Formu			Yapı Malzemesi				Süsleme		
				Bağımlı	Bağımsız	Yuvarlak	Basık	İç İçe İki Kemerli	Taş	Tuğla	Mermer	Devşirme	Bitkisel	Geometrik	Figüratif
1	Servi Camii Çatal Çeşme	1381-1382	X	X		X			X	X		X	X	X	
2	Çukur Çeşme	1554-1555	X	X		X			X		X				
3	Şengül Camii Çeşmesi	16. yy.	X	X		X			X						
4	Paşa Çeşmesi	1763-1764	X	X		X			X			X			
5	Ulu Cami Sakahane Çeşmesi	1765-1766	X	X							X		X	X	
6	İlk Çeşme	1768	X	X		X			X						
7	Servi Mah. Çeşmesi	1779	X	X		X			X						
8	Şükrü Şeker Konağı Çeşmesi	1781	X	X		X		X	X	X	X	X	X	X	
9	Saadettin Camii Çeşmesi	1798-1799	X	X		X					X				
10	Karadonlu Mescidi 2 Nolu Çeşme	18. yy. sonu		X		X			X			X			
11	Meydan Çeşmesi	18. yy. sonu	X	X		X			X		X		X	X	
12	Dilarem Çeşmesi	18. yy. sonu		X		X			X						
13	Hacı İbrahim Sokak Çeşmesi	18. yy. sonu		X		X		X	X						

14	Fuat Paşa Çeşmesi	18. yy sonu	X		X	X			X						
15	Balıncı Sokak Çeşmesi	18. yy sonu		X		X			X			X	X	X	
16	Eyüp Ağa Çeşmesi	1801-1802	X	X		X					X		X		
17	Çatal Çeşme	1803-1804	X	X					X		X				
18	Sıcak Çeşme	1816-1817	X	X				X			X		X	X	
19	Ulu Camii Payandasında ki Çeşme	19. yy.		X							X			X	
20	Karagöz Ahmet Paşa Sokak Çeşmesi	19. yy.			X	X				X					
21	Maruf Mah. Çeşmesi	19. yy.		X					X		X		X	X	
22	Hürriyet Çeşmesi	1909	X		X	X					X		X		
23	Çinili Çeşme	20. yy.			X						X		X		
24	Ahi Evren Camii Çeşmesi	1917	X		X	X			X		X		X		
25	Cemaleddin Çeşmesi	20. yy.		X			X		X				X		
26	Ali Paşa Camii Karşındaki Çeşme	-		X		X						X	X	X	
27	Karadonlu Mescidindeki 1 Nolu Çeşme	-		X								X	X	X	
28	Cedit Mah. Çeşmesi	-			X	X						X	X	X	X

ÖZGEÇMİŞ

25.05.1989 yılında İzmir'in Konak İlçesi'nde doğdu. İlkokul ve Ortaokul'u Balçova Orhangazi İlköğretim Okulu'nda okudu. Lise eğitimini Balçova Salih Dede Lisesi'nde tamamladı. 2008 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nü kazandı ve 2012 yılında mezun oldu. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Yüksek Lisans Eğitimine başladı.

